

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
 પ્રભુજીને પહેરાવું
 પામવા પરમને
 પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
 પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
 પ્રણામ
 પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો
 પરમાનંદ

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ઠીને

૧. જન્મદાતા : માતા મુક્તાબેન - પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : સસરાજી ચંદુલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ,
જેઠશ્રી ધનસુખભાઈ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પ્રેમ - પરિવારનો
 પ્રીત - પ્રકૃતિની
 પ્રવાસ - પારાવારનો
 પથિક - પરમ પંથની
 પ્રેરણા - પિયુજીની
 પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પરિપાક

(પરિણામ, ફળ, પરિપક્વ થવું)

અનુભવનાં અમૃતબિંદુ - ૧૦૨

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાનાનું
૧	પસંદગી	૫
૨	રાજી છું	૮
૩	જીવનગાડી	૧૨
૪	અસ્મિતા	૧૭
૫	અનિત્યતા	૨૨
૬	સ્વીકાર	૨૮
૭	ડોક્ટર	૩૧
૮	નાદાનિયત	૩૪
૯	અન્યોન્ય	૩૮
૧૦	સુખનો સૂરજ	૪૨
૧૧	નિખાલસતા	૪૬
૧૨	હાથના કાર્યા	૫૦
૧૩	વચનપાલન	૫૨
૧૪	નવો સંબંધ	૫૯
૧૫	આતમરામ	૬૬
૧૬	સબ ધરતી	૭૧
૧૭	સમાધાન	૭૬
૧૮	શતરંજ	૮૪
૧૯	દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ	૮૯
૨૦	સેવા ધરમ	૯૫

પસંદગી

મંદિરમાં સાંજે દર્શન કરવા જવાનો નિયમ સુમનબેનનો. શયન આરતીના દર્શન માટે ઓટલા પર બેઠા હોય. કોઈ પણ મળે - કહેવા મંડે-આપણે હવે નિકુંજના જન્માક્ષર બહાર પાડ્યા છે. કોઈ સારી છોકરી હોય તો બતાવજો. આમ તો ઘણા માંગા આવે છે. પણ આપણો નિકુંજ હીરો છે, અસલી હીરો. ભણેલો ગણેલો, સ્ટાઇલીશ, હેન્ડસમ. ઉર્મિલાબેને પૂછી લીધું. સાંભળ્યું છે પચીસ ત્રીસ છોકરી જોઈ રહ્યો છે, કોઈને હા પાડતો નથી. કોઈ સ્વર્ગની પરી જોઈએ છે કે શું? કોઈને વાત કરીએ તો કહે છે, ત્યાં માંગુ નાંખવું નકામું છે. છોકરો ને એની મા સાત હાથ અધ્ધર ચાલે છે. કેવી કન્યા જોઈએ છે? સુમનબેન કહે મારો દીકરો સારું કમાય છે. મને ફેમીલી લર્વીંગ છોકરી જોઈએ, એને રૂડી રૂપાળી, ગોરી, ભણેલી છોકરી જોઈએ છે. આજકાલ છોકરાને ભણેલી અને કમાતી છોકરી વધુ પસંદ હોય. મારો દીકરો કંઈ કમ નથી. કોઈ છોકરી પસંદ પડતી નથી. હવે ત્રીસનો થવા આવ્યો. આ વર્ષે તો હવે એને વરઘોડે ચડાવવો જ છે. કોઈ સ્લીમ, ટ્રીમ ગોરીને ઘરરખ્ખુ, સંસ્કારી છોકરી શોધીએ છીએ. છોકરી મળતાવડી અને હસમુખી પણ જોઈએ. બાપ રે! એક છોકરીમાં આટલા બધા ગુણ થોડા મળી આવે? ગોરી હોય તો ઓછું ભણેલી હોય. સર્વગુણસંપન્ન કન્યા ક્યાંથી શોધી જડવાની!

આવી છોકરી હોય તો એને વર પણ સર્વગુણસંપન્ન જોઈતો હોય. પહેલાનો જમાનો ગયો. માબાપ બતાવે ત્યાં છોકરી પરણી જતી. હવે તો છોકરી સૌ પહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે, ઘરમાં ઘરડા બુદ્ધા - ડસ્ટબીન કેટલા છે? કેટલા સ્કવેર ફૂટનો ફ્લેટ છે. ક્યા એરિયામાં છે? સંયુક્ત પરિવાર ન ચાલે. બે ભાઈઓ હોય, એમને ત્યાં બે બે દીકરા હોય, ભાગલા પડે તો પરામાં વન બેડરૂમનો ફ્લેટ પણ ન આવે. આજકાલ

છોકરીઓને બધું રેડીમેડ જોઈએ છે. કમાતો વર હોય પણ ઘરકામમાં પણ એણે મદદ કરવી જોઈએ. સમાજમાં સ્વીકારાયેલા સ્ત્રી અને પુરુષના કાર્યક્ષેત્રના વર્ગીકરણથી વિપરીત અપેક્ષાઓ છોકરીઓ રાખે છે.

સુમનબેન કહે-એક છોકરી ગમી છે બધી રીતે ઠીકઠાક છે. ભણેલી છે, કમાય છે, પણ જરા શામળી છે. ઉર્મિલાબેને હસતા હસતા ટોણો મારી લીધો તો ફેરનેસ કીમની જાહેરખબર આવે છે. પેલા પીકચરનું ગીત છે ને 'ગોરે રંગ પર ના ઇતના ગુમાન કર, ગોરા રંગ દો દિનમેં ઢલ જાયેગા!'

પ્રશ્ન એ છે કે આટ આટલી અપેક્ષાઓ રખાય છે સામા પાત્ર પાસેથી પણ પોતાની કન્યા શામળી હોય તો? કન્યા ગોરી હોય પણ રસોઈ કરતા ન આવડે. ઘરમાં ઝઘડા ઊભા કરતી હોય તો! દીકરી લેવાના અને દેવાના માપદંડ અલગ હોય છે. કાળી-ગોરી કરવામાં છોકરા-છોકરીઓ કુંવારા રહી જાય, ગુણવાન હોય તો યે. 'હમ કાલે હૈ તો ક્યા હુઆ, દિલવાલે હૈ.'

ફરી પ્રશ્ન ઉઠે છે, બહુ ગોરી વહુ લાવીને એને મોડેલીંગ કરાવવું છે? બુદ્ધા થાય ત્યારે સફેદ વાળ ગમતા નથી. કાળો રંગ લગાવી વૃદ્ધત્વને છુપાવવા પ્રયાસ થાય છે. ઘણી વખત એવું બને છે, ગોરી કન્યા કરી, પછી એના ઉપર વહેમાય કે તારી સામે ફલાણાએ નજર બગાડી.

આજકાલ નથી જોવાતી ન્યાત કે નથી જોવાતી જાત. શાદી ડોટ કોમ પર ઇન્ટરનેટથી મૂરતિયાનું લીસ્ટ જોવાય. વરકન્યાની પસંદગી થાય. ગોરી, દેખાવડી હોય પણ ફેમીલી લર્વીંગ હશે - માણસના સ્વભાવની ખબર કેવી રીતે પડે? પરિણામે લાખો ખર્ચાને લગ્ન કર્યા હોય - બે વર્ષ ન થાય ત્યાં છૂટાછેડાની નોબત આવી જાય. અમેરિકાના મૂરતિયા પાછળ કન્યાઓ પડતી, હવે કોઈને કામ કરવું પસંદ નથી. સાચી હકીકત મળે નહીં. ફસાયા જેવું થાય.

કહે છે લગ્નો થાય છે સ્વર્ગમાં નક્કી, અને છૂટાછેડા થાય છે ધરતી ઉપર. સહનશીલતા અને સમજણ કે એડજસ્ટમેન્ટના અભાવે ઘર ઘર કંકાસ ફેલાય છે. કોઈ ખુશ નથી. ઘરે ઘરે માટીના ચૂલા છે. બધે વાસણ ખખડ્યા કરે છે. સંસાર છે, થોડું ઊંચનીચ, મતભેદ ચાલ્યા કરે. સ્ત્રી અને પુરુષના સાયુજ્યથી ઘરસંસાર ચાલે. સંસાર રથના બે ચક્ર સમાન ગતિથી ચાલવા જોઈએ.

લગ્ન એટલે સંસ્કાર. આજે રમકડું લાવ્યા, થોડું રમી લીધું, જૂનું થઈ ગયું, મન ધરાઈ ગયું, ફેંકી દીધું, નવું લઈ આવીએ એવું ન ચાલે, લગ્ન નિભાવવાના છે. જેવું પાત્ર મળ્યું, એની સાથે એડજસ્ટમેન્ટ કરી રહેવાનું. લગ્ન એટલે પરિવારોનું મિલન. જ્યાં સંતાનોને સારા સંસ્કાર સીંચી સારા નાગરિકો બનાવવાના છે. ઘર એટલે જાણે યુનિવર્સિટી. અહીં જ સંસ્કારના, સત્યારિત્યના પાઠ ભણાવવાના છે. સ્નેહ અને સંપથી ઘરમાં સૌ હળીમળીને રહે તો ઘરસંસાર સ્વર્ગ જેવો બની રહે.

કહે છે. દાળ બગડી, એનો દિવસ બગડ્યો, અથાણું બગડ્યું તો વરસ બગડ્યું, પણ જેની સ્ત્રી બગડી એનો સંસાર બગડ્યો, રોળાઈ ગયો.

એવું જ દીકરીની બાબતમાં, દીકરીને લા. લડાવવા, પરણાવી સારો કરિયાવર કર્યો. એક વરસમાં દીકરી પાછી આવી. વર કમાતો નથી. રખડું છે, ચાલુ છે- સાસરિયા ક્યારેક ત્રાસ આપે, દીકરીને પિયર મોકલી આપે. દીકરી દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. એટલે જ આજના જમાનામાં દીકરી પગભર થાય, કમાતી થાય પછી જ પરણાવવી.

દરેક માબાપ એવું ઇચ્છે કે દીકરી સાસરિયામાં સમાઈ જાય, સંપીને રહે અને દરેક સાસરિયા એવું ઇચ્છે કે વહુરાણી કુળની પરંપરા નિભાવે દૂધમાં સાકર ભળે એમ ભળી જાય.

રાજી થું

એક ભાઈ કેયુર અને એક બહેન કવિતા. બંનેની મા કમળા. કમળા નાની ઉંમરમાં વિધવા થઈ. બે બાળકોને ઉછેરવાના. હિંમત હારી બેઠી. રડ્યા કરે, રડ્યા કરે. સાસુજી સૂરજબા. સૂરજબાને દીકરો ગયો તેનો આઘાત હતો પણ આવી પડેલી પરિસ્થિતિમાંથી રસ્તો કાઢવો જ પડે. હૈયાસૂઝ ભારે. ગામડું ગામ દીકરાની સરવણી ટાણે વહુના વાળ કઢાવવા પડે. દાગીના ઉતારી લેવા પડે. ચૂડી ચાંદલો નંદવાયા. સૂરજબા ભારે કાઠા. પોતે હયાત હોય, કંકુ પગલે આવેલી વહુને રંડાપો ભોગવતી કેવી રીતે જોઈ શકે. એમણે નક્કી કરી લીધું. વહુના વાળ નહીં ઉતારાય. કપાળમાંથી ચાંદલો નહીં ભૂંસાય. એના હૈયામાં મારો દીકરો જીવીત છે. આજથી કમળા મારી વહુ નહીં પણ દીકરી છે. પોતે સફેદ કપડાં પહેરે. શણગાર વિનાના અડવા રહે પણ વહુને લગનપ્રસંગે પહેરાવે, ઓઢાડે, સાથે લઈ જાય. કમળાવહુને જરા યે ઓછું આવવા ન દે. સૂરજબાની છત્તરછાયા નીચે કેયુર અને કવિતાનો ઉછેર થયો. કમળા કમાવા જાય. સૂરજબા ઘરનું કામ કરે. છોકરાઓને સંભાળી લે. દીકરી કવિતા કોમ્પ્યુટર એન્જનીયર બની. અમેરિકા પરણીને ગઈ. એને ત્યાં બે સંતાનો છે. દીકરો કેયુર સોફ્ટવેર એન્જનીયર છે. બેંગલોર સેટલ થયો છે. એને એક જ દીકરો છે. કમળા હવે કમળાબા બની ગયા. સૂરજબાએ એનો ઘરસંસાર ચલાવવા ખૂબ હિંમત આપેલી. કમળાની ઇચ્છા નહીં - દીકરા-દીકરીને આટલે લાંબે નથી મોકલવા. પોતાની નજર સામે રહે તો નિરાંત રહે. સૂરજબાએ સમજાવી, એમને પાંખ આવે ઊડી જાય. એમની કારકિર્દી થાય, આપણો સ્વાર્થ જોવાનો નહીં.

સૂરજબા ચાર વર્ષ બીમાર રહ્યા. કમળાબાએ એમની ચાકરી કરી. પછી કમળા એકલી પડી ગઈ. દીકરી કવિતા એમને અમેરિકા લઈ ગઈ.

બે મહિના કમળા ત્યાં રહી પણ ઘર યાદ આવે, ચટાકા ભરે. પાછા આવી ગયા. દીકરો બેંગલોર લઇ ગયો, ત્યાં યે પંદર દિવસ માંડ રહ્યા. પાછા આવી ગયા. સંતાનો પૂછે તમને અહીં શું દુઃખ છે? શા માટે એકલા પડી રહો છો? અમારા સંતાનોને રમાડો. પણ કમળા એક જ દલીલ કરે - મારા ઠાકોરજી યાદ આવે છે. સેવા કરવાની હોય, બીજાને ત્યાં પધરાવીને આવી છું. સૂરજબા કહી ગયા હતા. દીકરા કે દીકરી ગમે તેટલું કરગરે, કોઈને ઘેર જવું નહીં. ઓશિયાળા થવું નહીં. પોતાની ઓળખ રાખવી જ રહી.

કમળાને પગની ઢાંકણીનું ઓપરેશન કરાવવું પડ્યું. દીકરી કવિતા અમેરિકાથી આવી. સાથે જમાઇ પણ આવ્યા. બંનેએ ખૂબ આગ્રહ કર્યો, અમારી સાથે ચાલો. અમે બેઠા છીએ ને તમે શા માટે હેરાન થાઓ. બંને ભાઈબહેને નક્કી કર્યું કે પહેલાં બહેન આવે પંદર દિવસ, પછી ભાઈ આવે એટલે માનો એક મહિનો સચવાઈ જાય. કમળા ન ગઈ તે ન જ ગઈ.

અમેરિકામાં બધા બોલાવે પણ ત્યાં જઈ જાત ખોઈ નાંખવાની. બંને જણા જોબ પર જાય. આખો દિવસ એકલા ઘરમાં પડી રહેવાનું. છોકરાઓ પર વહાલ આવે પણ એમની સટરપટર ભાષા જ ન સમજાય. કોમ્પ્યુનિકેશન થાય નહીં. ગાડી વિના ઘરની બહાર પગ મૂકાય નહીં. જાણે જેલમાં કેદ મળી ગઈ. રજાના દિવસે મોલમાં શોપીંગ કરવા જવાનું. એમને તો કંઈ શોપીંગ કરવાનું હોય નહીં. દીકરી લાગણીવાળી છે, કહે છે, મા તારે ઘરકામ કરવાનું નહીં. હું જોબ પરથી આવીને રસોઈ કરી લઈશ. બા નહોતી ત્યારે રસોઈ, ઘરકામ કરતી જ હતી ને? પણ માનો જીવ. કમ સે કમ રસોઈ કરી રાખું એમ થાય. પણ અમેરિકાવાળા ભારે લપછપિયાં, ચોખ્ખાઈ જોઈએ. ઘડપણ છે, રોટલી વણતાં આજુબાજુ અટામણ વેરાય. દાળ શાકના ડાઘ પડી જાય, પ્લેટફોર્મ સ્વચ્છ જોઈએ. આખી જિંદગી રસોઈ કરી છે. આ લોકનું નવી નવાઈનું છે. પોતાની રીતે જીવન જીવ્યા હોઈએ. દીકરી કે દીકરાને ત્યાં જઈને એ લોકોની રીતે જીવવાનું? એક બહાનું કાઢી રાખ્યું.

દીકરીના ઘરનું પાણી ન પીવાય.

દીકરો કેયુર કહે મા અહીં આવી રહે. બે જણા, એમની રીતે જીવતા હોય, હું જાઉં-એમને આપણે લીધે કાર્યક્રમમાં, રોજિંદા જીવનમાં ફેરફાર કરવો પડે. એના કરતાં કોઈને ત્યાં જવું નહીં. આપણે ભલા આપણું ઘર ભલું. ભલે ને દીકરા-દીકરીને ઘેર રાજાશાહી ઠાઠ હોય. મોટા હાઉસ હોય, મોટી ગાડીઓ હોય. કમળાને ગર્વ થાય છે કે સંતાનો સારા પાક્યા છે સારા નસીબે. બીજાના દીકરાઓ-જમાઈઓ જીવતા જ મિલકતમાં ભાગ માંગે છે. દીકરો હોય તો સ્વર્ગે લઈ જાય, એવી મઘલાળ પડતી હોય પણ એ દીકરો મકાન મિલકત પડાવી લે. જીવતેજીવત નરકમાં ધકેલી દે. હવેના જમાનામાં શ્રવણ જેવા દીકરા નહીં પાકે. પોતે નસીબદાર છે. શ્રવણ જેવો દીકરો છે. જમાઈ છે. આ ઉંમરે ભગવાન જીવાડે તેમ જીવવાનું. અહીં અડોશ પડોશમાં ઘણા છોકરાઓ છે, જ્યારે જે જોઈએ તે લાવી આપે છે. ઓપરેશન વખતે ભલે દીકરી જમાઈ આવ્યા હતા. એમને બીજા ઘણા કામ ઉકેલવાના હતા. પડોશીના છોકરાઓ સવારસાંજ હોસ્પીટલના ચક્કર મારતા. દવાદારૂ લાવી આપતા. પોતાની જાતનું માન સન્માન જાળવીને રહેવું છે. આ તો હવે રોજનું છે.

મનથી માની લેવાનું કે હું એકલી નથી. ટેવાઈ જવાનું. બધા સમજાવીને થાક્યા પણ કમળાબા ઘર છોડી ક્યાંય જવા તૈયાર જ નહીં. હવે આંખે ઝાંખપ આવી છે, મોતીયો ઉતરાવવો પડશે. ઘડપણમાં આવું તો રોજરોજ કંઈ ને કંઈ ચાલ્યા કરવાનું. એમનો સંસાર એમને મુબારક. હવે કેટલા વરસ કાઢવાના? જેવું જીવતી આવી છું, એવું જ જીવવું છે. છોકરાઓ ભલે અહીં આવતા રહે. હું રાજી રહીશ. મારા ઘરમાં અગવડ સગવડ સુખી છું.

પોતે પરણીને આવી ત્યારથી રઘલો એમને ઘેર કામ કરે છે, એ હવે ઘરડો થઈ ગયો છે. સારી કંપની છે એની કમળાબાને. નાનું મોટું ઘરકામ કરી આપે છે. પણ જીવતું તાળું છે કમળાબાનું.

એને છોકરાઓ રઘુકાકા કહી આદરથી બોલાવે છે. રઘુ કહે તમે

બાની ફિકર ન કરો. હું છું ત્યાં સુધી બાને કોઈ વાતે તકલીફ પડવા નહીં દઉં. બાએ મને દીકરાની જેમ જાળવ્યો છે. મારી ફરજ છે બાની સેવા કરવાની.

આમ તો નચિંત છે કવિતા અને કેયુર. બાને કોઈ વાતે તકલીફ નથી. ફક્ત એકલા એકલા જીવે છે એનું દુઃખ છે. પણ બાએ ગાંઠ વાળી લીધી છે, કોઈની યે ઘેર જવું નથી. શું અમે કોઈ છીએ? બાએ અમારી સંભાળ લઈ, અમારી પ્રગતિમાં રસ લઈ અમને મોટા કર્યા, અમારી ફરજ છે, બાની સેવા કરવાની. પણ બા સેવા કરવાની તક આપે એવાં ક્યાં છે?

બા એક જ વાત કરે છે. છોકરાઓ સુખી છે. હું રાજી છું.

આપણી જીવનપદ્ધતિને કામ કરવાની રીત અલગ હોય, એમની અલગ હોય. આ ઉંમરે એમની અનુકૂળતા પ્રમાણે કામ ન થઈ શકે. પછી મનદુઃખ થાય. ક્યાં આવી પડ્યા એવું લાગે. એના કરતાં એ લોકો એમને ઘેર સુખી. પોતે જ્યાં જિંદગી ગુજારી છે ત્યાં જ રહેવું ફાવે. એક વૃક્ષને મૂળિયાથી ઉખેડી અન્ય જગ્યાએ વાવવા જઈએ, ત્યાંની ધરતી, હવા, પાણી એને માફક ન આવે, એટલે કમળાબા કહે તમે તમારે ઘેર સુખી, હું મારે ઘેર સુખી.

જીવનનૈયા

એક લાંબુ લચક લીસ્ટ કેતકીએ કેદારના હાથમાં પકડાવી દીધું, એમની પ્રિય કોફી શોપમાં બંને મળ્યા. એકબીજાથી આંખ કતરાતી હતી. કેદારને એમ જ લાગતું હતું કે કેતકીને દર વખતની જેમ સમજાવી લેવાશે. આવા નાટક તો એમના જીવનમાં કંઈક વખત ભજવાઈ ચૂક્યા હતા. કેતકી અઠવાડિયાથી ઘર છોડી ચાલી ગઈ હતી. સાથે દીકરા કરણને લઈ ગઈ હતી. આજે સવારે કેતકીનો સામેથી ફોન આવ્યો. સાંજે ૪ વાગે કોફી શોપમાં મળજે. કેદાર ખુશખુશાલ થઈ ગયો. એને મનાવીને ઘરે લઈ અવાશે એવી આશા બંધાણી.

કેતકીનો લડાયક મુડ જોઈ કેદાર ડઘાઈ ગયો. કેતકીએ લીસ્ટ પકડાવ્યું, એ જોઈને કેદાર ચક્કર ખાઈ ગયો. કેતકીએ કાગળમાં લખ્યું હતું કે મને મારો ભાગ આપી દે એટલે આપણે છૂટા. તું તારે રસ્તે, હું મારે રસ્તે. કેદારે કહ્યું આપણો રસ્તો એક જ છે. છુટ્ટા થવાની મજાક રહેવા દે. પણ કેતકી આજે પાકો નિર્ણય કરીને આવી હતી. કેદારે બે લેમન સોડાનો ઓર્ડર આપ્યો. આ કોફી શોપ બંનેનું પ્રિય મિલન સ્થાન હતું. દરિયા કિનારે બંનેએ હાથમાં હાથ ભરાવી કેટલી યે સાંજ વીતાવી હતી. એકબીજામાં ખોવાઈ ગયા હતા. કેતકી કડક, તેજ મિજાસની. અને કેદાર નરમ સ્વભાવનો. એ બધું હસવામાં કાઢી નાંખતો.

આજે વાતાવરણ અલગ છે, અને હકીકત પણ અલગ છે. કેતકીની આંખમાં (કરડાકી) શુષ્કતા હતી, પથ્થર જેવી નિસ્પૃહતા હતી. કેદાર એકીટશે કેતકી સામે જોઈ રહ્યો. કેતકી કેવો ભાગ અને કેવી વાત. આપણી તો જીવનભરની ભાગીદારી છે. કેતકી કહે હવે એ દિવસો ગયા. લીસ્ટ બરાબર વાંચી લે. ફ્લેટ લેવામાં પૈસા મારા પપ્પાએ આપેલા. ફ્લેટ મારે નામે છે. ફીઝ, ટી.વી., એ.સી. વગેરે આપણા બંનેના પગારમાંથી જોઈન્ટલી ખરીદેલા. એની કિંમત અડધી અડધી મૂકવાની. મારા પિયરથી લાવેલી તે દાગીના હું સાથે લઈને નીકળી

છું. મારું બેન્ક બેલેન્સ મારું. પણ જોઈન્ટ એકાઉન્ટની અડધી રકમ મને મળવી જોઈએ. ગાડી મારા પપ્પાએ અપાવેલી તેથી ગાડી મારી પાસે જ રહેશે. તું નવા ફ્લેટની તજવીજ કરી લે. અઠવાડિયાની મહોલત આપું છું. ફ્લેટ ખાલી કરી આપજે.

કેદારે કેતકીનો હાથ પકડ્યો, ભૂલી જા કેતકી, વડછડ ચાલ્યા કરે. એમાં આવું આકરું, ઉતાવળીયું પગલું ભરવાની જરૂર નથી.

કેદારનો હાથ ઝાટકી નાંખી, કેતકીએ કહી દીધું કે કેમ ભાગ આપવો પડે એટલે ડરી ગયો? ઝઘડો થયો, જા નીકળી જા મારા ઘરમાંથી! એવું કહેતા શરમ ન આવી, ઘર તારું છે જ ક્યાં? ઘર તો મારા નામ પર છે. હવે તું નીકળી જા, મારા ઘરમાંથી. કેદાર તારી મૂર્ખાઈ, તારો મિજાજ તને લાખો રૂપિયામાં પડવાનો છે. એમ કહી કેતકીએ મોઢું ફેરવી લીધું. અને ખુરશી પરથી ઊભી થઈ ગઈ. કેદારના પગ નીચેથી ધરતી સરકવા લાગી. આવું પહેલીવાર થોડું બન્યું છે? કેતકીને મનાવી શકાય તેમ લાગતું નથી. પત્તાના મહેલની જેમ એનો ઘરસંસાર કડડભૂસ તૂટી રહ્યો છે અને પોતે અસહાય બની જોઈ રહ્યો છે. સૂર્ય આથમવાની તૈયારીમાં છે. આકાશમાં લાલીમા પથરાઈ રહી છે એવી જ રતાશ કેતકીના મુખ પર પથરાયેલી દેખાઈ રહી છે, કેતકીની સુંદરતામાં આ લાલાશથી વધારો થઈ રહ્યો છે. કેતકી અને કેદાર બંને એકબીજાના પ્રેમમાં ગળાડૂબ હતા. કેતકી એને છોડીને જતી રહેશે એવું એણે સ્વપ્નમાં યે વિચાર્યું ન હતું.

કેદાર કેતકીની પાછળ દોડ્યો. કેતકી ચાલ આપણે ઘેર ચાલ-સોરી-માફી માંગું છું. આ ઘર તારું જ છે. પણ કેતકીનો ચહેરો કઠોર બની ચૂક્યો છે. હવે કેવું ઘર અને કેવી વાત? બંને વચ્ચે હવે કયો સંબંધ. કેતકી માટે આ સંબંધ નિભાવવો હવે શક્ય નથી. એના કાળજે અપમાનનો ઘા લાગી ચૂક્યો છે. કેતકી દીકરાને લઈને ચાલી ગઈ છે. વહાલા દીકરા વિના એક એક રાત વિતાવવી કેદારને ભારે પડે છે. કેતકી એકલા હાથે કેવી રીતે દીકરાને મોટો કરી શકશે. દીકરો એના

પપ્પા વગર કેટલો સોરવાશે? કેતકી ચેતવણી ગણો તો ચેતવણી અને ધમકી ગણો તો ધમકી આપી ગઈ છે. મને મારો ભાગ આપી દે, નહીં તો પછી હું કોર્ટે જઈને પણ મારા હક માટે લડી લઈશ.

કેદારને સમજાયું કે કેતકી એકવાર નક્કી કરે પછી એને કોઈ કાળે પાછી વાળી શકાતી નથી. નાના નાના તણખામાંથી મોટો ભડકો થયો. એની આગમાં એનો સંસાર સળગી ગયો. બંનેએ હાથમાં હાથ લઈ સંસારની સફર આદરી હતી. બંનેનો રસ્તો એક જ હતો. હવે બંનેના રસ્તા એકબીજાથી વિરુદ્ધમાં ફંટાઈ ગયા. બંનેના રસ્તા જુદા પડી ગયા છે. ડાયવોર્સ, છૂટાછેડા. પ્રેમભર્યા જીવનનો આવો કરુણ અંજામ આવશે એવું કેદારે કદી વિચાર્યું ન હતું.

કેતકી માનુની છે. એક વખત મનમાં ઠાની લે તો પછી એને સમજાવવી મુશ્કેલ. ભારે જીદી છે કેતકી.

કેદારની અકડાઈ કેદારને ભારે પડી. પોતે ગરીબ માબાપનો સાધારણ પરિસ્થિતિનો માણસ. ભાગ્ય ખૂલી ગયા કે કેતકી જેવી શ્રીમંત જીવનસાથી મળી. કેદારને બાદશાહીથી જીવવાની આદત પડી ગઈ. કેતકીની પાછળ પાછળ ફર્યા કરવું ગમે. પોતે ભારે ભુલક્કડ છે. કેતકીના પિતાની ઓફિસમાં ક્લાર્ક તરીકે કામ કરે છે, પગારદાર બનીને. આજે જે કંઈ જલસા માણી રહ્યો છે તે માત્ર કેતકીના પૈસાને કારણે-લીધે. પોતે કેટલો ભુલક્કડ છે? કેતકી ભલે મનમાની કરે પણ છે લાગણીપ્રધાન. માણસ સાથે હોય ત્યારે એની કદર ન થાય. એની ગેરહાજરીમાં એની જરૂરત જણાય. પોતે કેતકી વગર અધૂરો છે. ઓફિસે જવા નીકળે-ચશ્મા, વોલેટ, હાથરૂમાલ બધું યાદ કરી કરીને કેતકી હાથમાં આપતી. સગા સંબંધીઓના વ્યવહાર કેતકી સંભાળી લેતી. છેલ્લાં વીસ વર્ષનો ઘરસંસાર. પંદર વર્ષનો થઈ ગયો છે કરણ દીકરો. કેતકી જતી રહેશે? હવે શું કરીશ? કેદારને પોતાના ઉપર ગુસ્સો આવ્યો, શું કરી નાંખ્યું કેદાર? મિજાજને કંટ્રોલ કરી શક્યો નહીં. ભોગવ હવે. શરીરમાં કમકમાટી અનુભવાઈ. કેતકી વિના સંસાર સૂનો સૂનો થઈ જવાનો. માફી માંગી જોઈ પણ કેતકી હવે સમજૂતી

કરવા માંગતી નથી. કેતકીના સ્વમાન ઉપર હથોડો ઝીંકાઈ ગયો ભૂલથી, નાદાનીથી. કેતકી હવે છેલ્લી કક્ષાએ જઈ બેઠી છે.

કેતકીને એણે હેયાફાડ પ્રેમ કર્યો છે. એની સામે કોર્ટ જવાનું વિચારી પણ ન શકાય. પોતાનું હતું શું? કેટલું? કેતકીના પૈસે જલસા કરવાની આદત પડી ગઈ હતી. હવે બાકીનું જીવન એકલવાયું વિતાવવું પડશે.

કેતકીનો હરવા ફરવાનો, મોજ મજા કરવાનો સ્વભાવ, કેદાર થોડો મૂંઝ, અને શુષ્ક. જાણે ઘરકૂકડી. બહાર જવાનું એને પસંદ જ નહીં. રવિવાર પડે ને કેતકીને પનવેલ કે મહાબળેશ્વર કે તીથલ જવાનું મન થાય. કેદાર કહે અહીં મુંબઈમાં ક્યાં દરિયો નથી. બધે જ્યાં જાઓ ત્યાં સરખું જ વાતાવરણ. ઝાડ-પાન અને પંખી. પરિણામે બંને વચ્ચેનું અંતર વધતું ચાલ્યું. કરણનો જન્મ થયો, પછી કેતકીએ પોતાનું સમગ્ર અસ્તિત્વ કરણની આસપાસ વીંટાળી દીધું. એ કેદારની અવગણના કરવા લાગી.

કેતકી ચાલી ગઈ એના જીવનમાંથી, દીકરા કરણને લઈને. દૂર ક્ષિતિજમાં સૂરજ ડૂબવા લાગ્યો હતો તેમ કેદારના જીવનનો સુખનો સૂરજ આથમી ગયો. ધીમે ધીમે અંધકારનું સામ્રાજ્ય ફેલાઈ ગયું. હવે તો ક્યારેય કેતકી અને કેદાર અલપઝલપ મળી જાય. કેતકી કરણને લઈને ખસી જાય. કેતકીએ દીકરાના જીવનને પૂર્વગ્રહોથી ભરી દીધું. બાપ પ્રત્યે દીકરાને નફરત પેદા કરવામાં કેતકી સફળ થઈ. કરણ કોઈ કાળે પિતાને માફ કરવા તૈયાર ન હતો. વર્ષોના વહાણા વહી ગયા. કરણ જુવાન થયો. ભણ્યો, પરણ્યો કેતકીને લાગ્યું એનું જીવનકાર્ય સફળ થઈ ગયું.

જોગાનુજોગ ટ્રેનના એક જ કંપાર્ટમેન્ટમાં કેતકી અને કેદાર સાથે થઈ ગયા. ઠંડી સખત હતી. કેદારે શાલ ઓઢી હતી પણ એના હાથમાં પહેરેલી વીંટી પરથી કેતકીએ કેદારને ઓળખી લીધો. ફક્ત આ એક વીંટી જ કેદાર પાસે બચી હતી, કેતકીના પ્રેમના પ્રતીક તરીકે. કેતકીએ પોતે જ આ વીંટી બનાવડાવી હતી. બાકી બધું કેતકીએ ગણી ગણી, વીણી, વીણીને પડાવી લીધું હતું. પાછા પાછા હિસાબ કેતકીએ છોડ્યો ન હતો. કેદાર પણ કેતકી સાથેના જીવનને દુઃસ્વપ્ન ગણીને

ભૂલી જવા લાગ્યો હતો. દીકરો કરણ હવે ડોક્ટર થઈ અમેરિકા સ્થાયી થઈ ગયો હતો. કેતકી પણ ઘરબાર વેચી દીકરા સાથે અમેરિકા રહેવા ચાલી ગઈ.

અમેરિકાના ભૌતિકવાદી વાતાવરણમાં કરણ માના ઉપકારો ભૂલી ગયો. પતિપત્નીએ મળી કેતકીને કાઢી મૂકી, અપમાન કરીને. દીકરો માના બધા ઉપકારો ભૂલી ગયો. અને કેતકી ધોયેલા મૂળા જેવી ઇંડિયા પાછી આવી. હવે એ ક્યાં જાય? ધોબીનો કૂતરો ન ઘરનો રહ્યો ન ઘાટનો. કેતકી એકલી અટૂલી પડી ગઈ. ડીપ્રેશનથી પીડાવા લાગી.

ટ્રેનમાં કેતકીએ કેદારને ઓળખી તો લીધો, કયા મોઢે કેદારને બોલાવે. પણ હિંમત તો કરવી જ પડી. એણે સીધેસીધી વાત શરૂ કરી દીધી. હવે એનો અહંભાવ ઓગળી ગયો હતો. બરફના ચોસલાની જેમ. કેદાર એને જોઈ જ રહ્યો. આ જ તો છે એની પ્રિયતમા કેતકી. ઉંમરના ચાસ ચહેરા પર પડ્યા હતા. મોઢા પર કરચલી પડી છે, વાળ સફેદ થયા છે પણ મોઢા પરની ગરિમા જરા પણ ઓછી થઈ નથી. કેદારનું સમગ્ર ચેતનાતંત્ર જાગી ઊઠ્યું. શું બોલવું, કેવી રીતે વાતચીત કરવી એ સમજાતું ન હતું. છેવટ કેતકીએ જ નમતું જોખ્યું. અને પોતાના હૈયાં કમાડ ખોલી નાંખ્યા. કેટલી મહેનત કરી હતી, દીકરાના ઉછેર માટે!

એ ભ્રમમાં રહી ગઈ કે દીકરો એની આંગળી પકડીને કાયમ ચાલતો રહેશે પણ એ જ દીકરાએ દગો દીધો. હવે વૃદ્ધાશ્રમ સિવાય કોઈ આશ્રય રહ્યો ન હતો, બાપની ગેરહાજરીમાં દીકરાના બધા અરમાન પૂરા કર્યા હતા. એ રડી પડી, એનું હૈયું ઠલવાઈ ગયું. અનાયાસે કેદાર એના બરડા ઉપર, માથા ઉપર હાથ ફેરવી આશ્વાસન આપવા લાગ્યો. કહ્યું, ચાલ કેતકી આપણા ઘરે, મારી સાથે. આપણા ઘરમાં તારું સ્વાગત કરું છું.

અને કેતકીનો હાથ પકડી કેદાર એને સૌ પહેલાં લઈ ગયો પેલી કોફી શોપમાં, જ્યાં તેઓ કાયમ મળતા, ગુસ્તેગો કરતા હતા. દેર સે આયે દુરસ્ત આયે. ફરી એમની જીવનગાડી પાટા પર ચડી ગઈ.

અસ્મિતા

સાંજે પાંચ વાગ્યા, ઘડિયાળમાં જોયું, શ્વેતાએ ટેબલ પરના કાગળિયા-ફાઇલો સમેટી લીધા. લેપટોપ બંધ કર્યું અને પર્સ હાથમાં લીધું. ઘરે જવાની ઉતાવળમાં હતી. ત્યાં એના બોસ મી.કનકનો ઇન્ટરકોમમાં મેસેજ આવ્યો. બોસની કેબીનમાં ઝડપથી ગઇ. બોસે એક એસાઇનમેંટ સોંપ્યું. શ્વેતાએ કહ્યું, સોરી સર, આજે ઉતાવળમાં છું. ઘરે ગેસ્ટ આવવાના છે. કાલે વહેલી આવી કામ પતાવી દઇશ. બોસ કનક વિચારે છે કે આ શ્વેતાને થયું છે શું? જ્યારે કોઇ અરજન્ટ કામ સોંપું એ સાંજે ઘરે જવાની ઉતાવળમાં હોય છે. શ્વેતાનું બધું જ કામ ચોક્કસ, હિસાબો ઓનલાઇન અપ ટુ ડેટ હોય. એના ટેબલ પર એકે ફાઇલ પેન્ડિંગ પડી ન હોય. એના પ્રેઝેન્ટેશનમાં કોઇ ખામી ન હોય. શ્વેતાની સંસ્થા પ્રત્યેની લગન, ડેડીકેશનમાં બે મત નહીં. બે વર્ષથી શ્વેતા આ કંપની સાથે જોડાઇ છે. ત્યારથી કંપની તરક્કી કરતી આવી છે. બધાને શ્વેતા મેડમ માટે રીસ્પેક્ટ છે. પ્રેમથી કર્મચારી વર્ગ પાસેથી કામ લેવાની એની રીત અનોખી છે. કોર્પોરેટ કંપનીના સી.ઇ.ઓ. પાવરફુલ હોવા જોઇએ એ સૌ પ્રથમ સિધ્ધાંત છે. એનામાં ટાઇમ મેનેજમેંટ, અને હાઇપ્રોફાઇલ સ્કીલ મેનેજમેંટની આવડત હોવી જોઇએ, તો જ એ બેસ્ટ પરફોર્મન્સ આપી શકે.

શ્વેતા જાણે દોડતી હોય એમ ઓફિસેથી ઘરે જવા નીકળી. સાસુજનો ફોન હતો. માસીજ આવ્યા છે. સાંજે જમીને જવાના છે. શાકભાજી લેતી આવજે. સાથે સાથે કેસરી શ્રીખંડ લેતી આવજે. કોથમીર અને લીંબુ ભૂલતી નહીં. શ્વેતા જેમ ઓફિસ સંભાળે છે, તેમ ઘર ચલાવવાની જવાબદારી પણ સ્વીકારે છે. સાસુજના પગ ચાલતા નથી, પણ જીભ તો ધારદાર છે અને જોરદાર ચાલે છે. જી બા, જી બા કહી સાસુ જે કામ સોંપે એ ઉત્સાહથી પટાપટ કરી નાંખે છે. ઘર

ચલાવવાની ફાવટ આવી ગઇ છે. ઘરનું કામ, ઓફિસનું કામ, થાકીને લોથપોથ થઇ જાય. ઘરના નાના મોટા સૌ એના ઉપર ઓર્ડર છોડે. શ્વેતા સમજી છે. એણે વિશ્વાસ સાથે પ્રેમલગ્ન કર્યા છે. વિશ્વાસે એને સ્પષ્ટ કહી દીધું હતું કે નોકરી કરવી કે ન કરવી એ તમારી મરજી ઉપર આધારિત છે. હું તમારા વિકાસમાં ક્યાં યે આડો નહીં આવું. પણ એક વાતનું ધ્યાન રાખવાનું કે મારા મમ્મીની તબિયત સારી રહેતી નથી. એમને નારાજ કરવાનું નહીં. એમની સેવા કરવી એ આપણી પ્રથમ ફરજ છે.

પતિ વિશ્વાસ મનમોજી, રંગીલો છે. પીકનીક, પાર્ટીની મઝા લૂંટે છે. જિંદગી જીવવામાં માને છે. ઘરની વાતોમાં એ માથું મારતો નથી. સાસુ અને વહુ કૂટ્યા કરે. નથી માનો ચડાવ્યો ચડતો કે નથી શ્વેતાનું ઉપરાણું લેતો. પતિ પ્રેમાળ છે. દરેક બાબતમાં ઓ.સી. ચાલ જરા મારી ટાઇની નોટ બાંધી દે ને. ડાર્લીંગ તને બહુ સરસ રીતે નોટ બાંધતા આવડે છે કહી વાતને બદલી નાંખે.

શ્વેતાને સાસુજ સામે યે કોઇ ફરિયાદ નથી. એ કદી ઝગડતા નથી. હેત કરે છે, પણ કામ ઉપર કામ સોંપ્યા કરે. શ્વેતા થાકીને લોથપોથ થઇ જાય. ઓફિસનું કામકાજ અને ઘરની જવાબદારી, બંને કુશળતાથી નિભાવી શકે છે. પતિ કહે છે, યુ હેવ ટુ ટેઇક કેર ઓફ માય ફેમીલી. અને શ્વેતા રાજીખુશીથી ફરજ નિભાવે છે. સાસુજ બહુ સોશીયલ છે. બહોળો પરિવાર છે. હવે સાસુના પગ અટક્યા છે, સગાવહાલાનો વ્યવહાર વધારાનો નિભાવવો પડે છે. પતિ વિશ્વાસ બેફિકર થઇ કહી દે છે, હું સારું કમાઉં છું. બધે પહોંચી ન શકો તો નોકરી છોડી દો. નોકરી ચાલુ રાખવી કે છોડી દેવી એ તમે જાતે નક્કી કરો. નિર્ણય લેવા સ્વતંત્ર છો. વાણિયો મગનું નામ મરી પાડતો નથી.

શ્વેતા વિચારે છે, બે ત્રણ વખત બોસને નોકરી છોડી દેવા માટે રાજીનામું લખી આપ્યું. બોસ કનક સમજાવે છે કે તમે તમારી કેરિયર શા માટે બરબાદ કરો છો? તમારી ટેલેન્ટનો સમાજને લાભ આપો. દરેક સ્ત્રીએ આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર-પગભર થતાં શીખવું જ જોઇએ.

આટલી ટેલેન્ટ છે, આટલું ભણ્યા છો તો ફક્ત હાઉસ વાઇફ બની રહો એ યોગ્ય નથી. ઘરકામ માટે નોકર રાખી શકાય. નોકરી ચાલુ હોય તો ઘરમાં આવક થાય. પોતાની જરૂરિયાત મુજબ ખર્ચા કરી શકાય. પોતાની જિંદગી પોતાની રીતે જીવવાની હોય, બીજા કહે તે મુજબ શા માટે ?

સાસુજીની જીભ અવિરત ચાલ્યા કરે. કટકટ ચાલુ હોય, પણ ક્યારેક એ જ સાસુજી વહાલ પણ કરે છે. સાસુજી જે માંગે તે વિશ્વાસ આંખ મીંચીને આપે છે. એમને ચાર ધામ યાત્રા કરવી હોય, વિશ્વાસ દુરમાં જોડી દે, પૈસા ભરી આવે. ભાગવત કથા બેસાડવી છે, વિશ્વાસ ના પાડે જ નહીં. એમ તો શ્વેતા પણ સાસુજીની બધી માંગણીઓ સંતોષે છે. સાસુજીની સાડીઓ, કપડાં-બધું પોતે જ ખરીદી લાવે. એ ચૂપચાપ સાંભળી લે છે. મોઢું ખોલે તો ઝઘડો થાય ને ! એ એના સંસ્કાર નથી. સાસુજીને તો એટલું જ જોઈએ છે. બધું તૈયાર માલ હાથમાં મળે છે.

શ્વેતા સવારે વહેલી ઊઠે. ચા-નાસ્તો તૈયાર કરે. કુકર ચડાવે, રસોઇ બનાવે. ટીફીન ભરે. પોતે પોતાની જાતની જરા યે કાળજી રાખતી નથી. ધીરે ધીરે એની આંખની આગળ કાળા કુંડાળા વળવા લાગ્યા છે. લગ્ન પછી એની જીવનચર્યા બદલાઈ ગઈ છે.

એ વિશ્વાસના પરિવારમાં એડજસ્ટ થઈ ગઈ છે. એ બધાને નિયમિત દવાદારૂ આપે છે. ભાવતા ભોજન જમાડે છે. એના મનમાં અસમંજસ ચાલે છે. નોકરી ચાલુ રાખવી કે છોડી દેવી ? મારી ભલમાનસાઇનો બધા લાભ ઉઠાવી રહ્યા છે. કાલે પોતાનું બાળક થશે. ઘરમાં જવાબદારી વધશે. શું કરવું ? એક દિવસ શ્વેતાને તાવ ભરાયો, શરીર સખત દુઃખતું હતું. બ્લેન્કેટ ઓઢી એ સૂઈ રહી. એનાથી ઊઠાતું ન હતું. સાસુજીને ખબર પડી, એ જાતે ફુદીના, આદુવાળી ચા બનાવી લાવ્યા. કપાળ ઉપર અજમા, લવીંગનો ખરડ કરી દીધો. આખો દિવસ શ્વેતાની કાળજી લીધી. સાંજ પડી ત્યાં સુધીમાં તો તાવ ઉતરી ગયો. સાસુજીએ હુકમ કર્યો, ફરજિયાત, બે દિવસ સુધી સૂઈ રહેવા ફરમાન કર્યું. ઘરનું કામ ઉપાડી લીધું. શ્વેતા સાસુજીની લાગણી થકી તરબતર થઈ ગઈ. કાકીજી

શ્વેતાની ખબર કાઢવા આવ્યા. સાસુજીએ શ્વેતાવહુના ભરપેટ વખાણ કર્યા. નસીબદાર છું કે આ ભવમાં ભગવાને મને દીકરી ન આપી તો વહુના સ્વરૂપે દીકરી મોકલી આપી.

બે વર્ષમાં સાસુજીનું વલણ બદલાઈ ગયું. ધીરે ધીરે ઘરકામમાં ધ્યાન આપવા લાગ્યા. બે નોકર રાખી લીધા. પોતાને થોડું કામ કરવું પડે. શ્વેતામાં હિંમત આવી ગઈ. કાલે ઊઠીને બાળક થશે તો સાસુજી સંભાળી લેશે, પોતાની જાતને નસીબદાર ગણાવી.

શ્વેતા ફરી કામ પર લાગી ગઈ. એનો આત્મવિશ્વાસ દૃઢ થઈ ગયો. પોતે એફીસીયન્ટ છે, ટાઇમ મેનેજમેન્ટ, ફાયનાન્સ મેનેજમેન્ટ, સંબંધોનું મેનેજમેન્ટ એ બધામાં એ પરફેક્ટ છે. એને એના 'સ્વ'ની ઓળખાણ થઈ ગઈ. એના ઘરમાં હવે વડીલશાહી નથી રહી. સાસુજી મા સમાન બની ગયા. એના 'સ્વ'નો એને પરિચય થઈ ગયો.

સાસુવહુના જુગ જૂના સંબંધોની મનમાં જે ગાંઠ હતી તે ઓગળી ગઈ. સ્ત્રીઓને દહેજ ખાતર હેરાન કરાવાય, પરિવારની પરંપરાને નામે એના સ્વાતંત્ર્યને લૂંટી લેવાય. પગારદાર ઘર નોકરની ગરજ કરી એને સચવાય. વહુ પ્રત્યેથી બધી અપેક્ષાઓ રાખવામાં આવે, એને કોઈ અધિકાર નહીં. વડીલશાહીની જોહુકમી, પતિદેવનો તાપ ચૂપચાપ સહન કર્યા કરવાનો.

એકવીસમી સદીમાં ભણેલી, ગણેલી, કમાતી સ્ત્રીની અંતરની આરજીને દબાવી શકાશે નહીં. વિકાસ દ્વાર સર્વત્ર ખુલી ગયા છે. sky is a limit. સ્ત્રીનું કર્તવ્ય છે, વર-ઘર-વડીલો-સંતાનો બધાની સંભાળ રાખવી-પણ એના પોતાના પ્રત્યે પણ એનું કોઈ કમીટમેન્ટ હોઈ શકે તે સ્વીકારવું જ રહ્યું. કાયમ માટે કોઈને બહુ દબાવી રાખી શકાય નહીં. એની અસ્મિતા જાગી ઊઠી છે. એનામાં વિનય વિવેક છે, કાર્યક્ષમતા છે, કાર્યનિપૂણતા છે. એને સ્વયં ખીલવા દેવાનો અવકાશ આપવો પડશે. હરેક કળીને ખીલીને સ્વયં પુષ્પ બનવાનો, મહેકવાનો અધિકાર છે. એને કચડી નાંખી શકાય નહીં. નહીં તો બાગ વેરાન બની જશે. 'યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે, રમન્તે તત્ર દેવતા :- સ્ત્રીને મન

એનું ઘર એટલે સ્વર્ગ. એના સ્ત્રીત્વને નારીત્વને સંપૂર્ણપણે વિકસવા દેવાની તક આપવી પડશે. જો સમાજને સમૃદ્ધ બનાવવો હોય તો !

દરેક સ્ત્રીને માટે વિકાસની અનેક તકો રાહ જોઈ બેઠી છે. સ્ત્રીમાં કર્તવ્યનિષ્ઠા છે, કાર્યદક્ષતા છે, ચોક્કસાઈ છે. જરૂર છે એને પ્રોત્સાહન આપવાની. એનામાં પડેલા કાર્યશક્તિના બીજનું સંવર્ધન કરવાની. યોદ્ધ વાતાવરણ પૂરું પાડવામાં આવે તો એની આંતરશક્તિ પ્રદીપ્ત થશે, એ કુળદીવડી થઈ પિયરિયા અને સાસરિયા બંને પક્ષની અસ્મિતાને ઉજાગર કરશે.

સ્ત્રી સંસારને ટટ્ટાર ઊભું રાખનારું મૂળ તત્ત્વ છે. એને ખાતર પાણી આપી એનું સંવર્ધન, સંરક્ષણ નહીં કરીએ તો સંસારની સર્વ શાખાઓ, પાંદડાઓ લીલાછમ કેવી રીતે રાખી શકીશું. મૂળ મજબૂત હશે તો વૃક્ષ અડીખમ ઊભું રહી શકશે. સ્ત્રીની અસ્મિતાને ઉજાળશું તો જ સંસાર ઉજમાળો બનશે.

અનિત્યતા

તિનકા તિનકા ચૂનકર મહેલ બનાયા,
લોગ કહે યે મેરા ઘર હે,
ના યે તેરા, ના યે મેરા.
યે તો રૈન બસેરા હે.

બ્રહ્મ સત્ય, જગત મિથ્યા છે. અહીં સઘળું અનિત્ય છે. અનિત્ય એટલે જે કાલે ન હતું અને કાલે નહીં પણ હોય. એટલે કશું કાયમી નથી. કાયમ માટે કોઈ પણ વસ્તુ, સંજોગ એકસરખા ટકી રહેવાના નથી. જગત પરિવર્તનશીલ છે. સંસારનું ચક્ર ફર્યા કરે છે. રાજ રજવાડાઓ, રાજા મહારાજાઓ આવ્યા, કાળના ચક્રમાં વિલીન થઈ ગયા. ધન, દોલત, ઐશ્વર્ય અને સત્તા બધું જે ક્ષણભંગુર છે. કોઈ એને કાયમ માટે ટકાવી શકતું નથી. ગઈ કાલે, આપણે ન હતા, ત્યારે યે ઘર-સંસાર ચાલતો હતો. આપણે નહીં હોઈએ ત્યારે પણ કશું અટકવાનું નથી. આપણું આપણું કહી સંઘરીએ છીએ, મરીએ છીએ, કોઈ વસ્તુ હાથમાં રહેવાની નથી. કશું સાથે આવવાનું નથી. એ પરમ સત્યથી આપણે અજાણ નથી. આપણું શરીર આપણું નથી રહેવાનું. આત્મા ઊડી જશે પછી દેહ આપણો નથી રહેવાનો, એને અગ્નિદાહ દેવાશે.

હાડ જલે જેમ લાકડાને બાલ જલે જેમ ઘાસ જી
કંચનવરણી કાયા જલશે, ખોળી બાળે હાડ.

તો પછી આવા ક્ષણભંગુર દેહની આસક્તિ કેવી ? શરીર ક્ષણભંગુર છે, જીર્ણ થશે, અંતે નાશ પામશે. પણ આપણે તો જાણે અહીં કાયમ-પરમેનન્ટ રહેવા આવ્યા હોઈએ એટલો પસારો કરી બેઠા છીએ, જીવન વીતતું જાય, તેમ તેમ પરિગ્રહ વધતો જાય છે. ઇચ્છાઓ અનંત છે એ કદી ધરવ થવા દેતી નથી. દીકરાના દીકરા માટે ભેગું કરી જવું છે, પોતે વાપરવું નથી, ભોગવવું નથી. જે મળ્યું છે તેમાં આનંદ માણવાને

બદલે ચિંતા કરીએ છીએ. જે મળ્યું તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરતા નથી. ધન, સંપત્તિ, બધું કાયમી નથી તો પછી એનું અભિમાન શા માટે રાખવું ?

યે સંસાર કાગદકી પુડિયાં, બુંદ પડે ધૂલ જાના હૈ. એકલા આવ્યા એકલા જવાના. સિકંદર જેવો સમ્રાટ ભર યુવાનીમાં ખાલી હાથે ગયો. તેણે પોતાના ખાલી હાથ જનાજાની બહાર રાખવા જણાવ્યું હતું.

‘આયા હૈ સો જાયેગા, રાજા, રંક, ફકીર

કોઈ સિંહાસન ચઢ ચલે, કોઈ બાંધ ચલે જંજીર

‘ઘડા જ્યું નીરકા ફુટા- પતા જ્યું ડાલસે તૂટા’.

આજે હરિત લાગતું પાન કાલે પીળું પડશે. ઝાડથી વીખૂંટું પડી જશે. કોઈની તાકાત નથી કે એને પાછું ઝાડ પર જોડી શકશે. આપણે વારાફરતી વિખૂટા પડવાનું છે. તો પછી પ્રપંચ, રાગ દ્વેષ શા માટે ?

જિંદગી મળી, એનો સદુપયોગ કર્યો નહીં. હવે અંત સમય આવ્યો ત્યારે અફસોસ થાય કે જે કરવા જેવું હતું તે કર્યું નહીં. સંસારની મમતા છૂટતી નથી. મોહમાયાના આવરણથી લપેટાયેલા છીએ. તનનું સુખ છે, મનનું સુખ છે, ધનનું સુખ છે. તો સત્કાર્યો કરવાનું કેમ ચૂકી જઈએ છીએ. આપણા કષાયો, દોષોને દૂર કરી કરુણા, મૈત્રી, સહિષ્ણુતા કેળવવા જરૂરી છે. જીવનમાં ચેતના અને જાગૃતિની જરૂરત છે.

જિંદગી ટૂંકી છે, મૃત્યુ ક્યારે આવી ટપકશે એની ખબર નથી. જીવેશણા છે ત્યાં સુધી જીવને આપાધાપી રહેવાની છે. કશું સાર્થક કરી જવાનું છે, એ ભૂલી ગયા. યયાતિ જેવા રાજા સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યા પછી યે ધરાયા ન હતા. પુત્રનું આયુષ્ય માંગ્યું. કારણ તૃપ્તિ ન હતી. બહારગામ જવા માટે કેટકેટલું પ્લાનીંગ કરીએ છીએ, તૈયારી કરીએ છીએ ? તો પછી મહાયાત્રા માટે કેમ કશી તૈયારી કરતા નથી.

કર લે સિંગાર, ચતુર અલબેલી,

સાજન કે ઘર જાના હૈ-

કબીરે કહ્યું છે તેમ જીની જીની બીની ચદરિયા,

ઓઢી પણ મેલી કરવાની નથી. જીવનને ઇશ્વરને ચરણે શુદ્ધ સ્વરૂપે ધરી દેવાનું છે. જ્યોં કી ત્યોં ધરી દીન્હી-ચદરિયા.

આપણે તો પ્રાર્થના કરવાની કે

મંગલ મંદિર ખોલો દયામય, મંગલ મંદિર ખોલો.

જીવનવન અતિ વેગે વટાવ્યું, દાર ઊભો શિશુ ભોળો-દયામય.

મૃત્યુ મંગળમય છે, પછી એનાથી ભય કેવો ?

બધું માની બેઠા છીએ કે આ બધું આપણું છે. આપણું કમાયેલું છે. પણ જ્યાં ખુદ આપણું શરીર જ આપણું નથી. આ જગત આપણું નથી. આપણે હતા ન હતા થઈ જઈશું. કાળની અનંત ગતિમાં ક્યાં ધકેલાઈ જઈશું એની ખબર નથી.

પહલે હર ચીઝ થી અપની મગર અબ લગતા હૈ

અપને હી ઘરમેં કિસી દૂસરે કે ઘરકે હૈ હમ.

વક્ત કે સાથ હૈ મિટ્ટીકા સફર સદિયોં સે

કિસીકો માલુમ કહાં હૈ કિ કિધર કે હમ હૈ

અપની મરઝી સે કહાં અપને સફર કે હમ હૈ

રૂખ હવાઓં કા જિધર કા હૈ, ઉધર કે હમ હૈ.

-નિદા ફઝલી

માણસ મનન, ચિંતન કરે, જય-પરાજય, આશા-નિરાશામાં સંતુલન જાળવી શકે, બધાનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી શકીએ ત્યારે જીવનનું, આત્માનું, ધર્મનું સાચું સત્ય સમજાય, જીવન શુદ્ધ અને ભયરહિત બને. સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુ વિનાશી છે. તેના પ્રત્યે આસક્તિ રાખવાથી દુઃખ સિવાય કશું હાથમાં આવવાનું નથી. લાંબી યાત્રાએ જવું હોય, હળવા રહેવા ઓછામાં ઓછો સામાન લેવો પડે. પણ આપણે તો માન-અભિમાનના પોટલાં બાંધ્યા કરીએ. જાણે કાયમ રહેવાનું હોય એમ સંચય કરી કરી આસક્તિ વધારતા જઈએ, પસારો વધારતા જઈએ. અંગત સુખ માટે બીજાનું લૂંટી લેવાની દાનત ધરાવીએ, ખોટા ઉધામા કરીએ.

આપણા હાથમાં શું છે ? નિયતિના હાથની કઠપૂતળી છીએ. આપણે સૌ. જન્મ મરણની લીલા અકળ છે. એને કોઈ કળી શક્યું નથી.

આ દુનિયા એક રંગભૂમિ છે. ડાયરેક્ટર જે પાત્ર આપે, જેટલી મીનીટ માટે આપે એટલું નિષ્ઠાપૂર્વક ભજવી લેવાનું. પછી exit તો કરવી જ પડશે.

યે દુનિયા એક સર્કસ હૈ પ્યારે.

આના જાના રહતા હૈ - યે સબ ચલાયલીકા ખેલા હૈ.

અહીંયા કોઈ કાયમનું નથી. ભગવાન અવતાર ધારણ કરે તો તેને પણ મૃત્યુ અનિવાર્ય છે. ખુદ કૃષ્ણ ભગવાનને પારધીના બાણથી મરવું પડ્યું.

સીતેર, એંસી વર્ષની વયે પણ મોહ આસક્તિ છૂટતા નથી. કારણ પોતાને મૃત્યુ આવવાનું નથી. એમ માની બેઠા છીએ. જો ખબર પડી જાય કે અઠવાડિયાનું જ આયુષ્ય છે તો ? તો વૈરાગ્ય આવી જશે. અફસોસ થશે કે સારા કાર્યો કર્યા નથી. મૃત્યુના વિચાર કરી કરી ચિંતાતુર થવાની જરૂર નથી. જેટલું જીવન છે મોજથી, આનંદથી જીવવું છે. કોઈને નડવું નથી. બને એટલો પરોપકાર કરી લઈએ.

જીવવું બધાને ગમે છે. મરતા પહેલાં મડદાની જેમ નિર્જીવ બની જીવવું એનું નામ આત્મહત્યા કહેવાય. સંસારની અનિત્યતા સમજાઈ જશે, તો પ્રેમનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી જશે. એવું જીવન જીવીએ કે ધન્યતા અનુભવાય. સંસારમાં સૌને સુરક્ષાકવચ જોઈએ છે. કોઈ ધનમાં, કોઈ પદવીમાં, કોઈ પ્રતિષ્ઠા મેળવવામાં રાચે છે. પણ જીવનના અંત સમયે આમાંથી કશું સાથે આવવાનું નથી. માણસ ગમે તેટલો ધનવાન, શક્તિમાન હોય, મોત સામે લાચાર બની જાય. હોસ્પિટલમાં દાખલ થઈએ, ડોક્ટરને આજીજી કરીએ, ગમે તેટલા પૈસા લો, મારો જીવ બચાવી લો. નિષ્ણાત ડોક્ટરો મોંઘામાં મોંઘા ઉપચારો કરે. ઉપરવાળા જમનું તેડું આવે કે ઝૂકી જવું પડશે. જવું જ પડશે.

માણસ પોતાના માટે જીવતો નથી. સંતાનોનો મોહ, પત્નીનો

મોહ, ધનદોલતનો મોહ આ બધી આપાધાપીમાં જીવનનો સાચો, સાત્વિક આનંદ ગુમાવી બેસીએ છીએ. બીજા માટે જીવી શકીએ પણ બીજા માટે મરી શકવાની, કુરબાની આપવાની તૈયારી નથી. મારા મારા કહી મરીએ છીએ પણ

શેરી સુધી તારી સુંદરી, ઝાંપા સુધી માબાપ જ,

તરપ (સ્મશાન) સુધી બંધવ તારા કોઈ નહીં આવે સાથ.

જીવ છે ત્યાં સુધી સંબંધ છે. આપણા બદલે મરવા કોઈ તૈયાર થવાનું નથી. ઘરડી ડોસી પણ માની બેઠી છે કે હજુ તો એને ઘણું જોવાનું બાકી છે. મોત આવશે તો કહેશે, બીજા પાસે જા. સૌ કોઈ પોતાના માટે જીવે છે.

નૂતન વર્ષના દિવસે બધાના ઘેર ઘેર જઈ નૂતનવર્ષાભિનંદન કરીએ. જૂના હિસાબો બંધ કરી નવા હિસાબ માંડીએ. મુસ્લીમો ઇદના દિવસે બધાને ગળે લગાડે. જૈનો પ્રતિક્રમણ કરી પછી મિચ્છામિ દુક્કડમ કરે પણ મનમાંથી વેરભાવ જતો કરવો નથી. ગીતામાં શબ્દ છે, ‘આત્મોપમ્ય’ પોતાના આત્મા વત્ સર્વના આત્માને જાણવો. પોતાના અને અન્યના આત્માને ઓળખવો, એનું નામ આત્મદર્શન. જીવનને સુધારવું હોય તો આધ્યાત્મિક બનવું પડે. એ માટે સૌ પ્રથમ વ્યવહારિકતા શીખવી પડે. સંસારમાં જે કંઈ ભોગવવું પડે, હસતા રમતા સહેવાની તાકાત કેળવવી પડે. ત્યારે જ ધર્મક્ષેત્રમાં પ્રવેશ મળે. વ્યવહારરખ્ખું થવા માટે જીવનમાં સરળતા અપનાવવી પડે. સરળતા કેવી રીતે સુલભ બને ? એ માટે કોઈ ઉપર પક્કડ ન રાખવી. કોઈ આગ્રહ નહીં, હઠાગ્રહ નહીં. કારણ જ્યાં આગ્રહ હોય ત્યાં અહમ્ આવે. અહમ્ આવે કે અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય, ગૂંચવાઈએ. કારણ આપણી માન્યતાઓ, સિદ્ધાંતો મનમાં સજ્જડ બંધ બેઠા હોઈએ છીએ. આપણી માન્યતાઓ છોડી શકતા નથી. એના કેદી બની બેઠા છીએ. મંદિરોમાં પૂજા કરવા નિયમિત જઈએ, સંતોના ભાષણ સાંભળીએ, ધર્મના ક્રિયાકાંડ કરીએ. તેથી ધાર્મિક બની જવાતું નથી. ધર્મ એ અનુભૂતિનો વિષય છે. મનમાં સરળતા હોય તો જ સંવેદનાતંત્ર જીવંત રહી શકે,

તો જ પ્રસન્નતા પ્રકટે જો મનમાં સંતોષ હોય અને તો જ ભગવાન મળે.

વ્રત, જપ, તપ, ક્રિયાકાંડ કરવાથી પ્રભુ નહીં મળે. ફક્ત સોરી કહી દેવાથી પાપ ખપી જવાના નથી. સરળતા સહજતાથી માફી માંગતા અને આપતા શીખવું પડે. સરળ વ્યક્તિના ઓરા શુભ હોય, પોઝીટીવ હોય. સરળતા એ આત્માનો ગુણ છે. હશે, ભલે, ચાલશે, ફાવશે, ભાવશે અપનાવવા પડે. ભલે ભલે, ઠીક ઠીક. જે સૌને ગમે તે મને ગમે. અહમ્ને જાકારો આપીએ તો શૂન્ય બની જવાય, બીજું બધું ખરી પડે અને પુણ્યકર્મો બંધાવા લાગે. જે કંઈ સત્ય છે એનો સરળતાથી સ્વીકાર કરવો પડે. જે સાચું હોય તેને સ્વીકારવું જ પડે. જે સરલ હોય તે સ્વસ્થ હોય, એટલે કે નિરોગી હોય. એની આંખોમાંથી કરુણા પ્રેમ, વાત્સલ્ય નીતરતા હોય.

જેવી આકૃતિ, તેવી પ્રકૃતિ. સરળતા આવે તો જ મૃદુતા, ઋજુતા આવે. મૃદુતા એ આત્માનો ગુણ છે. અને કોમળતા એ હૃદયનો ગુણ છે. મૃદુતા આવે તો નરમાશ આવે. જેના વાણી વ્યવહારમાં નમ્રતા હોય, તેનામાં ગુણોનો ભંડાર હોય.

જેને શરીરની ક્ષણભંગુરતાની સમજ પડી જાય, તેને સંસારની અનિત્યતા સમજાઈ જાય.

સ્વીકાર

આપણે સામાન્ય સમજના માનવી છતાં માથું ભારેખમ, કારણ એમાં અઢી મણનો અહં ભરાયેલો છે. હું જ સૌથી ડાહ્યો, શાણો માણસ દુનિયા આખી ગાંડી. મારા જેવું કોઈ નહીં. દુનિયાકો બદલ ડાલો. વાત વાતમાં બીજાને શિખામણ આપવા બેસી જઈએ. શિખામણ એવી ચીજ છે કે જે આપવી ગમે પણ લેવી ગમતી નથી. મનમાં કેટકેટલા પૂર્વગ્રહો ભરાયેલા પડ્યા છે. માણસ આગ્રહ છોડી શકે, વિગ્રહ છોડી શકે પણ પૂર્વગ્રહ છોડી શકતો નથી. પોણા ભાગના ઝઘડાનું મૂળ આવા પૂર્વગ્રહો જ હોય છે. અમુક વ્યક્તિ, અમુક સમાજ, અમુક કોમ પ્રત્યે તેમાંથી ઉપેક્ષા ભાવ જાગે છે. તરત જ બીજાની ટીકા, નિંદા કરવા માંડીએ કારણ મનમાં અગાઉથી પૂર્વગ્રહો બંધાયેલા પડ્યા છે. પૂર્વગ્રહને કારણે માણસ સાચી દૃષ્ટિ કે અભિગમ કેળવે તો સમજણના આકાશમાં સમન્વયનું મેઘધનુષ સર્જ શકાય.

આજના માનવીના માથે મોટામાં મોટો અભિશાપ હોય તો તે ટેન્શનનો છે. કોઈને આર્થિક તંગી, આજીવિકાનો પ્રશ્ન નડતો હોય, કોઈને દીકરા દીકરીના સંબંધોની ચિંતા હોય, ભાગીદારીના પ્રશ્નો, કોર્ટકચેરીના પ્રશ્નો, રોજીંદી જિંદગીમાં અનેક ટેન્શન હોય. ટેન્શન વિનાનો કોઈ માણસ જોવા નહીં મળે, જેમ સુખી માણસનું પહેરણ શોધ્યું જડતું નથી તેમ.

કેટલાક અટપટા પ્રશ્નોના જવાબ પણ એવા અટપટા હોય છે. માણસ જાગતા સારા કે ઊંઘતા સારા? જવાબ... ધાર્મિક માણસો જાગતા સારા અને અમુક માણસો ઊંઘતા જ સારા. દા.ત. લક્ષ્મણ વનવાસ દરમિયાન ભાઈ ભાભીની સેવામાં સતત જાગતા રહ્યા અને કુંભકર્ણ તો ઊંઘતો રહે એમાં જ દુનિયાની ભલાઈ.

જગતને જોવાની દૃષ્ટિ બદલી નાંખીએ. એકની એક વસ્તુ, વ્યક્તિ

કે પરિસ્થિતિના પડઘા અનેક પ્રકારે પડતા હોય છે. મને પસંદ હોય તે મારી દીકરીને પસંદ ન હોય. દીકરાને પસંદ હોય તે આપણને પસંદ ન પડે. કોઈપણ સ્થિતિ કે વ્યક્તિને અનેક દૃષ્ટિકોણથી જોવાની ટેવ પાડીએ. એનું નામ સ્યાદવાદ.

જીવનમાં ડગલે ને પગલે મતભેદ, સંઘર્ષ આવે, વાદ વિવાદ થાય. સાસુને મન એની દીકરી સો કળાની લાગે, ભાભી ને નણંદ કજિયાખોર લાગે. સમય અને સંજોગની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો ઘર્ષણો ઘટી જાય, પરસ્પરને સમજવાની સાચી દૃષ્ટિ મળે, જીવન વધુ સમતાયુક્ત બને.

દરેક ઘટના એના નિયત સમયે ઘટવાની છે. એને નકારાત્મકતાની દૃષ્ટિએ મૂલવીએ તો દુઃખી થવાના. જીવન એક ઘટના છે, તેમ મૃત્યુ પણ ઘટના છે. જીવન એટલે Birthનો B. અને મૃત્યુ એટલે ડેથનો D. B અને D વચ્ચે C છે. C એટલે કરંટ-ચાલુ જીવન. જીવનની ઘટનાઓ બે પ્રકારની હોય, સુખદ અને દુઃખદ. સુખ અને દુઃખને પચાવતા શીખી જઈએ. દરેક ઘટનાનું અર્થઘટન કરવાનો હક આપણને છે, એ જ જીવનનું ઉત્તમ સુખ છે. એકનો એક બનાવ, એકની એક ઘટના, એને જોવાનો દૃષ્ટિબિંદુ બદલી નાંખીએ. ઇશ્વર જે કરે તે સારા માટે.

એક રાજા હતો, એણે વજીરને સજા કરી, એની એક આંગળી કાપી નાંખવાની. વજીર કહે, ઇશ્વર જે કરે તે સારા માટે. એને જંગલમાં છોડી દેવામાં આવ્યો. લૂંટારા લોકોએ એને પકડ્યો, એનો બલિ ચડાવવાની તૈયારી થઈ, પછી ખબર પડી કે એની એક આંગળી ખંડિત છે. ખંડિત વ્યક્તિનો બલિ ચડાવાય નહીં. એને છોડી દેવામાં આવ્યો, એનો જાન બચી ગયો, ભલે આંગળી ગઈ હતી.

આપણે જગતને બદલી શકીએ તેમ નથી. આપણી માન્યતાઓ, આપણી જાતને બદલી શકીએ. આપણા દુઃખોનું કેન્દ્રબિંદુ બગડેલી સૃષ્ટિ નથી. આપણી દૃષ્ટિનો દોષ છે. આપણે સુધરી જઈએ, દુનિયા સુધરેલી દેખાશે. આપણે બગડ્યા, આખી દુનિયા બગડી જશે.

આખીયે રામાયણની કથામાં રામે કે સીતાએ કેકેયી કે મંથરાને ક્યારે ય દોષ આપ્યો નથી. જે કાળે જે બન્યું તે નિયતિ હતી. વનવાસ

ભાગ્યમાં લખાયો હતો તે મિથ્યા થવાનો ન હતો. ક્યારે ય રાજ્ય સુખના વિચારો કરી મનમાં વલોપાત કર્યો નથી. દરેક ઘટનાઓને સ્વીકારી લીધી. મનની મસ્તી થકી, મોજ થકી. પ્રભુએ સર્જેલી પ્રત્યેક પળને સુખ સમજીને માણી લેવી.

**સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ, ઘટ સાથે રે ઘડિયા,
ટાળ્યા તે કોઈના નવ ટળે, રઘુનાથના જડિયા.**

નરસિંહ મહેતા સમો કોઈ વૈષ્ણવ જન નહીં. પત્ની મરી ગઈ, પુત્રનું મરણ થયું. મસ્તીથી નરસિંહ મહેતા જેવા વૈરાગી જ ગાઈ શકે કે ભલું થયું ભાંગી જંજાળ, સુખે ભજશું શ્રીગોપાળ.

ખરાબ પરિસ્થિતિમાં પણ મસ્તીમાં જીવવું એ એક કળા છે. જે કોઈ વીરલામાં જ હોઈ શકે. મીરાંબાઈ ઝેરનો કટોરો પી જાય, નિર્લેપ ભાવે. અમૃત સમજી મીરાં પી ગયા. જેને સહાય શ્રી વિશ્વનો નાથ.

રામ રાખે તેમ રહીએ, ઓઘવજી રામ રાખે તેમ રહીએ. વિપરિત પરિસ્થિતિમાં યે ટેન્શન અનુભવવું નહીં. સંસાર છે, ચડતી, પડતી આવ્યા કરે. મગજને સમતા ભાવમાં રાખીએ, સ્વસ્થતા કેળવીએ દરેક પળની એક અલગ મસ્તી હોય, એક અલગ મિજાજ હોય, એને માણી લેવાની કળા હસ્તગત કરીએ. વિરક્ત ભાવ કેળવીને ઇશ્વરે જે પરિસ્થિતિ નિર્માણ કરી છે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરીએ તો સુખ જ સુખ.

ડોક્ટર

કરણ ગાયનેકોલોજિસ્ટ ડોક્ટર છે. એની પોતાની હોસ્પિટલ છે. કરણ સીધો, સાદો સરળ સ્વભાવનો છે. કામથી કામ. વધારાનું બોલવું નહીં અને વધારાનું વિચારવાનું નહીં. કરણ M.B.B.S. થઈ ગયો પછી સ્પેશીયાલીસ્ટ થવું હતું. પોસ્ટ મેડીસીન કોર્સ કરવાનો હતો. કરણની ઇચ્છા હતી કે એની સાથે ભણતી કરુણા સાથે લગ્ન કરવાની. બંનેની વિચાર સરણી સમાન. ડોક્ટર થઈ ડોક્ટરના પ્રશ્નોને સમજી શકે. મદદરૂપ થઈ શકે. કરણના પિતાનું માનવું હતું કે પતિપત્ની બંને ડોક્ટર હોય તો વડછંડ વધી જાય, ડોક્ટર પત્ની સુપીરીયોરીટી દાખવે તો લગ્નજીવન સુખી ન નીવડે. કરણે માતા પિતાનું કહ્યું માની લીધું અને માનસી સાથે લગ્ન કર્યા. માનસીને મન પૈસાનું મહત્વ વિશેષ. ડોક્ટર પતિ ધનના ઢગલા રણશે. પોતે મોજશોખ આરામની જિંદગી જીવી શકશે એવી એની માન્યતા.

કરણ એક કર્તવ્યનિષ્ઠ ડોક્ટર છે. ડોક્ટરી એક વ્યવસાય છે પણ ફક્ત પૈસા કમાવા માટેનો જ આ વ્યવસાય નથી. એમાં માનવતા હોવી જોઈએ. કરણ સવારે આઠ વાગે હોસ્પિટલમાં હાજર થઈ જાય. તો યે પેશન્ટોની લાઇન લાગેલી હોય. ગાયનેક હોસ્પિટલ હોવાથી ગમે ત્યારે પેશન્ટ આવે. નામ નોંધાવેલું હોય, તારીખ આપેલી હોય છતાં ગમે ત્યારે દર્દ ઉપડે તો પેશન્ટને દાખલ કરવા પડે, ઇમરજન્સીમાં સારવાર આપવી પડે. ગમે ત્યારે ઇમરજન્સીમાં ઓપરેશનો કરવા પડે.

ઘણી વખત કરણને જમવાનો યે સમય મળે નહીં. માનસીનો આગ્રહ હોય કે દુરાગ્રહ કે રાત્રે આઠ વાગે, કોઈપણ સંજોગોમાં ઘેર આવતા રહેવાનું. ગમે તેટલું કરે કરણને રાત્રે દસ વાગી જાય. રાત્રે ઘરે આવે, જમવા બેસે ને કોઈનો ફોન આવે. માનસી ઘણી વખત ફોનના મેસેજ આપે નહીં. ફોનનું કનેક્શન કાપી નાંખે. ડોક્ટર પેશન્ટને ટ્રીટમેન્ટ

આપી શકે નહીં. કેસ બગડી જાય. કરણ માનસીને ઠપકો આપે. પણ માનસી કરણને ગણકારે જ નહીં.

ડોક્ટર હોવાથી બીજા અનેક ડોક્ટરો કરણને કન્સલ્ટ કરે. માનસી વહેમાય, કોનો ફોન હતો? પૂછ પૂછ કરે. કરણ કેટલા જવાબ આપે. એક તો જવાબદારી માથા ઉપર હોય. મોટે ભાગે લેડીઝ પેશન્ટના ફોન આવે. માનસી સમજતી નથી કે પતિ ડોક્ટર છે, ફોન આવ્યા કરે. કરણને માનસીની સંકુચિત માનસિકતા સમજાઈ ગઈ, એટલે એ હવે માનસીને ફોન વિશેના જવાબો આપવાનું ટાળી દે. પેલી ફરી ફરીને પૂછે. આજે પણ મોડું નહીં થાય ને! કરણ જવાબ આપી દે કે રોજના ટાઇમે. પણ રોજનો ટાઇમ નિશ્ચિત હોય તો ને? માનસીને ખબર છે કે સાંજે ૪થી ૭ કન્સલ્ટીંગ પીરીયડ હોય, ડોક્ટર બીજી હોય, પેશન્ટોની લાઇન હોય, છતાં યે પૂછ પૂછ કરે. માનસીને ચીડવવા કોઈનો ફોન આવ્યો હોય ત્યારે કરણ એકદમ ધીમા અવાજે, આડો હાથ રાખીને વાત કરે, માનસીના મગજમાં શંકાનો કીડો સળવળવા માંડે. માનસી પૂછ્યે રાખે કોનો ફોન હતો? કરણ જવાબ આપી દે કે નેલ્સન મંડેલાનો, કોઈવાર કહે છે કે માધુરી દીક્ષીતનો.

માનસી કરણના ફોન ચેક કરે, કરણને કોઈ અફેર નથી ને, ભલું પૂછવું પોતાના આવા રૂડા રૂપાળા વર સાથે ઘણાને પરણવું હોય. માનસી મરણિયા પ્રયાસ કરે, કરણનું સીક્રેટ જાણવા. પણ કરણ એટલો બીજી રહે છે કે એની પાસે સમય જ ક્યાં છે, અફેર કરવા માટે.

હવે તો કરણ કંટાળી ગયો છે. હવે પ્રશ્નોના જવાબ આપવાનું બંધ કરી દીધું છે, માનસીએ જે ધારવું હોય તે ધારી લે, જે માનવું હોય તે માની લે. બંને હવે એકબીજાને હંફાવવા લાગ્યા છે. કરણ માને છે કે પત્નીને જોઈએ તે બધું આપું છું. છતાં એ પૂછ્યાં જ કરે, કેટલીક હદ થાય, ઉધ્ધતાઈથી જવાબ આપવો પડે, તારે શી પંચાત? તારું કામ કર.

કરણનું પુરુષત્વ ઘવાય, શા માટે પત્નીના આટલા બધા પ્રશ્નોના જવાબ આપવા. એને માનહાનિ લાગે. વિશ્વાસ ન હોય તો સંબંધોમાં

મીઠાશ ક્યાંથી જળવાય? પોતે આખો દિવસ દવાખાનામાં હોય છે. એ માનસીને પૂછતો નથી કે તું શું કરે છે? ક્યાં ગઈ હતી? કોની સાથે? આવા સવાલો થકી સંબંધોમાં કડવાશ ઉમેરાય. ઘણી વખત જાણી જોઈને થોડા સવાલોના જવાબ આપવા હિતાવહ ન પણ લાગે. માનસીને ઘરમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. કરણના માતાપિતા દીકરાવહુની જિંદગીમાં દખલ દેવા માંગતા નથી.

માનસીને સારો વર મળ્યો છે. સારા સાસરિયા છે. સમાજમાં સારું સ્ટેટસ છે. પૈસાની કોઈ કમી નથી. કમી છે માનસીમાં સમજણની. પતિની કેરિયર ડોક્ટરની છે એ સમજીને લગ્ન કર્યા છે. છતાં યે એને શાંતિથી જીવવું જ ન હોય તો પછી કરણનો શો દોષ? પત્ની ખાતર એ પોતાની ડોક્ટર તરીકેની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ શકે નહીં. પતિનો ધંધો ઉમદા પ્રકારનો છે. સેવાભાવનાનો છે એ વાત માનસીએ સ્વીકારી લેવી જોઈએ.

પતિ પત્નીનો સંબંધ વિશ્વાસના પાયા પર ટકી રહેવો જોઈએ. માણસ રહે તો આપથી રહે, નહીં તો સગા બાપથી જાય. લગ્ન થયા, પરસ્પર વિશ્વાસ ધરાવવો પડે. પતિ તિજોરીની આવી પત્નીને આપી દે. બેન્ક એકાઉન્ટ પત્નીને ઓપરેટ કરવા દે. પોતાની સંપત્તિનો હિસાબ પત્નીએ રાખવા આપે. પુરુષ ધંધાર્થે બહાર જાય-આવે, સ્ત્રી પણ પોતાના આગવા સંબંધો જાળવવા બહાર જાય. લગ્નજીવનમાં શંકા-કુશંકારૂપી ઉધઈ પેસી જાય તો લગ્નજીવન ખોરવાઈ જાય. પણ કોણ સમજાવે માનસીને!

નાદાનિયત

સોળે સાન અને વીસે વાન. વીસ વર્ષનો યુવાન ફુટડો લાગે, લબરમૂછિયો લાગે. સોળ વર્ષનું સંતાન થાય એની સ્વીટ સીક્સટીન ઉજવાય. પણ વીસ વર્ષે યે સાન આવી જશે એની કોઈ ગેરંટી નહીં. આપણે ત્યાં તો ૨૫ વર્ષની સુધીની ઉંમરને ગધાપચીસી કહીએ છીએ. આ ઉંમરે કંઈક અવનવું કરવાનો ઉત્સાહ જાગે. સ્વતંત્રતાના ઉછાળા આવે. વડીલોના કઠ્ઠામાં રહેવું નથી. મનનું ધાર્યું કરવાના મનોરથ હોય. વડીલો જૂનવાણી છે. પોતે બહુ ફોરવર્ડ છે. એમનાં કરતાં વધારે ભણેલો છે. બુદ્ધિ ભલેને કાચી હોય, વિચારોમાં પરિપક્વતા ન હોય, છતાં પોતાની જાતને દોઢ ડાહ્યો માને.

અક્ષય આવો યુવાન હતો. શ્રીમંત પરિવારનો એકનો એક પુત્ર, જૈન આચારધર્મ, ઘરમાં કાંદા બટાટા પણ ન આવે. કોલેજમાં દાખલ થયો. પ્રેમ થઈ ગયો, પાગલ થઈ ગયો. ખબર હતી કે મારા ઘરમાં મુસ્લિમ યુવતીનો કોઈ પણ સંજોગોમાં સ્વીકાર નહીં જ થાય. છતાં એને રઝિયા સિવાય કોઈ બીજું દેખાય નહીં. પ્રેમ ન જુએ જાત કજાત.

રઝિયાનો પરિવાર ચુસ્ત મુસ્લીમ. રઝિયા બુરખો પહેરે. નોનવેજ ખાય. રઝિયાની શરત હતી કે તારે મારી સાથે નિકાહ પઢવા હોય તો મુસ્લિમ ધર્મ અંગીકાર કરવો પડશે. અક્ષય રઝિયા ખાતર બધું જ કરવા તૈયાર. એક દિવસ એ ઘર છોડી નીકળી ગયો, મુસ્લિમ ધર્મ અંગીકાર કરી અબ્દુલ બની ગયો. રઝિયા સાથે નિકાહ પઢી લીધા. અક્ષયના માબાપ, દાદા-દાદી, ભાઈ બહેન બધાને ખૂબ આઘાત લાગ્યો. પણ હવે શું? બાજી હાથમાં રહી ન હતી. ઘરના લોકો ચુસ્ત જૈન ધર્મ પાળે. માની લીધું કે દીકરો હાથથી ગયો. અક્ષય ભલે લગ્ન કરવા ખાતર મુસ્લિમ બન્યો, એક બે મહિના જેમતેમ નીકળ્યા.

રઝિયાની રીતભાત, વર્તણૂકથી અક્ષય કંટાળી ગયો. રઝિયાના ઘરનું

વાતાવરણ ચુસ્ત, અંધશ્રદ્ધાળુ, હિંદુઓને કાફર માને. અક્ષયને પોતાની ભૂલ સમજાણી પણ હવે બહુ મોડું થઈ ગયું હતું. ઘરે પાછા ફરવું નામુમકીન બની ગયું હતું. ક્યું મોટું લઈ ઘરે પાછો ફરે. આપઘાત કરી નાંખ્યો. જીવનો ગયો. માબાપનો ગયો, માબાપે વીસ વર્ષ સુધી ઉછેરી દીકરાને મોટો કર્યો, એમના આઘાતની કળ કેવી રીતે વળે ?

મારી સખી કામિની. અમે એકડિયાથી માંડી સ્કૂલ અને ત્યાંથી કોલેજમાં સાથે ને સાથે. તદ્દન ગરીબ પરિવારની છોકરી. એના માબાપ બતાવે તદ્દન મીડીયમ ક્લાસના છોકરા હોય. કામિનીને પોતાના અભાવોની પૂર્તિ કરે એવો શ્રીમંત છોકરો હોય તેની સાથે લગ્ન કરવા હતા. ગમે તે નાતજાતનો ચાલે. સૌને સૌની હેસિયત પ્રમાણે પરિવાર મળી રહે. ક્યાં રાજા ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી ? કામિનીના સ્વપ્નાઓ બહુ મોટા. એના શોખ રાજરાણી જેવા. કામ કરવાની એક નંબરની ચોર. શેઠાણી થઈ રાજ કરવું હતું.

કોલેજમાં કાદર નામનો મુસ્લિમ યુવાન. ફાંકડો અને છેલબટાઉ. જાત જાતના બ્રાંડેડ ડ્રેસ પહેરે, જાતજાતના પરફ્યુમ. દસ દોસ્તાર પાસેથી ઉછીના માંગી લેતો હશે. પણ વટ ભારે પાડે. કામિનીને જાત જાતની ગીફ્ટ આપે. આયોનેક્સમાં બાલ્કનીની ટિકિટના પૈસા ખર્ચે. કામિની મોહાંધ થઈ ગઈ. કાદરને એ જેમ નાય નચાવે તેમ કાદર એની એકે એક વાત માને. કાદર શ્રીમંતનો નબીરો હોય એવી વાતો કરે. એના અબ્બાજાનની ઉદારતાની વાતો કરે. અમારા ઘરમાં રૂઢિચુસ્તતા નથી. તને બધા પ્રેમથી અપનાવી લેશે. એવી એવી વાતો કરી કામિનીને ફસાવી. કામિનીએ ઘરમાં વાત કરી, ઘરમા સખત વિરોધ થયો. પણ કામિની કોઈની સલાહ માને તેમ ન હતી. એક દિવસ ધર્મપરિવર્તન કરી કાદર સાથે નિકાહ પઢી લીધા.

કામિનીનું જીવન લક્ષ્ય સુખ મેળવવાનું હતું. સુખની વ્યાખ્યા ભૌતિક સગવડો. આમે ય કામિનીની માનો સ્વભાવ ભારે કચકચિયો. કાયમની નાણાંભીડ. ઘરમાં ખાવાના ધાંધિયા હોય ત્યાં ફીઝ અને ટી.વી. ક્યાંથી વસાવે ? દીકરીને મોબાઇલ ક્યાંથી અપાવે ? મા તદ્દન જૂનવાણી.

જ્ઞાતિમાં ભણેલા મૂરતિયાનો અભાવ. લાકડે માંકડું વળગાડી ગમે તેવા સાથે મા પરણાવી દે એના કરતાં પોતાને મનગમતા યુવક સાથે પરણી જવું શું ખોટું ? કહે છે જુવાની દીવાની. લાંબી બુદ્ધિ ચલાવવી નહીં. અને કોઈની સલાહ માનવી નહીં. જો કે કામિનીની માના તોછડા સ્વભાવને કારણે એમની ન્યાતમાં કોઈ કામિનીનું માંગું સ્વીકારવા તૈયાર ન હતા.

કામિનીએ કાદર સાથે નિકાહ પઢી લીધા. થોડા દિવસ ઠીકઠીક પછી કાદરે પોત પ્રકાશ્યું. નોનવેજ પકાવવું પડશે. બુરખો પહેરવો પડશે. નમાજ પઢવી પડશે. કામિનીના ફોનને ટેપ કરે. ધમકાવે, તું અબ મેરી બીબી હૈ, ખબરદાર કિસીસે બાત કરનેકા નહીં. ઘરસે બહાર નિકલનેકા નહીં. કામિનીએ આ બધું ધારેલું નહીં. એને કાદરે જે જે રીતે મનાવી હતી, પટાવી હતી, તેના કરતાં બધું જ ઉલટું થઈ રહ્યું હતું. કામિનીના લોહીમાં હિંદુ સંસ્કાર હતા, એ નોનવેજ કેવી રીતે પકાવી શકે. નમાજ શા માટે પઢે ?

એક રાત્રે એણે કાદર અને એના નાના ભાઈની વાત સાંભળી લીધી. નાના ભાઈને કાદર કહી રહ્યો હતો કે એક હિંદુ છોકરીને ફોસલાવી, ધર્મપરિવર્તન કરાવ્યું. કાદરના પરિવારનું ધ્યેય ધર્માતર કરાવી મુસ્લિમ ધર્મનો પ્રચાર કરવાનું હતું. હવે કામિની ક્યાં જાય ? કાદર એને કાચી કાચી ખાઈ જાય. એવો ધર્મઝનુની નીકળ્યો. હવે કામિનીની હાલત કફોડી થઈ ગઈ. મુસ્લિમ ધર્મ અંગીકાર કરી ચૂકેલી યુવતીને હિંદુ ધર્મમાં કોણ સ્વીકારે, જ્યાં એના માબાપ ખુદ કામિનીને પાછી સ્વીકારવા તૈયાર ન હતા. કામિનીએ એક દિવસ કાદરના કબાટમાંથી રીવોલ્વર કાઢી, જાતે પોતાના લમણાંમાં ધરબી દઈ આત્મહત્યા કરી નાંખી.

આપણો સમાજ રૂઢિચુસ્ત છે. બ્રાહ્મણ છોકરી જૈનના ઘરમાં ભળી શકતી નથી. એમના રીતરિવાજ અપનાવી શકતી નથી. જ્યારે વિધર્મી સાથે લગ્નસંબંધ બંધાય તો કેટલો ટકી શકે, ટકાવી શકાય, એ બહુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. ન્યાત જાતના કુરિવાજો પસંદ ન હોય, એ ન પાળીએ, મન મરજી. પણ જ્યારે વિધર્મી સાથે સંસાર નિભાવવાનો પ્રશ્ન આવે

બહુ જ ખરાબ પરિસ્થિતિ સર્જાય છે.

જિંદગી આપણી પોતાની છે, આપણી માન્યતા મુજબ જીવવાનો આપણને અધિકાર છે. એ વાત સાચી. પણ આપણી જિંદગી ઉપર આપણા એકલાનો અધિકાર નથી. માબાપ જન્મદાતા છે, એમનું ઋણ છે. જે સમાજમાં જન્મ્યા છીએ, એનું પણ ઋણ છે. યુવાનીના જોશમાં, અણસમજમાં ખોટા પગલાં ભરી બેસીએ, પાછળ માબાપની માનસિક, સામાજિક કેવી હાલત થશે, એનો વિચાર કરવો જરૂરી નથી? જાત ખર્ચીને ઉછેરનાર માબાપનો વિચાર કરવો એ આપણી ફરજ છે. પણ નાદાન બચ્ચાંઓમાં ધીરજ, સહનશીલતા કે પરિપક્વતા છે જ નહીં. અમૂલ્ય એવી જિંદગીને નાસમજથી વેડફી નાંખે, એની પાછળ કેટકેટલા લોકો દુઃખી થશે એવો વિચાર પણ તેમને આવતો નહીં હોય.

પ્રેમની ભ્રામક જાળમાં ફસાઈને આવા નવયુવક, નવયુવતીઓ જીવન બરબાદ કરી નાંખે એને નાદાનિયત નહીં તો બીજું શું કહેવું?

ક્યારે બે પાંચ વર્ષથી ડેરિંગ ચાલુ હોય, સાથે હર્યાફર્યા હોય અને લગ્નસંબંધ બાંધી ન શકાય. ત્યારે ખાસ કરીને યુવતીની હાલત કફોડી થઈ જાય. પ્રેમમાં હતાશ થયેલા આપઘાત કરવા જેવું આત્યંતિક પગલું ભરી બેસે માબાપે કેટકેટલી તકલીફો વેઠી સંતાનોનો ઉછેર કર્યો હોય. એમના જીવનમાં કેવી તરુણાંતિકા વ્યાપી જાય? પણ સંતાનો નાદાન હોય છે, સમાજમાં પરિવારની આબરૂના ધજાગરા થાય એ વિચાર તેઓ કરતા નથી.

અન્યોન્ય

નાનપણ વીતાવું હતું, વિશ્વાએ ચાલીમાં, ઘોંઘાટ, કોલાહલ અને ગંદકી. ઘરમાં નળ નહીં, સંડાસ બાથરૂમ નહીં. અનેક અભાવો વચ્ચે ઉછરી હતી વિશ્વા. કોલેજમાં એની બધી બહેનપણીઓ પૈસાવાળાની દીકરીઓ. એ જમાનામાં દીકરીઓને બહુ ભણાવતા નહીં. મધ્યમવર્ગીય ચાલીઓમાં દીકરી મેટ્રીક થાય. વિશ્વા ખૂબ તેજસ્વી. એના પ્રિન્સીપાલે વિશ્વાના માતાપિતાને સમજાવ્યા, આવું તેજસ્વી કન્યારત્ન, એનું ભાવિ ઉજ્જવળ થશે, એને આગળ ભણાવો. વિશ્વાના ભાગ્યમાં વિદ્યા હશે, એ પરીક્ષાઓ પસાર કરતી ગઈ, કરતી ગઈ. એમ.એ. સુધી ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ ઉત્તીર્ણ થતી રહી. એની બુદ્ધિમતા, હોંશિયારી ઉપર ફીદા હતો કરણ. કરણ હતો તો શ્રીમંત ઘરાનાનો પણ માતાપિતા સ્વભાવે તદ્દન જૂનવાણી. રૂઢિચુસ્ત. ન્યાતની કન્યા સાથે જ દીકરો પરણે એવો આગ્રહ. કરણે પોતાના પરિવાર વિશેની બધી સ્પષ્ટતા કરી દીધી હતી વિશ્વા સાથે. સાસરાની મિલકતમાંથી કશું મળવાનું નથી એની સ્પષ્ટ ખબર હતી. બંને મુસ્તાક હતા, પોતાની હોંશિયારી પર. બંને મળી કમાઈશું, લોન લઈશું, ઘર વસાવીશું.

જો કે વિશ્વાના મનમાં પહેલેથી જ પોતાનો એક સુંદર બંગલો હોય એવું સ્વપ્ન કંડારાઈ ગયું હતું. નાનકડી ડબલ રૂમમાં ઘર સંસાર શરૂ કરવો પડ્યો, મનમાં થોડો રંજ હતો. સસરાજી પાસે મિલકત હતી, પણ સામે સ્વમાન હતું, તેથી પતિ પત્ની બંનેએ સ્વબળે જ ઘરસંસાર ચલાવવો પડ્યો. વિશ્વા અને કરણ બંનેના આદર્શો સરખા, વિચારસરણી સરખી. બંનેમાં આત્મવિશ્વાસ અજબગજબનો. મક્કમ નિર્ણય બાપદાદાની મિલકતમાંથી એક પાઈ લેવી નથી. બેંક લોન લીધી. કરણે બે ચાર ધંધા શરૂ કરી જોયા, ફાવટ આવી નહીં. વિશ્વાના પગારથી ઘર ચાલી રહેતું. આર્થિક પરિસ્થિતિ હાલકડોલક થાય. કરણ

અકળાઈ જાય. ઘરમાં ઝઘડો થાય. અકળામણ વિશ્વા ઉપર ઉતરે. વિશ્વા ગુસ્સે થઈ કહી દે, આવડત ન હતી તો ધંધો કરવા બેઠો શું કામ. કુનેહ ન હોય તો લાખો રૂપિયાનું આંધણ શા માટે કરે છે. હું અને મારા છોકરાઓ હેરાન થઈ જઈએ છીએ. કાયમ ઊભડક જીવે ચિંતામાં જીવવાનું? આ તે કંઈ જીવન છે? પૈસા વિના ક્યાં જઈને ઊભા રહી શકાય. સગાવહાલા પૈસાને માન આપે. એ સિવાય સગાભાઈ બહેનો પણ ભાવથી બોલાવે નહીં. વિશ્વાના મનમાં બંગલો, રાયરચીલું, સુમ્મર ઘોળાયા કરે અને અહીં સોફાના પણ સાંસાં.

વિશ્વા વાતે વાતે કરણને મહેણું મારે. વિશ્વાનો હાથ છૂટો. સાસરા પિયરમાં સંબંધ ન હતા. પણ બહેનપણીઓનો પાર નહીં. બધાને ત્યાં પ્રસંગે જવા સારા કપડાં દાગીના જોઈએ. ગીફ્ટ આપવી પડે. વૈભવના મોહમાં એ જાતજાતના સ્વપ્નાઓ સેવે. નવી ડીઝાઇન જુએ, દાગીનો કરાવવાનું મન થાય. કરણ રોકવા મથામણ કરે, ચણભણ કરે, સમજાવે, વિશ્વા ભડકે, કમાવું નથી, બૈરી ઉપર તાગડ ધિન્ના કરવા છે, અને રૂઆબ નવાબજાદાનો. કરણ દલીલમાં આગળ વધે નહીં, કારણ ઝઘડો આગળ વધી જાય. વિશ્વા હરખપટ્ટી થઈ ખર્ચા વધાર્યો જાય છે. ખૂબ પૈસાવાળા પણ વ્યવહારમાં હાથ ટૂંકો રાખે, માપસરનું જ કોઈને અપાય.

વિશ્વા કામવાળીને પણ રોજ જમાડે, કપડાંલતા આપે. જે આવે એને ખવડાવે-પીવડાવે. કોઈની આગતાસ્વાગતા કરવામાં એને આનંદ આવે, એ મૂડમાં આવી જાય. ખર્ચો થઈ ગયો એ પછીથી સમજાય, પણ ફરી પાછો એનો એ જ સ્વભાવ. વિશ્વા પોતે જ પોતા ઉપર ગુસ્સે થાય. એ કરણને મહેણાં મારવા માંડે. પછી પસ્તાય. કરણ ક્યારે ય સામો જવાબ આપતો નથી. બીજી રૂમમાં ચાલી જાય છે. વાતે વાતે વિશ્વા ધુત્કારે છે. કદી બે મીઠા શબ્દો બોલતી નથી. કરણ બિચારો શું કરે? ક્યાં જાય? કરણ જાણે છે કે પૈસાની તંગી છે. વિશ્વા કેવી રીતે ઘર ચલાવતી હશે? ગુસ્સે થઈ બે કડવા વેણ બોલી દે છે, એમાં એનો શો વાંક છે? વિશ્વાને કરણ પ્રત્યે, કરણને વિશ્વા પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ

છે. એમનું સમગ્ર અસ્તિત્વ એકબીજાને ઝંખે છે. બંને સાથે મળી બુદ્ધિથી વિચારવાને બદલે એકબીજાના વાંક ખોળે પછી પરિણામે ઝઘડા જ ઊભા થાય ને! કરણ વિશ્વાના સ્વભાવને ઓળખે છે. તેથી ચલાવી લે છે. હાલ એના સારા દિવસો નથી. બંનેના ભાઈબહેનો સ્વાર્થી નીકળ્યા છે. પાનખર આવે, ઝાડ પરથી પાંદડા પીળાં થઈ ખરી પડે, એમ પૈસા વિના સંબંધો મૂરઝાઈ જાય. એનો રંજ કરવો નહીં, રાખવો નહીં.

કરણ વિશ્વાસ આપે છે કે ભલે બધા સગા સ્વાર્થી નીકળે, આપણો બંને અન્યોન્યના છીએ. આનાથી વધુ બીજું શું જોઈએ? તું સુખમાં દુઃખમાં મારે પડખે ઊભી રહી છો. મારી બેકારીના દિવસોમાં મારું ઘર ચલાવ્યું છે એની કદર છે મને. આપણા સારા દિવસો આવશે. કોઈના યે એક સરખા દિવસો જતા નથી. અને કરણના શબ્દો સાચા પાડવા માંગતી હોય તેમ વિધાતાએ કરણને તક આપી જે એણે ઝડપી લીધી, કરણનો એક મિત્ર સુરેખ ઇંડિયા આવ્યો હતો, માર્કેટીંગ સર્વે કરવા. કરણને ત્યાં એક અઠવાડિયું રહ્યો. કરણ-વિશ્વાનો પરસ્પર પ્રેમ, કર્તવ્ય નિષ્ઠા જાણી એણે કરણને ઓફર કરી. એ મોટું ઇન્વેસ્ટમેંટ કરવા માંગતો હતો. કરણ પાસે અનુભવ હતો, જ્ઞાન, માહિતી હતા. પૈસાના અભાવે એ બધે પાછો પડતો હતો. મિત્ર સુરેખની આર્થિક મદદ અને વિશ્વાનો સહારો મળ્યો. કરણના નસીબ આડેનું પાંદડું ફરી ગયું. પાંચ વર્ષમાં કરણ માલેતુજાર બની ગયો. ફેક્ટરી ધમધમાટ ચાલુ થઈ ગઈ.

કરણે વિશ્વાની નોકરી છોડાવી દીધી. વિશ્વાને કરણ પ્રત્યે માન ઉપજી રહ્યું છે. એનામાં આવડત તો હતી જ. તક મળી નહીં, અને લક કામ કરે નહીં. શું કરે? વિશ્વા ગુસ્સો કરતી પણ કરણે ક્યારે ય સામે ઉશ્કેરાટ કર્યો ન હતો કે કડવો શબ્દ ઉચ્ચાર્યો ન હતો. કરણને વિશ્વાની નબળાઈની ખબર હતી એ ઉશ્કેરાઈ જાય ત્યારે ખૂબ-બેફામ બોલવા માંડે છે. પછી શાંત અને સ્વસ્થ થઈ પસ્તાય છે. વિશ્વાને કરણની નબળાઈ ખબર હતી કે એ ક્યારે ય એગ્રેસીવ થઈ શકતો નથી.

પરસ્પર અગાધ પ્રેમ અને સમજણને કારણે કરણ અને વિશ્વાનો સંસાર ટકી રહ્યો. હવે કહેવાની જરૂર ખરી કે કરણ અને વિશ્વાની આર્થિક

પરિસ્થિતિ સધ્ધર થતાં બધા સગા વહાલા થવા આવવા લાગ્યા. આ બંને જણા મનમાં કંઈ લીધી વિના બધા સાથે હળીભળી જવા લાગ્યા. વિશ્વાની તપસ્યા ફળી. સફળતાનો યશ બંને જણા અન્યોન્યને આપે છે.

વિશ્વાને કદર થઈ છે કરણની. કેટકેટલા કડવા અનુભવો થયા. નજીકના સ્વજનોએ નિષ્કુરતાથી દગો કર્યો. છળકપટના ભોગ બન્યા. વિશ્વા ઉશ્કેરાઈ જતી પણ કરણે કદી જૂઠાણું આચર્યું નહીં. વારંવાર છેતરાયા છતાં. તકલીફો વેઠી તો પણ ચીડાઈ જવાને બદલે બધા પ્રત્યે સમભાવ દાખવ્યો. તુચ્છતા કે ધિક્કાર કેળવી ક્ષુદ્રતામાં સરી પડ્યો નથી. વિશ્વાને લાગતું કે કરણ મૂરખ છે. ના, એ નખશિખ રૂવે રૂવે સજ્જન છે. એ અલગારી જીવ છે. હાડમારી વેઠી પણ કદી કોઈનું બૂરું ઇચ્છ્યું નથી કે નથી કદી જીવ બાળ્યો. એ પોતાની મસ્તીમાં જ જીવ્યો છે.

વિશ્વાને સમજાય છે કે પોતે કરણને પૂરેપૂરો સમજી શકી ન હતી. જ્યારે કરણે વિશ્વાને પૂરેપૂરી ઓળખી લીધી હતી. કરણે વિશ્વાને ઉદાસ રહેતી એ જોઈ શકતો નહીં. જીવનના નાના નાના આનંદને મસ્તીથી માણી શક્યા, મુસીબતોની વચ્ચે પણ. બંને પોતપોતાને નસીબદાર માને છે. પ્રેમાળ અને સરળ જીવનસાથી મળવા બદલ. વિશ્વાના સઘળા મનોરથો પૂર્ણ થયા છે. જીવનસંઘ્યાને આરે અન્યોન્ય હજુ પણ ગળાડુબ પ્રેમ કરે છે.

જુહુના દરિયાકિનારે નાનકડો બંગલો છે. સંઘ્યાટાણે સૂર્યાસ્તના મનોહર દૃશ્યને બાલ્કનીમાં બેસી માણે છે. વાતાવરણમાં ઠંડક વધતી જાય છે. કરણ ઊઠ્યો, ઘરમાં જઈ બે કપ ચા મસાલેદાર બનાવી લાવ્યો. સાથે સાથે ગરમ શાલ લઈ આવ્યો. વિશ્વાને સ્નેહથી શાલ ઓઢાડી-મહારાણી ઓઢીને બેસો, નહીં તો શરદી થઈ જશે. ચાની ચૂસકીઓ લેતા લેતા બંને અન્યોન્યને એકી ટશે જોયા કરે છે. આંખો આંખોથી વાત ચાલી રહી છે.

સુખનો સૂરજ

નાના હતા સ્કૂલમાં પ્રાર્થના થતી.

ભાવે ભજું ભુવનના રચનાર સ્વામી

દીસે ન રચના મહી કોઈ ખામી

વિતાવી રાત સુખમાં કરી જેમ રક્ષા

આનંદમાં દિવસ તેમ વિતાવજો આ.

માણસ પાસે બે વિકલ્પ છે, સુખી થવું છે કે દુઃખી થવું છે. વિકલ્પનો ઉકેલ તેના હાથમાં જ છે. દુઃખી થવું કોને ગમે? કકળાટીયો ચહેરો જોવો કોને ગમે? ભગવાન સૌને સુખી કરજે. સર્વે જણા સુખીનઃ સન્તુ. સર્વે સન્તુ નિરામયઃ પસંદગી આપણી છે. ચોઈસ ઇઝ અવર્સ.

રોગ આવે, દુઃખ આવે, મનને સમજાવી દેવું. This will pass away. માણસ દુઃખી દુઃખી દેખાય છે, રાજમહેલ જેવા ઘરમાં રહીને પણ, કરોડોમાં આળોટતા હોવા છતાં કારણ સુખ એવી ચીજ છે જે પૈસા ખરચતા યે મળવાનું નથી. સારું કે નરસું એ મનના ભાવ પર છે. શિયાળામાં હીટર, ગરમ કપડાંથી સુખ મળે. એરકંડીશન અકારું લાગે. ઉનાળામાં એના વિના ચાલે નહીં. આપણો અભિગમ રચનાત્મક હોય તો બધું સારું જ થવાનું. દુઃખ આવે એ પહેલાં રોદણાં રડવા બેસી જવાનો માનવ સ્વભાવ છે, એનો કોઈ ઉપાય નથી. દુઃખ કરતાં યે દુઃખ પડશે એની ધારણા કરી લઈએ એ વિશેષ દુઃખદાયી છે.

માણસ હંમેશા સલામતીના કવચની શોધમાં રહે છે. ધન, પદ, પ્રતિષ્ઠા, સત્તામાં રાચવું છે, એમાં સુખની શોધ કરે છે. ભૌતિક સુખ માત્ર ચિંતા ઉપજાવે, કારણ એને માટે કિંમત ચૂકવવી પડી છે. તો પછી સુખ મેળવવું હોય, સુખી થવું હોય તો એના માટે પણ કિંમત ચૂકવવી પડે. આપણી પાસે હતું શું? ગયું શું? કોનું ગયું? મારું હતું જ નહીં તો મારું ગયું ક્યાંથી? નિર્ભય થઈ જઈએ પછી દુઃખ રહેશે જ નહીં.

નિયતિ હશે તે મુજબ થઈને જ રહેશે. ન જાણ્યું જાનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે ? જે થશે તે સ્વીકારી લઈશું પ્રેમથી. મનમાં હિંમત ધારણ કરીએ. ‘અભય’ બની જઈએ, પછી ડર શાનો ? થઈ થઈને શું થશે ? હજાર હાથવાળો ઇશ્વર બેઠો છે મારે માથે. ધર્મના માર્ગે અનુસરણ કરીશું તો ગમે તેટલા ઉપસર્ગો આવે, ડરવાનું કોઈ કારણ નથી. આપણે આપણા માર્ગથી, ધર્મથી વિચલિત થવું નથી. હરિશ્ચંદ્ર-તારામતી, નળ-દમયંતિ, પાંડવો કેટલા દુઃખ વેઠ્યા પણ સત્યનો-ધર્મનો માર્ગ છોડ્યો નહીં. ઇશ્વરનું શરણું સ્વીકારી લીધું. દૃઢ ઇન ચરણન કેરો ભરોસો-પછી ડર શાનો. ધર્મમાં શાતા છે, શાંતિ છે.

સુખ આવે તેને યે ભોગવી શક્તા નથી. જતું રહેશે તો એનો ડર સતાવ્યા કરે. કાલે ખાવાનું મળશે કે નહીં, ભૂખ્યા રહેવું પડશે તો, શેરના ભાવ ગગડી જશે તો ? અરે ભગવાન પર ભરોસો રાખો. કીડીને કણ, હાથીને મણ એ આપી દેશે. આપણે ભગવાનનો પણ ભય રાખીએ છીએ. ભય બીન પ્રીત ન હોઈ. પાપ કરીશું ભગવાન નર્કમાં નાંખશે. અને તેથી જ બેઠમાની કરતાં, પાપ કરતાં અચકાઈએ છીએ, બચકાઈએ છીએ. નીતિમત્તાના ધોરણો તેથી જ અપનાવીએ છીએ. એ દેખાડો છે બહારનો, ભીતરમાં ધર્મનો રંગ લાગેલો નથી. મુખવટો પહેરી ફરીએ છીએ, ગમે ત્યારે ઉઘાડા થઈ જવાશે. અસલી ચહેરો પ્રકટ થઈ જશે.

આંતરિક પરિવર્તન થાય તો જ ધર્મ જીવનમાં ઉતરે અને અર્થ સરે. આત્મિક પરિવર્તન થકી આત્મા સુધી પહોંચાય. જેણે સમય સંભાળ્યો એણે આત્માને સંભાળી લીધો કહેવાય. સમય ક્ષણભંગુર છે, શરીર ક્ષણભંગુર છે. આત્મા અજરામર છે, તેને કલુષિત થવા ન દેવાય. તેને ગુમાવાય નહીં.

મન એવં મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ મનથી માની લઈએ કે આખા જગતનો ભાર મારે માથે છે. હું છું તો બધું છે. પરિવાર છે, સમાજ છે. ગાડા નીચે કૂતરું ચાલે તે જાણે કે હું ગાડાનો ભાર ઊંચકું છું. હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે. નદીમાં એક તણખલું વહેતું હોય, એ એમ માની બેસે કે મારે લીધે જ

નદી વહી રહી છે. નદીને એની સાથે કોઈ લેવા દેવા નથી. એ તો સનાતન કાળથી વહેતી રહી છે, રહેવાની છે. કૂકડો હોય તો જ સવાર પડે એવું નથી. આપણે ન હતા ત્યારે યે જગત હતું, આપણી હયાતિ બાદ પણ જગત ચાલવાનું જ છે. મનના ભાવ બદલી નાંખીએ.

હું કર્તા નથી, હું ભોક્તા નથી. હું શુદ્ધ બુદ્ધ આત્મા છું. મને કર્મના બંધનો લોપાવાના નથી. જન્મ નથી મૃત્યુ નથી. હું કોઈ નથી. મારું કોઈ નથી. સુખ નથી, દુઃખ નથી. જીવનમાં જે કંઈ આવે તેનો સહજ ભાવે સ્વીકાર. હું કોઈ વસ્તુ સાથે લઈને આવ્યો નથી. સાથે કંઈ લઈ જવાનો નથી. પછી ડર શાનો ? આ જ્ઞાન જો દૃઢ થઈ જાય તો પરમજ્ઞાનનો માર્ગ મોકળો થઈ જાય.

માણસનો અહં પ્રબળ છે. એ પોતાની જાતને મહાન ગણાવવા ઝઘડા કરે છે, સંઘર્ષ કરે છે. જગતમાં જેટલા યુદ્ધો થયા, અમુક વ્યક્તિઓના અહંને કારણે.

સિકંદરને આખી દુનિયા જીતવાનો અહં હતો. મુસોલિની, હીટલર વગેરેના અહં-પ્રકૃતિની વિકૃતિને કારણ યુદ્ધ લડાયા. સમ્રાટ અશોકને સામ્રાજ્ય વિસ્તારની ભૂખ હતી. કૌરવોનો અન્યાય, દ્રૌપદીનો અહં મહાભારતના મૂળમાં હતા. વેર લેવાની વૃત્તિ મહાવિનાશ જ નોતરે. પ્રત્યેક યુદ્ધ, સંઘર્ષ પછી એક વાતનું પ્રતિપાદન થાય છે કે માણસે સુખી જીવન માટે પ્રયત્નો કરવા પડે. અંતે સત્યનો જય-સત્યમેવ જયતે-થાય છે. માનવ સંસ્કૃતિનું અંતિમ ધ્યેય સુખી જીવન છે. અને એના માટે ચારિત્ર્યને હીરાની જેમ પાસા પાડી પાડી ઉજ્જવળ બનાવવાનું છે, સુખ ચરમસિમાચિહ્ન ભણી પ્રગતિ એ જ જીવન ધ્યેય, માનવતાની જ્યોત પ્રકટેલી રહેવી જોઈએ.

ઊંડા અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા.

મહામૃત્યુમાંથી અમૃત સમીપે હે નાથ લઈ જા.

તમસો મા જ્યોતિર્ગમય, અંધકાર ફેડીને ઉજાસ તરફની ગતિ એ જ માત્ર ઝંખના. ઉજાસ હોય ત્યાં શાંતિ. દરેક ધર્મમાં તેથી જ જ્યોતિનો મહિમા ગવાયો છે. આ જ્યોત એટલે જ્ઞાનનો પ્રકાશ. જ્ઞાનપ્રાપ્તિથી

જ ધર્મનું રક્ષણ થઈ શકે. જ્ઞાનપ્રકાશ, સત્યપ્રકાશ, સદાચાર એ જ તો ઉન્નતિ માટેનો માર્ગ છે. મૂળભૂત સંસ્કારો દરેક ધર્મમાં એક સરખા છે. માનવના જીવનમાં આનંદની અનુભૂતિ એ જ સાચો ધર્મ. જીવનમાં નવો હર્ષોલ્લાસ, ચૈતન્યનો પ્રકાશ છવાઈ જાય. પરસ્પર શુભ ભાવ વ્યક્ત થાય.

‘મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે.

ભલું થાઓ સકળ વિશ્વનું એવી ભાવના લહ્યા કરે.’

જગતમાં સુખનો સૂરજ ચમકે, જો બધા જીવો પરસ્પર સમજ, સંપીને રહે. આપણા ઋષિ મુનીઓએ તેથી જ તો વસુધૈવ કુટુંબકમનો મંત્ર આપ્યો. ભાઈચારો, મૈત્રીનો ભાવ હોય ત્યાં વેરઝેર ન હોય, જીવ માત્ર પ્રત્યે કરુણા હોય. સમાજ હોય ત્યાં મારું તારું ન હોય. મારું તારું ન હોય ત્યાં આનંદ જ આનંદ હોય.

નિખાલસતા

નાના હતા, ખીસા ખર્ચ માટે બે આના જોઈતા હોય, મા પાસે માંગીએ, બાપા સાથે વાત કરવાની હિંમત ન હતી. માનો એક જ જવાબ હોય, તારા બાપાને પૂછીને આપીશ. સ્ત્રીને ઘરની ગૃહિણી કહેવામાં આવે, ઘરનો ભાર એ ઉપાડે પણ ધાર્યું તો ધણીનું. પપ્પાનું જ ઘરમાં થાય. પીકનીક પર જવું હોય, પંદર દિવસ સુધી માથું ખાઈએ, કેટલા રૂપિયા, કોણ કોણ આવવાનું છે? છોકરાઓ જ છે કે સાથે છોકરીઓ છે? પંદર પ્રશ્નોના જવાબ આપવા પડતા.

ભણવાનું આપણે, કંઈ લાઈન લેવી, એ જમાનામાં આર્ટસ કે કોમર્સ કે સાયન્સ કે સી.એ. કે લો એટલી જ લાઈનો હતી. બાપા નક્કી કરે કે આપણે લો કરવું કે સી.એ. થવું. આપણને એન્જનીયરીંગમાં રસ હોય.

વધુ મોટા થાય, ભણી રહ્યા, માએ હુકમ કર્યો, આજે ઘરે વહેલો આવી જજે. સરસ રીતે તૈયાર થજે. ઘરમાં વ્યવસ્થિત ગોઠવણ થાય છે, છોકરીવાળા જોવા આવવાના છે. જો જે બહુ વાયડાઈ કરતો નહીં. બહુ પ્રશ્નો પૂછી મૂંઝવતો નહીં. પપ્પાના મિત્રની દીકરી છે. ભાગીદારી કરાવી આપશે. આરતી સાથેનું તારું અમે નક્કી કરી રાખેલું છે. તારા પપ્પાએ વચન આપી દીધું છે.

નરેશ વિચાર કરે કે હું મ્યુઝિયમનું પ્રાણી છું કે મને જોવા કોઈ આવે? એની સાથે મારે શું વાતચીત કરવી, એ છોકરી મને અનુકૂળ આવશે કે નહીં. મારી પસંદગીને અનુરૂપ છે કે નહીં? લગ્ન મારે કરવાના, જિંદગી મારે જીવવાની અને છોકરીની પસંદગી પપ્પા કરે? બીજું એક માંગું આવ્યું, અમેરિકાની સીટીઝન છોકરીના બાબાપા ઇંડિયા આવ્યા છે, દીકરી માટે વર શોધવા, ત્યાં આઠ મોટેલ્સ છે. મોટેલ્સના ધંધામાં ઘરના છોકરાઓ હોય તો વધુ કમાણી થાય. ઇંડિયામાં જમાઈ શોધવા નીકળ્યા છે કે મોટેલ માટેનો મજૂર માણસ?

ઘણા પટેલિયા અહીંથી આવા લાલચુ જમાઈ શોધીને લઈ જાય, ગ્રીન કાર્ડની લાલચ હોય, માબાપને એમ કે દીકરો ત્યાંના ઝાડ પરથી ડોલર્સ ખંખેરી અમને માલામાલ કરી દેશે. દીકરાની લાઈફ બની જશે. દીકરાની લાઈફ બનાવવા નીકળ્યા છે બાપા કે લાઈફ બગાડવા? નરેશ વિચાર કરતો રહી ગયો કે બાપા મારી લાઈફના ડીરેક્ટર છે કે ડીક્ટેટર? અને બાપાએ વચન આપી દીધું હતું એટલે આરતીને પરણી-અમેરિકા રહેવા ગયો, સાસરાના ગુલામ તરીકે. નરેશનો પાસપોર્ટ સસરાના કબજામાં, અને આરતીની રોજ રોજ ધમકી, ઇંડિયા રવાના કરી દઈશું.

એક જમાનો હતો, અમેરિકાના ડોલર્સ, ભૌતિક સુખસુવિધાનું આકર્ષણ હતું. હવે જમાનો બદલાયો છે, પેઢી બદલાઈ છે. દીકરાને બાપાનો ખેતીનો કે ધીરધારનો, કે દૂધની ડેરીનો કે કાપડ બઝારનો ધંધો પસંદ નથી, કરવો જ નથી. એને કોમ્પ્યુટર એન્જનીયરીંગ કરવું છે. એ સ્વતંત્ર વિચારસરણી ધરાવે છે. જેની પાસે ડીગ્રી ન હોય તે સસરાના મોટલના બીઝનેસમાં જોડાય. અમેરિકા જાય. નરેશ પાસે ડીગ્રી છે. એને તગડું પેકેજ મળે છે. એની ગર્લફ્રેન્ડ ધરતી અમેરિકા જઈ જાતમહેનત કરવા તૈયાર નથી. અહીં બંને કમાશે, બાપાનો ફ્લેટ છે, મહારાજ, નોકર, ચાકર છે. શા માટે અમેરિકા જવું પડે?

માબાપે ગોઠવેલા જ્ઞાતિની ઓછું ભણેલી છોકરી સાથેના લગ્ન એને મંજૂર નથી. પત્ની પિયરથી દલ્લો લઈને આવે, એના કરતાં પોતાની સમાન વિચારસરણી ધરાવતી, કમાતી ધમાતી, ધરતી સાથે લગ્ન કરવું એને પસંદ છે. જિંદગી પોતાની છે. જેની સાથે જીવનભર રહેવું છે, એની પસંદગી કરવાનો હક એનો પોતાનો છે. જ્ઞાતિના બંધનો, રીતરિવાજ માન્ય નથી. યુવાનપેઢીને ગળે ઉતરતા નથી. અહીં સારું કમાઈ શકે તેમ હોવાથી નરેશને અમેરિકા જવાનો મોહ નથી. અહીં સારી રીતે જીવી શકાય એવી સર્વ સુવિધાઓ મોજુદ છે. માબાપનું ઘડપણમાં કોણ? નરેશ એકનો એક દીકરો છે. એને માબાપથી અલગ થવું નથી. પોતાનું ભવિષ્ય પોતે જ ઘડવું છે.

નરેશના પિતા હજુ જૂના વિચારો, માન્યતાઓ સાથે જીવે છે.

પોતાના અમેરિકા જવાના સ્વપ્ના સાકાર ન થયા તેથી નરેશને અમેરિકા મોકલવા માંગે છે. પણ નરેશમાં હિંમત છે, સાહસ છે, આગવી સૂઝબૂઝ છે. માબાપ પ્રત્યે પ્રેમ છે, લાગણી છે, ફરજ બજાવવાની ભાવના છે. આજની પેઢીને પોતાની આગવી પ્રતિભા-આગવી ઓળખ ઊભી કરવી છે. નવી નવી પાંખો ફૂટી છે, ઊંચેરા આભમાં ઊડવાના અરમાન છે. નવા અખતરા કરવા છે. બાપાએ ડીઝાઇન કરેલા રસ્તા પર એને ચાલવું નથી.

નરેશ-ધરતી માને છે કે તેઓ પોતાની હથેળીમાં ભવિષ્ય રેખા ચીતરાવીને જન્મ્યા છે. પોતે જ પોતાના ભાગ્યવિધાતા બનવું છે. બાપાની આમન્યા જાળવવી છે. આબરૂ સાચવવાની ખેવના છે, પણ પોતાની અંગત જિંદગીમાં કોઈની દબલગીરી એમને પસંદ નથી. બાપા સાથે મતભેદ છે, મનભેદ નથી. ધરતી અલગ રહેવું નથી. નરેશને ખબર છે કે આજે બાપાએ વાલકેશ્વરમાં વસાવેલો ફ્લેટ કરોડોમાં મળવાનો નથી. ઘરમાં રહીને સ્વતંત્ર ધંધો વિકસાવવાના અરમાન છે. ભાવિ જીવનસાથી ધરતી સાથે એણે અનેક સપનાઓ સજાવ્યા છે. એને સાર્થક કરવા છે. માબાપે નવી પેઢીની માનસિકતાને ઓળખવી પડશે. ડીરેક્ટર, કે ડીક્ટેટર બનીને નહીં, મિત્રભાવે.

નરેશના માતાપિતા પોતાનો કક્કો ખરો કરવા ઇચ્છે, આગ્રહ રાખે છે. દીકરાની જિંદગી ઉપર પોતાનો અધિકાર સાબિત કરવા માંગે. દીકરાની ઉપર પોતાની પસંદગીની છોકરી ઠોકી બેસાડવી છે, તેવો દુરાગ્રહ સેવે તો પછી નરેશ વિરોધ કરવો જ પડે ને! પોતાની માનસિકતા બદલવી નથી, બીજા પાસે પરાણે પોતાનો મત કબુલ કરાવવો છે. આજના જમાનામાં સંતાનો માથે ઠોકી બેસાડાતા સંબંધો નિભાવવા તૈયાર નથી. આવતી પેઢી પર આપણા વિચાર-વર્તનની શી અસર પડશે એવો વિચાર સુદ્ધાં કરતા નથી.

વિચારીએ, આજના દરેક દંપતિના હાથમાં એક નવી પેઢી ઉછરી રહી છે. એ નવી પેઢીને કેવી દોરવણી આપવી, કેવી રીતે આપવી એ વાલીઓએ નક્કી કરવાનું છે. જેવું કરે ડોકરું, તેવું કરશે છોકરું. કુમળાં

છોડ જેવા બાળકોને એમની સ્વયં મરજીથી ખીલવા દઈએ, મહેકવા દઈએ.

આજકાલ માબાપના સર્કલમાં જુવાન દીકરાવહુઓ તો શું, દસબાર વર્ષના સંતાનો પણ આવવા તૈયાર નથી. ન્યાતના ફંક્શનમાં, મિત્રોને ત્યાંના પ્રસંગોમાં છોકરાઓ આવતા જ નથી. ફેમીલી સાથે આમંત્રણ હોય પણ છોકરાઓ મિત્રોની પાર્ટીમાં જવું પસંદ કરશે પણ પરિવારના સગાવહાલાને ત્યાં મળવા જવા આવવા તૈયાર નથી. આપણને જ કુટુંબમાં જવું આવવું પસંદ નથી. તો આવા અણગમતા સંબંધોનો ભાર સંતાનો ઉપર શા માટે નાંખવો. નરેશને એના કાકીનો સ્વભાવ જરા પણ પસંદ નથી. મા વિચારે કે દેરાણી જેઠાણી વચ્ચે ચડભડ ચાલ્યા કરે, સંબંધ થોડો કાપી નંખાય? આજની જનરેશન વિચારોમાં સ્પષ્ટ છે. માબાપના વિચારો સાથે સંમત ન થતા હોય તો સ્પષ્ટ કહી દેશે. બાહ્યાચાર તેમને પસંદ નથી. ખુલ્લા દિલે જીવવું છે નવી પેઢીને. નિખાલસતા એ આજની પેઢીનો વખાણવા લાયક, અપનાવવા લાયક ગુણ છે.

હાથના કચાં

માણસ મનમાં ક્યારેય ધરવ અનુભવી શકતો નથી. અખૂટ ધન ખજાનો પ્રાપ્ત થાય, માન, પાન, પદ, પ્રતિષ્ઠા મળી જાય છતાં હજુ કશુંક ખૂટે છે, ખૂટે છે એવો ખટકો મનમાં રહી જાય. ગમે તેટલી ઊંચાઈએ પહોંચ્યા પછી હજુ ઊંચે ઊંચે જવાની આકાંક્ષા રહે છે. એક બે પેઢી નહીં પણ સાત દસ પેઢી સુધી ચાલે એટલું સંઘરી લેવું છે. અપરિગ્રહની કોઈ મર્યાદા નથી હોતી.

માણસ પરણે પછી સંતાનની અપેક્ષા રાખે. ફ્લેટ વસાવવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય. છોકરાને ભણાવ્યા પછી પરણાવવાના, પરણાવ્યા પછી એને ત્યાં સંતાનો થાય, ચાર પેઢી જોઈને જઈએ તો સ્વર્ગની સીડી મળે. ગમે તેટલો સુખી માણસ કંઈક ને કંઈક વધારાનું ઇચ્છે, યે દિલ માંગે મોર. કોઈકને કોઈક વાતની ખોટ મન અનુભવ્યા કરે. કોઈને ત્યાં ફક્ત દીકરીઓ જન્મે, તે દીકરાની વાંછના રાખે, નિર્ધનને ધનની આશા. વાંઝિયાને સંતાનની આશા. બિમારને તંદુરસ્તીની આશા. દીકરાવહુઓ છે પણ આપણું ધાર્યું કરતા નથી. જાણે દુઃખ જ દુઃખ. ઝીણી ઝીણી વેદનાઓ સળવળ્યા કરે, કનડ્યા કરે, કારણ આપણામાં પરિસ્થિતિ સાથે સુમેળ સાધવાની ક્ષમતા, સમતા નથી. જેમ ગરથ ગાંઠે બાંધીએ એમ ગમ-દુઃખને ગાંઠે બાંધી ફરવું છે. લોકોની ખાલીપીલી હમદર્દી મેળવવી છે. જેને સંતાન નથી તેને એક જ દુઃખ. જેમને સંતાનો છે, તેમને હઝાર દુઃખ.

કોઈએ પ્રેમ કર્યો, એ પ્રેમપાત્રને પામી ન શક્યા, એ બીજાનું થઈ ગયું. વિરહનું દુઃખ, એની ગેરહાજરી ખૂંચે છે. પત્ની હતી ત્યાં સુધી એની કિંમત ન હતી. એ ગઈ હવે એની કિંમત સમજાય છે. મનને કળ વળતી નથી. સગપણ સ્વાર્થના છે. હવે પત્નીની યાદ સતાવે છે, કારણ હવે કોઈ સગવડ સાચવનારું નથી. પત્ની બિમાર હતી. ચાકરી કરતાં

થાકી ગયા હતા. છૂટે તો સારું એવું થતું હતું. હવે થાય છે કે એ માંદી માંદી પથારીમાં પડી પડી યે મારું ધ્યાન રાખતી હતી. હવે એકલતા સહેવાતી નથી.

કહે છે વનમાં તાડનું ઝાડ, ગમે તેટલું ઊંચું ને ઊંચું વધે, એનો શો ફાયદો, એ કોઈને છાંયો આપી શકતું નથી. ઘેઘૂર આંબો, કેરી આવે, નીચો નમે બધાને છાંયો આપે, ફળ આપે.

બેસુમાર સંપત્તિ થાય, પ્રતિષ્ઠા વધે છતાં એકલા પડી ગયાનો અહેસાસ ઝંપવા દેતો નથી. સૌની સાથે, હળીમળીને જીવી શકાતું નથી. એ સામાન્ય, મધ્યમ વર્ગના માનવીની જેમ ચાલી સીસ્ટમમાં સુખ ભોગવી શકે તેમ નથી. પ્રતિષ્ઠા, પદવી, ખુરશીની ઊંચાઈએ જનસમાજથી વેગળા કરી મૂક્યા છે, પૈસાની કેદ હવે અકળાવે છે.

શ્રીમંતાઈ વધી, અકડાઈ વધી, અતડા થઈ ગયા, હવે એ શેરીમાં બધાની સાથે સમુહમાં હોળી, દીવાળી, સંક્રાંતિ ઉજવી શકતા નથી. ઘરે ઘરે સાલમુબારક કરવા જઈ શકતા નથી. ફાઈવ સ્ટાર હોટલમાં રૂમ બુક કરાવી રહેવાથી એકલા મજા થોડી પડે ?

માણસ છીએ, માણસની વચ્ચે જીવવું છે, સુદામા સમા મિત્ર મળવાના નથી. કારણ આપણે પોતે જ દીવાલ બાંધી, આપણી બનાવેલી દીવાલમાં કેદી બની ચૂક્યા છીએ.

છતની ઊંચાઈઓ પર ભી તન્હા હૈ, કાશ હમ સબ કે બરાબર હોતે ! એકાકી થઈ ગયા, ગરવ હતો, અમે સૌથી ઊંચા, અમારા બરાબરનું કોઈ નહીં. હવે એ એકલતા ખાવા ધાય છે. શું થાય ? હાથના કર્યા હૈયે વાગ્યા. ઇસ દુનિયામેં સબકા એસા કહા નસીબ હૈ, જો માંગો સબકુછ મિલ જાય.

વચનપાલન

નદી કિનારે આવેલું માણાવદર ગામ. ગામડાં કરતાં જરા મોટું અને શહેર કરતાં નાનું. ગામમાં ખેતીવાડી-લીલી કુંજાર. ખેડૂતો માલેતુજાર, સમૃદ્ધ. નદીમાંથી નહેર દ્વારા ખેતરને પાણી પૂરું પડે. નાખિયેરી ને કેળ. ગાર માટીના ઝૂંપડાની જગ્યાએ મેડીબંધ મકાનો થવા માંડ્યા છે. ગામની નગરશેઠાઈ ધના ભગતને ત્યાં બે પેઢીથી ચાલી આવે. કોઈ કોર્ટ કચેરી નહીં. મોટા ભાગના ઝઘડા-ટંટા જમીનને લગતા હોય. ખેતરના શેઠાના હોય. સહિયારી જમીનના ભાગલા પડે. ચાર પાંચ ભાઈ ભાગ હોય. ભાગલા પડતા જાય. ભેગા હતા મોટા માલિક ગણાતા. હવે જમીનના નાના નાના ટુકડા થવા લાગ્યા. માણસના મન પણ સાંકડા થવા લાગ્યા. ધના ભગત સરપંચ - ફરિયાદ આવે-પંચ બોલાવવામાં આવે. સરપંચ ધના ભગત ન્યાય તોળે. એમનો ન્યાય બધાને મંજૂર હોય. ધના ભગત સર્વ રીતે સુખી. એક માત્ર ખોટ-સંતાનની. બહુ બધી બાધા લીધી. ભગવાન જો સંતાન આપશે તો પાંચ વર્ષ સુધી ભીખલું રાખીશ ગામમાંથી - કોઈ પાસેથી માંગી ભીખીને કપડાં પહેરાવીશું.

ધના ભગતને લક્ષ્મીજી પ્રસન્ન થયા. દીકરી જન્મી. લક્ષ્મીજી પધાર્યા કહીને ભગતે ગામમાં પેંડા વહેંચ્યા. ગામ લોકને હરખ થયો. દીકરીનું નામ પાડ્યું ભીખલી. ભીખલી જ્યાં જાય ત્યાં એને ફરાક કે ઘાઘરી પોલકાં ને ઓઢણી આપે. ભીખલીનું સાચું નામ હતું રૂપલી. રૂપલી રૂપ રૂપનો અવતાર. શરદ પૂનમે જન્મી હતી, સાક્ષાત ચાંદાની ચાંદની. મોહક ચહેરો, સુડોળ ડોક, અને હોઠ ઉપરથી જાણે મધભર્યું સ્મિત ઝરે. પાતળી ને કમનીય કાયા, લાંબા સોટા જેવા પગ ને નાજુક નમણાં હાથ. ભીખલી તૈયાર થઈ - સજ્જ થઈને નીકળે ગામલોકની નજર ઠરી જાય. જુવાનિયાના હૈયામાં હલચલ મચી જાય. બધા ઇચ્છે કે ભીખલી

મારી થઈ જાય. ભીખલીની મા એના કાન પાછળ કાળું ટીલું કરે. ભીખલીની મા એને દસ વરસની મૂકીને દેવલોક થઈ ગઈ. ઘરમાં બાપ ને દીકરી બે. દીકરીને બાપ લાડ લડાવે અને દીકરી બાપને વહાલ કરે. આખા પંથકમાં બાપ-દીકરીના પ્રેમનો દાખલો અપાય.

ભીખલીનું નામ હવે લોકજીભે ભૂલાઈ જવા લાગ્યું. હવે તો એને રૂપલી કહીને બોલાવતા થઈ ગયા હતા. રૂપલીની ચાલમાં હુમકો, જુવાનીમાં રૂપ ઓર ખીલ્યું. ગુલાબી હોઠ, નમણો ચહેરો. એની સોટા જેવી કાયા ઉપર જાણે વસંત આવીને બેઠી. ગામના જુવાનિયાએ ધના ભગતની ઊંઘ હરામ કરી નાંખી. બે ડાહ્યા માણસે સલાહ આપી, ભગત દીકરીની જાત અને ઉકરડાને વધતા વાર ન લાગે. વહેલી તકે એને પરણાવી દો. પારકી કરી દો. મા વિનાની દીકરી, કેટલી સાચવી શકવાના?

ગામના જુવાનિયા ગોથાં ખાઈ જતા એ તો ઠીક પણ ઘરડાંઓ પણ આંખનું મટકું મારવાનું યે ભૂલી જતા. ધના ભગતની નીંદ હરામ થઈ ગઈ. ચિંતાના ચાકડે મન ચઢી ગયું. ઓણ સાલ ૨૨ મું બેહી ગયું. હવે તો એને પરણાવી દેવી પડે. બાજુના ગામ કતપરના મનજીના દીકરા રવજી હારે રૂપલીના ગોળધાણા ખાઈ લીધા. મોટે ઘેર લગન. જાડી જાન જોડાઈને આવશે. બે મહિનાથી લગનની તડામાર તૈયારી ચાલે છે. એ જમાનામાં છોકરી છોકરાને પૂછવામાં આવતું નહીં. આ તો રૂપલીએ રવજીને જોઈ લીધો મેળામાં. રવજીની તસવીર હૃદયમાં ઊતરી ગઈ, આંખ દ્વારા. અને ઊંઘમાં યે રવજી જ દેખાય. રવજી કોઈ ભાઈબંધ હારે ચીઢી લખીને મોકલે, રૂપલી યો વળતો જવાબ આપે. રવજી લખે, મહેંદી રચા કે રખના, ડોલી સજા કે રખના, મેં તુજે લેને કો આયેગા ગોરી. રૂપલી લખે, પહેલે બહુત હૈ તરસાયા, અબ ઔર ના તરસાના - યે મેરા પ્રેમ પત્ર પઢકર, તુમ નારાજ ના હોના, તુમ મેરી બંદગી હો, તુમ મેરી જિંદગી હો.

લગનને આડે દસ દિવસ રહ્યા, લગન લખાઈ ગયા, કંકોતરી વહેંચાઈ ગઈ. રોજ સાંજે સાંજના ગીત ગવાય છે. રૂપલી નવા નવા

સાજ સજે છે. મીઠાઈના થાળ ભરાય છે. અચાનક કાળો કેર વર્તાઈ ગયો. ધના ભગત વહેલી સવારે ખેતરે આંટો મારવા ગયા. માંડ ભડભાંખળું થયું હશે. અને અંધારામાં ધના ભગતને સાપે ડંખ માર્યો. સારું થયું સાથે પસાયતો હતો. એ ધના ભગતને ગાડાંમાં નાંખી ઘરે લઈ આવ્યો. ગામ આખું એકઠું થઈ ગયું. રૂપલી ચીસાચીસ નાંખે છે. કોઈ લાલજી બોલાવો. આખા પંથકમાં લાલજી એકઠો હતો સાપનું ઝેર ઉતારવામાં. કોઈને યે સાપ કરડે, લાલજી પોતાના સ્કૂટરને કીક મારે, દોડતો નહીં જાણે ઊડતો આવે. લાલજી ગિરનાર ચડતો હતો અને સાપે દંશ દીધો. ત્યાં કોઈ સાધુબાવાને બોલાવી આવ્યું. સાધુએ લાલજીનું ઝેર ઉતાર્યું. લાલજીએ આજીજી કરી, આપ મને આ વિદ્યા શીખવો. સાધુએ લાલજીને મંત્ર આપ્યો, ઝેર ચૂસીને થૂંકી નાંખવાનો નુસખો શીખવ્યો. સાધુએ વચન લીધું કે આ મંત્ર પવિત્ર હોય, લોકોનો જીવ બચાવવાની વિદ્યા છે. એની સામે બદલામાં કેઈ લેવાય નહીં. સ્વાર્થ માટે એનો ઉપયોગ ન કરાય.

લાલજી આવ્યો, મંત્ર ભણ્યો, ઝેર ચૂસ્યું અને ધના ભગત બેઠા થઈ ગયા. ચારેકોર હરખ હરખ ફેલાઈ ગયો. રૂપલીએ લાલજીનો હાથ પકડી એનો પાડ માન્યો, માંગ માંગ જે માંગે તે આપું. તેં મારા બાપાને બચાવ્યા, મારો પ્રસંગ સચવાઈ જશે. બાપાથી વહાલું મને આ જગતમાં કંઈ નથી. માંગ એટલી રકમ આપી દઉં, બાપાને માથેથી ઓળઘોળ કરીને.

આમ તો ગામને ચોરે બેઠો હોય લાલજી, રોજ રૂપલીને આવતી જતી જોતા મનમાં ને મનમાં એના રૂપની પૂનમનો પાગલ બની જતો. પણ એને વાસ્તવિકતાનું ભાન હતું. ક્યાં રાજા ભોજ ને ક્યાં ગાંગો તેલી? ક્યાં રૂપલી અને ક્યાં પોતે? લાલજીને તો ગામમાં રહેવા પાકું ઘર ન હતું. સીમમાં ખેતર ન હતું. મફતનું ખાવું ને મસ્જીદે સુવું. થોડી ઘણી મજૂરી મળે, રોટલો મળી રહેતો પેટ ભરવા.

રૂપલીને એમ કે લાલજી પૈસા માંગતા શરમાય છે, એણે લાલજીને એની વિદ્યાના સમ દીધા. અને મનની વાત જીભ પર આવી ગઈ. હૈયાની

વાત હોઠ પર આવી ગઈ. મતિ ફરી ગઈ. એણે કહી દીધું, મારે એકવાર તારા અસલી રૂપના દર્શન કરવા છે. અને રૂપલીને માથે જાણે વીજળી ત્રાટકી. અંગારાની જેમ રાતીયોળ થઈ ભડકી ઊઠી, કોધમાં સળગી ઊઠી. ફટ ભૂંડા. આટલી હલકી હશે તારી મનસા એની મને ખબર નહીં. જોઈએ એટલા રૂપિયા માંગી લે, આખી હવેલી માંગી લે, સીમમાં ખેતર માંગી લે, તને ધરવી દઉં. પણ તું આટલો હલકટ નીકળ્યો. ધરતી મારગ આપે તો સમાઈ જાઉં - એવું થાય છે. માંગતા તો મંગાઈ ગયું, પછી તો લાલજીને પસ્તાવો થયો. શું કરે, ભાથામાંથી તીર છૂટી ગયું. બોલેલું-થૂંકેલું પાછું ગળાય નહીં. હવે લાલજીને ભૂલ સમજાઈ ગઈ, ગામમાં વાત ફેલાઈ જશે, ગામમાં રહેવું ભારે થઈ પડશે. ગામલોક થૂ થૂ કરી નાંખશે. આવી માંગણી કરવી જોઈતી ન હતી. પણ મનની વાત બહાર પડી ગઈ.

રૂપલી ઢીલીઢસ પડી ગઈ. શું થાશે હવે? પગ ભારે થઈ ગયા. વિચારોની ગડમથલ ચાલી. પોતે જ તો પડ પહાણા પગ પર વાળું કર્યું હતું. એમાં લાલજીનો શો વાંક? એની વિદ્યાના સમ દઈ બેઠી હતી, જેર ઉતારવાની વિદ્યાના સમ દીધા હતાં. તો પછી એ બિચારાનો શો વાંક હતો? લગનના દિવસ હુંકડા આવતા હતા. શું થશે? છાતીના ધબકારા શાંત પડતા નથી. સાલાને શરમ ન આવી? પરાઈ થઈ ચૂકેલી અસ્તરી પાસે આવી માંગણી કરાય? હવે શું કરું? ફૂવો હવાડો પૂરવા સિવાય કોઈ ઉપાય બાકી નથી રહ્યો. પોતે હવે પારકી થઈ ચૂકી છે ને લાલજીને વચન છે.

આ બાજુ લાલજીના પસ્તાવાનો પાર નથી. અમથું અમથું બોલાઈ ગયું. ભગવાન મને માફ કરી દે. વિદ્યાના બદલામાં સ્વાસ્થ્યભરી કોઈ માંગણી ન જ કરાય. ગામ છોડી ભાગી જાઉં? મનમાં ખદબદ ખદબદ થાય. લાલજીડા - માંગી માંગીને આવું મંગાય. ગામની દીકરી ઉપર બૂરી નજર નંખાય, અને એ પણ સર્પદંશના ઉપાયના બદલામાં? આવા અભરખા હોય? હવે લાલજી સામે ધરમ સંકટ ઊભું થયું.

આ બાજુ રૂપલી ફફડે છે. નીંદર હરામ થઈ ગઈ છે. બીજી બાજુ

લાલજી શરમનો માર્યો ગાયબ થઈ ગયો. ક્યું મોઢું લઈને ગામ વચાળે. ચોરે આવીને બેસે? પોતે જ પોતાને કસુરવાર ગણી ધિક્કારી રહ્યો હતો. એ હવામાં ઓગળી ગયો. રૂપલી લાલજીને શોધવા નજર ફેરવતી, ખબર મેળવવા માણસ મોકલ્યો પણ એનો ક્યાંયે પત્તો મળ્યો નહીં. રૂપલીને પોતાને પોતાના રૂપ પર અણગમો આવ્યો. મેર મૂંઝ, મને ભગવાને આવું રૂપ આપ્યું. કોઈનેય આવી ઇચ્છા થઈ જાય, પોતે જ પોતાના રૂપ પર મોહી પડે છે તો બિચારા લાલજીનો શો વાંક? લગન પહેલાં વચન તો પાળવું જ પડે. લાલજીને રૂપ દેખાડવું પડે. લાલજીએ ભારે કરી. લાલજીએ મને જ મારાં રૂપના મોહમાં પાડી દીધી. મરદનો શો વાંક?

આ બાજુ રવજીના બાપા જાન જોડીને ગામને પાદર આવી પુગ્યા છે. રવજી જાણે કામદેવનો બીજો અવતાર. ગામની છોડીઓ મોંમાં આંગળાં નાંખી ગઈ. રવજી-રૂપલીની જોડી જાણે વિષ્ણુ-લક્ષ્મીનો બીજો અવતાર. જાનૈયાનો ઠઠારો ભપકાદાર, ગામવાળાની આંખો ફાટી ને ફાટી રહી ગઈ. ઢોલ નગારા ને શરણાઈનો શોર હતો. પણ રૂપલી ભારે મૂંઝવણમાં હતી. રવજી હારે હથેલાળો થાય એ પહેલાં લાલજીને આપેલું વચન પાળવું પડે. પછી જોઈએ તો વખ ઘોળી લેવું. વચન પૂરું કર્યા વિના ક્યાંયે ચેન પડતું નથી. લાલજીની ક્યાંયે ભાળ મળતી નથી. દીકરીની જાત. જાન આવી, હસ્તમેળાપ, લગનની વિધિ કરવી પડી. ચોરી ફેરા ફરવા પડ્યા. હવે એક દિવસ બાકી રહી ગયો છે, આવતી કાલે કન્યા વિદાય થશે. બાપનું ગામ છોડી પરગામ જવું પડશે. રવજી સાથે રાત ગાળવી પડે એ પહેલાં વચન પાળવું છે. લગનના બીજે દિવસે રૂપલીએ વહેલી સવારે બાપાને કહ્યું - આજે ગામને અલવિદા કરતાં પહેલાં આપણા ખેતરના શેઠે આવેલા વડદાદાને દોરો બાંધવો છે. બહેનપણીને લઈ ખેતર ગઈ. બહેનપણી રૂપલીને ગાડામાં નાંખી ઘરે લઈ આવી. રૂપલીએ ચીસાચીસ કરી મૂકી હતી. મને સાપે ડંશ દીધો. મરી ગઈ રે - કોઈ લાલજીને બોલાવો. લાલજી ગામને પાદર બેઠો'તો - રૂપલીની વિદાય થતી જાનને જોવા માટે. લાલજીએ ઢંઢેરો

સાંભળ્યો, રૂપલીને સાપ કરડ્યો છે. એણે સ્કૂટરને કીક મારી - દોડતો નહીં ઊડતો આવ્યો. એના બાપને બચાવ્યો હતો, હવે રૂપલીને બચાવવી છે. લાલજી આવ્યો, રૂપલીએ ઓરડો બંધ કરાવ્યો. લાલજીએ મંત્ર ભણવાનું શરૂ કર્યું. સાપ ક્યાં ડંખ્યો છે? સાથળ પર - રૂપલીએ સાથળ ઊઘાડી બતાવ્યું - અહીં. લાલજી મારું રૂપ જોઈ લે, તને આપેલું વચન પાળી બતાવ્યું. વચન પાળવા માટે, તને બોલાવવા નાટક કરવું પડ્યું. બાવળના કાંટા ખોસ્યાં. સાપે દંશ નથી દીધો. હવે હું નિરાંતે ઝેર ઘોળી લઈશ. તને વાસનાનો એરું આભડી ગયો હતો. મેં આજે એનું ઝેર ઉતારી દીધું. તારા ઉપકારનો બદલો વાળી દીધો.

હું ધના ભગતની છોડી. માથે કોઈનું ઋણ રાખી મરવું નથી. તારા અભરખા પૂરા કરી લે. રવજી હારે લેણદેણ નહીં હોય. તું વહેલો મળ્યો હોત તો બિચારાને જાન જોડીને આવવું પડ્યું ન હોત. એના નસીબમાં મારું સુખ નહીં મંડાયું હોય. એક ખાનદાન ખોરડાને નાહક દુઃખી કર્યું. બિચારા રવજીનો શો વાંક? તારો યે વાંક નથી લાલજી. વાંક મારા કરમનો.

ધના ભગતની હવેલીની બહાર આખું ગામ ઉમટ્યું હતું. ઉપર લાલજી ગયો છે, રૂપલીને લાગેલા સર્પદંશની દવા કરવા. બધાને લાલજી ઉપર શ્રદ્ધા છે. એની સર્પદંશ મટાડવાની વિદ્યા ઉપર શ્રદ્ધા છે. ભગવાન રૂપલીને બચાવી લેજે. ધના ભગત જેવા ભગવાનના માણસની લાજ રાખજે.

મેડીમાં રૂપલી છે અને લાલજી છે. રૂમની બહાર રૂપલીની બહેનપણી છે. મેડીની બહાર આખું ગામ છે. ધના ભગત હુઠવો મૂકી કલ્યાંત કરી રહ્યા છે, ભગવાન મારું કોઈ પૂણ્ય હોય તો મારી દીકરીને બચાવી લેજે. મારી આવરદા લઈ લે પણ મારી દીકરીને જીવતદાન આપજે.

રૂપલી ફરી ફરી કહે છે, વસ્ત્રો ઉતારું - તારી અબળખા પૂરી કરી લે. પણ લાલજી પીઠ ફેરવીને ઊભો રહી ગયો છે. રૂપલી તું મારી મા, જગદંબા, શરીર ઢાંકી રાખ. તારા રૂપનું ઝેર ચડ્યું હતું મારી મનસા પર. મારી માંગણી પર મને ભરપેટ પસ્તાવો થયો હતો. જો તું ઝેર

ઘોળવાની હોય તો બે કટોરા ઝેર ઘોળશે. આપણા બેની લાશ પડશે. હું તારો અને મારા ગુરુજીનો ગુનેગાર છું. ભાવિએ મારું ભાન ભૂલવું રૂપલી તને વંદન કરું છું, મા મા સમજીને. મનમાં કોઈ પાપ નથી. તે તારું વચન પાળ્યું. હું મારા ગુરુજીના વચનને વફાદાર રહી ન શક્યો. એટલું બોલી રૂપલીને પગે પડી લાલજી ઓરડાની બહાર નીકળ્યો. બહાર ધના ભગત, રૂપલીનો વર રવજી, એના બાપા અને આખું ગામ અદ્ધર જીવે ઊભા હતા. લાલજીએ રવજીના ખત્મે હાથ મૂક્યો, રવજીએ પૂછ્યું? લાલજીએ સ્વસ્થતાથી હાથ જોડી કહી દીધું. ઠાકર મારાજની કીરપા, ગુરુજીની આશિષ. ડરવા જેવું કંઈ નથી. સાપ ઝેરી ન હતો. રૂપલીને કંઈ થયું નથી ને થવાનું નથી. ભગવાન તમારી જોડી અખંડ રાખે.

અને લાલજી પોતાના સ્કૂટર પર સવાર થઈ સડસડાટ નીકળી ગયો, ગામની બહાર. આજની ઘડી ને કાલનો દિ' - લાલજીને સીમ ઓગળી ગઈ. ફરી માણાવદર ગામમાં ક્યારે ય કોઈએ લાલજીને ભાળ્યો નથી. લાલજી ક્યાં ગયો, એનું શું થયું, એની ખબર - ભાળ ગામલોકને ક્યારે ય મળી જ નહીં. ધના ભગત દેવ થઈ ગયા, અને રૂપલી આ ગામમાં ક્યારે ય પાછી ફરી નથી.

નવો સંબંધ

વહેલી સવારે ગાર્ડનમાં મોર્નીંગ વોક લેવા જઇએ. સવારે ઠંડો પવન વાતો હોય, પક્ષીનો મધુર કલરવ હોય, વોક કરવાની મજા પડે. સર્વે પોતપોતાના ગ્રુપ સાથે ફરતા હોય, શેર બઝારની, હીરા બઝારની, બેંકીંગની કે પોલીટીક્સની વાતો ચાલતી હોય. ચાર કે પાંચ રાઉન્ડ મારે, બે પાંચ મીનીટ બાંકડા પર બેસે અને પછી ઉતાવળે ઘરે જવા નીકળી જાય. સવારે કોઇને વધુ વખત બેસવાની કુરસદ ન જ હોય. સાંજે પાંચ સાડા પાંચ થાય, દાદા દાદીઓ ગાર્ડનમાં ફરવા આવે. મોટી ઉંમર થઇ હોય, નિવૃત્ત થઇ ગયા હોય, ઘરકામ કરવાનું હોય નહીં. ધંધો દીકરાઓએ સંભાળી લીધો હોય. મોડી સાંજ સુધી બાંકડે બેસી રહે. પગની તકલીફ, મોટી ઉંમરને લીધે શ્વાસની તકલીફ બહુ ચાલી ન શકાય, પણ જે બે કલાક ઘરની બહાર નીકળાયું તે.

વિનોદરાય અને ગુલાબબેન વનમાં પ્રવેશી ચૂકેલા. ૬૦ પ્લસ થયા હશે. બંને દરરોજ સાંજે ગાર્ડનમાં આવે. ડ્રાયવર ગાર્ડનમાં છોડી જાય, જતી વખતે ટેક્સી કરી ઘરે જાય. ટેક્સીવાળો કાયમનો બાંધેલો. ગુલાબબેન બિમાર થયા. વિનોદરાય એમની સારવાર કરવા ઘરમાં રહે. દીકરો અને વહુ બંને ઓફિસે જાય. ગુલાબબેન પાસે એક માણસ તો જોઇએ જ. પથારીવશ હતા. એકાદ મહિનામાં ગુલાબબેન મરી ગયા. વિનોદરાય એકલા પડી ગયા. ફક્ત ૬૫ વર્ષની વયે વિધુર બન્યા. ગાર્ડનમાં એમનો નિયત બાંકડો ખાલી પડેલો રહ્યો. છ મહિના પછી વિનોદરાય ગાર્ડનમાં આવ્યા, સાથે ગુલાબબેનને બદલે વિજયાબેન હતા. વિનોદરાયે બધાને પોતાની નવી પત્નીનો પરિચય કરાવ્યો. વિનોદરાય ૬૫ વર્ષના વિજયાબેન ૫૦ વર્ષના. વિનોદરાયની ઉંમર દેખાતી નહીં. શરીર કસરતી અને નિયમિત ચાલનારા. ફુલગુલાબી સ્વભાવ. પત્ની ગયા પછી ઘરમાંથી આનંદ ઉત્સવ ખોવાઇ ગયા હતા.

વિજયાબેન પણ કડેઘડે. વિનોદરાય પાસે વિશાળ મકાન, પુષ્કળ પૈસો. ગુલાબબેન તો ચૂડી ચાંદલા સાથે ગયા. પણ વિનોદરાયને ભીષણતા ભોગવવા છોડી ગયા.

વિનોદરાય ભગવાનને પ્રાર્થના કરતાં, સ્ત્રી સ્વાર્થી બની જાય. સઘવા મૃત્યુ માંગે. ચૂડી ચાંદલા સાથે સુખેથી ચિતા પર પોઢી જાય. પણ પાછળ એકલવાયો પતિ ઝૂર્યા કરે એનું શું. એ નરકની યાતના ભોગવે છે. પીલાય છે. સંતાનોને તો પોતાનો ઘરસંસાર હોય. એકલા બાપની વ્યથા એમને ક્યાંથી સમજાય? મરદ થઇ એ પાણીમાં બેસી જાય. હજી ઘણો લાંબો જીવનપંથ કાપવાનો છે. બેરી જાય પછી એની કિંમત સમજાય. જિંદગીના ધબકારા થીજી જાય. પત્ની વગર કોઇ પ્રવૃત્તિમાં રસ ન રહે. બેરી વગર જીવવું મુશ્કેલ બની જાય. એની સગવડ સાચવવાવાળું હવે કોઇ નથી.

ગાર્ડનમાં એક અઠવાડિયા સુધી એમના લગ્નની વાત હોટ ટોપીકની જેમ ચર્ચાયા કરી. વાંદરો ઘરડો થયો પણ ગુલાંટ મારવાનું ભૂલ્યો નહીં. જો વિનોદરાય મરી ગયા હોત તો ગુલાબબેન છ મહિનામાં ફરી લગ્ન કરવાનું વિચારતા ખરા કે? પુરુષની જાત, બેરી વિના ચાલે જ નહીં. અન્ય લોકોને માટે આ લગ્ન ચર્ચાનો વિષય બન્યો પણ વિનોદરાયના દીકરાને તો એટલું જ ખરાબ લાગ્યું કે એ છડેચોક કહેતો ફરે છે કે અમે મરી ગયા હતા? એમને રોટલા ખવરાવનારા અમે બેઠા છીએ. આ ઉંમરે રોટલા ઘડનારી બાપાએ લાવવી પડે એ અમારા માટે શરમજનક છે.

દીકરી ઉમાએ તો બાપાને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે પપ્પા, હવેથી તમારે બારણો હું કદી પગ નહીં મૂકું. મારા સાસરિયામાં કેટલું નીચાજોશું થયું? શું જવાબ આપવા મારે? મારી દીકરીના માંગા આવે છે. કયા મોઢે મારે જવાબ આપવો બધાને? બધા મારી મશ્કરી કરે છે કે આ ઉંમરે તારા બાપાને શું સૂઝ્યું તે બીજી બેરી કરી? ભાભી સારા સ્વભાવની છે. તમારી રોજંદી જિંદગીની પ્રત્યેક જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે. આ ઉંમરે બીજી પરણવાના અભરખા કેમ જાગ્યા?

વિનોદરાયના ફરી આ ઉંમરે લગ્ન કરવાના કારણ જાણવામાં કોઈને રસ નથી. રસ છે ફક્ત સમાજના નિયમો પાળવાની રૂઢિઓમાં. વિનોદરાયને લગ્ન કરવા પડ્યા કારણ પહેલેથી જ એમને એકલા રહેવાની આદત નહીં. આ ઉંમરે ફક્ત સહકાર અને સંગાથની જરૂરત હોય. ગુલાબબેન એમને એકલા મૂકીને એક રાત માટે પણ પિયર ગયા જ નહીં. વિનોદરાયનું ભાણું સાચવવાનું બહુ કપરું હતું. કહે છે પુરુષનો પ્રેમ એના પેટ દ્વારા પામી શકાય. વિનોદરાયને એમના ટેસ્ટની રસોઈ જ ખાવી ગમે. જરા ફેરફાર થાય, થાળીનો ઘા કરે. ઘરમાં મહારાજ હતો. વહુઓ હતી પણ ગમે ત્યાં ગયા હોય, ગુલાબબેન સાંજે છ વાગે ઘરે હાજર જ થઈ જાય. મોટે ભાગે તો ગાર્ડનથી ફરીને આવે, હાથપગ ધુએ. ટી.વી. ચાલુ કરે, ન્યુઝ મૂકે અને વિનોદરાયનું ભાણું સાચવવાનું કામ તો ગુલાબબેનનું જ. જરાતરા સ્વાદમાં ફેરફાર હોય, ઊભા થઈ રસોડામાં જઈ મીઠું, મરચું, ગળપણ જે કંઈ ખૂટતું હોય, મસાલા ચડાવે. ભલે મહારાજ રસોઈ કરે પણ ફરસાણ તો ગુલાબબેને જ બનાવવાનું. પતિ વિનોદરાય હોય કે દીકરો સુધીર. ગુલાબબેનના હાથમાં અમી - એમની રસોઈ જેવો સ્વાદ બીજા કોઈની રસોઈમાં ન આવે. વિનોદરાયને ડાયાબીટીસ. સમયસર દવાની ડબી લઈને ગુલાબબેન દવા આપી જ દે. એમની નિયમીતતા અને કાળજીને કારણે જ તો વિનોદરાય કડેઘડે રહી શક્યા હતા.

વિજયાબેન જેવી સ્ત્રીને ફરી પરણવું પડે, કારણ આર્થિક મુસીબત હોય. એને સલામતી જોઈતી હોય. કોઈ જવાબદારી ઉપાડનાર જોઈએ. જ્યારે પુરુષને તો પથારીમાં કોઈનો ને કોઈનો સહવાસ જોઈએ. આગલી પત્નીએ એટલી બધી સગવડો સાચવી હોય કે બૈરી વિના પુરુષ અધૂરો બની જાય, અપંગ, લાચાર બની જાય. એની બેઝીક જવાબદારીઓ સંભાળનાર સ્ત્રીનો સાથ જોઈએ. પત્ની ઘરમાં મોજુદ છે. અર્ધા પ્રશ્નો પુરુષ સુધી પહોંચવા જ ન દે. બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ સ્ત્રી પાસે હોય, કારણ સામાજિક કર્તવ્યોની જવાબદારી સ્ત્રી આસાનીથી નિભાવી શકે છે, એની કોઠાસૂઝથી. પુરુષ થાકેલો પાકેલો ધંધા પરથી

આવે, ઘરમાં હાશ જોઈએ, શાંતિ જોઈએ. સ્ત્રી આખો વખત કુટુંબ, સમાજના કાર્યોમાં ગૂંથાયેલી, પરોવાયેલી રહે. પતિ, સંતાનોની બધી જરૂરિયાતો પર ધ્યાન આપે, સૌને સૌનું મનપસંદ મળી રહે એની કાળજી એ લઈ શકે. ઘરડા માબાપની સારવાર, એમને ભાવતું ભોજન, ફાવતું ભોજન બનાવી આપે. સાથે સાથે નવી પેઢીને ચાઈનીઝ, ઇટાલીયન ફુડ ભાવે એ પણ બનાવવું પડે. ગુલાબબેનમાં આવી બધી આવડત અને ખાસિયત હતી. તેથી જ તો આટલી ઉંમર સુધી વિનોદરાયને ગૃહસ્થજીવનની સમસ્યાઓથી અણજાણ રાખ્યા હતા ગુલાબબેને. સ્ત્રી પ્રેમ અને સલામતીના બાર્ટરમાં પુરુષને શરીરસુખ આપે. મોટી ઉંમરે વિનોદરાયને કદાચ આવી શારીરિક જરૂરિયાત ન પણ હોય છતાં યે માનસિક સધિયારો તો જોઈએ જ. કમ્પેનિયનશીપ ખાતર જ લગ્ન કર્યા વિનોદરાયે.

વિનોદરાય આખો દિવસ બહારનું કામ, ઘરનું થોડું ઘણું કામ કરવામાં બીઝી રહે, સમય વીતાવે. સાંજે ગાર્ડનમાં મોડું જમવાનું પચે નહીં. ગેસ, એસીડીટી થાય. હવે વહુ રાતના કુકર આઠ વાગ્યા પછી ચડાવે. દીકરો નવ વાગે જમવા આવે. દીકરો કહે, બાપાને તારે વહેલા જમાડી દેવા. ડાયનીંગ ટેબલ પર એટું વેરાય છે. બોખા દાંતે સામે બેસીને ચપચપ ચાવે એ મને ગમતું નથી. વહુ સવારની વધેલી ઠંડી રોટલી અને શાક સસરાના ભાણામાં પીરસી દે. કોની પાસે ફરિયાદ કરવી? નવ બોલ્યામાં નવ ગુણ. ગુલાબબેન છેલ્લા મહિનામાં બહુ શિખામણ આપી ગયા હતા, હું નહીં હોઉં, કોઈ ભાણું નહીં સાચવે. થાળીમાં જે કંઈ પીરસાય, વગર બોલ્યે ખાઈ લેવાનું. પોતે પોતાની દવા જાતે લઈ જ લેવાની.

વિનોદરાયને પહેલેથી જ ગુલાબબેને પરવશ બનાવી રાખેલા, કોઈ જાતના કામ જાતે કરી લે એવી ટેવ પાડી જ નહીં. હવે દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા. રાત્રે જમીને સીધા પોતાની રૂમમાં જતા રહેવું પડે. ટી.વી.ની સામેના સોફાનો કબજો દીકરા-વહુનો. ઘરમાં બે ટી.વી., વહુને સીરીયલ જોવી હોય, દીકરાને ક્રિકેટ મેચ કે ન્યુઝ. વિનોદરાયના હાથમાં

ટી.વી.નો રીમોટ કંટ્રોલ આવે તો ને ! કોઈ શોખ કેળવેલા નહીં. વાંચનનો શોખ નહીં. કોની સાથે વાતચીત કરવી. કોઈ મિત્રોને હવે ઘરે બોલાવી શકાતા નથી. બધા કપલમાં ભેગા થતા. હવે એકલા પુરુષનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. એકલતા કોરી ખાય. દિલની વાતો કોને કરવી ?

દીકરા-વહુની દયા પર જીવવું પડે. લાચારી અનુભવી નથી. ભડમાણસ થઈ જીવ્યા હતા. ગુલાબબેને મરતા પહેલાં જ વિજયાબેનની ઓળખાણ કરાવેલી, એમની સાથે જ ભણતી હતી વિજયા. વિજયાના પતિને કેન્સર થયું હતું. પૈસે ટકે ખુવાર થઈ ગયા બિમારીમાં. શિક્ષિકાની નોકરી હતી. વી.આર.એસ. લઈ લેવું પડ્યું. ગુલાબબેને એને આર્થિક મદદ કરી હતી, તેથી ગુલાબબેનની માંદગીમાં વિજયા સારવાર કરવા, કંપની આપવા આવતી. વિનોદરાય વિજયાબેનના સ્વભાવથી પરિચિત હતા. વિજયાબેનની કોઈ શરત ન હતી. એનો પોતાનો ફ્લેટ હતો. પેન્શન આવતું હતું. કોઈ સંતાન ન હતું. પતિના ગયા પછી એકલવાઈ થઈ ગઈ હતી.

વિનોદરાય અને વિજયાબેનનો મેળ મળી ગયો. બંને જણાએ નક્કી કર્યું કે બીજાની દયા પર જીવવા કરતાં એકબીજાને કંપની આપીએ. પણ સમાજ આવી વ્યવસ્થાને સ્વીકારે નહીં. એટલે બંનેએ કાયદેસર લગ્ન કરી લીધા. ફરી પાછી વિનોદરાયની ગાડી ગુલાબબેન હતા તેવી પાટા પર ચડી ગઈ. એમની જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે વિજયાબેન. સમયસર રસોઈ કરી લે વિજયાબેન, બંને જણા ડાયનીંગ ટેબલ પર બેસી જમી લે. વિજયાબેન જાતે ટેબલ ક્લીન કરી મૂકી દે. એમના બેડરૂમમાં નાનું ટી.વી. ખરીદીને મૂકી દીધું. દીકરા-વહુને જેવી રીતે જીવવું હોય, એમને એમની રીતે જીવવા દેવા. વિજયાબેન ગુલાબબેનની જેમ વિનોદરાયને સાચવી લે છે. વિનોદરાયને જાણે સ્વર્ગ બે વૈંત નીચું આવી ગયું.

વિજયાબેન અને વિનોદરાય, બંને હવે નવેસરથી જિંદગી જીવે છે. નવજીવનનો પ્રારંભ કર્યો. ખુમારીથી નવી ગિલ્લી, નવો દાવ. હજુ

દિલ્હી દૂર છે. આજના જમાનામાં વિનોદરાયની ૬૫ વર્ષની ઉંમર મોટી ન ગણાય. હજુ ઘડપણની નબળાઈ આવી નથી. કસરતી શરીર છે. ફક્ત વાળ ધોળા થયા છે. માણસની સરેરાશ ઉંમર વધી છે. જમાનો બદલાયો છે. સંતાનોને કુરસદ નથી, ઘરડા માબાપને કંપની આપવાની. એકલા પડેલા મા કે બાપને ઘરડા ઘર-વૃદ્ધાશ્રમમાં રહેવા જવાની ફરજ પડે. અજાણી જગ્યાએ પરવશ થઈ જીવવું. કોઈના ફેંકાતા ટુકડા પર જીવવું એના કરતાં પુનર્લગ્ન કરી જીવનને નવેસરથી ગોઠવી લેવું શું ખોટું ?

હા, ભાવનાવશ કે લાચારીથી ગમે ત્યાં ભટકી ન જવાય, ઘડપણમાં કોર્ટકચેરી, નવા પ્રશ્નો ઊભા ન થાય એની કાળજી લેવી, તકેદારી રાખવી પડે. પોતે ઘરડા માબાપની કાળજી નથી લઈ શકતા તો પછી મા કે બાપની કાળજી લેવાવાળું કોઈ મળી રહે તો સંતાનોએ આવા સંબંધોને આવકારી લેવા જોઈએ.

વિજયાબેન અને વિનોદરાયની ગાડી પાટા પર ચડી ગઈ. બંને એકબીજાની પરસ્પર કાળજી લેતા હતા. વિજયાબેનનો મળતાવડો સ્વભાવ, માનઅપમાન વિચાર્યા વિના છોકરાઓને બોલાવે. છોકરાઓ ક્યારેક આવે. વિનોદરાયે કોઈ શોખ કેળવ્યા ન હતા. ફક્ત બૈરીને સહારે જીવ્યા કરતા. ભગવાનની માળા યે ક્યારેય ફેરવી ન હતી. એમનું મન અપેક્ષાઓથી ભરપૂર રહેતું. દીકરાઓને ડર છે, બાપા નવી માને બધું આપી દેશે, નવી મા બધું પડાવી લેશે, જમીન, જાયદાદ, મકાનની માલિક બની જશે. બાપા તમે કેમ છો, એકલા પડેલા બાપાની ખબર પૂછવાની કુરસદ નથી. સારું થયું, વિજયા જેવી સમજદાર જીવનસાથી મળી ગઈ. કમ્પેનીયનશીપથી જીવન જીવવું આસાન બન્યું. એમનું જીવન થાળે પડવા લાગ્યું.

વિનોદરાયની મોટા દીકરા વિજયની પત્ની બિમાર પડી. નાના બે બાળકો. મા ખાટલામાં, બાળકો હિજરાય, સ્કૂલે તૈયાર કરીને કોણ મોકલે ? કોણ જમાડે ? મહારાજ રાખ્યો તો એની રસોઈ ફાવે નહીં. સ્કૂલે જવાના સમય પહેલાં ખાવાનું તૈયાર ન હોય, લંચ બોક્સ ખાલી

રહી જાય. વિનોદરાયની જાણ બહાર જ વિજયાબેન દીકરા વિજયને ઘેર પહોંચી ગયા. વિજયના દીકરાઓને પાંખમાં લીધા. બાળકોને દાદીના વાત્સલ્યનો અનુભવ થયો, હરખાયા, દાદીના હેવાયા બની ગયા. વહુની ચાકરી શરૂ કરી. શરૂ શરૂમાં વિનોદરાય હઠ પકડી બેઠા. એને ક્યાં મારી દરકાર હતી. હવે આપણે શા માટે મદદ કરવા દોડી જવું પડે! એણે થોડું આપણને જણાવ્યું છે? પણ વિજયાબેનની સમજાવટથી વિનોદરાય દીકરાને ઘેર આવતા જતા થયા. બાળકોની કિકિયારીથી ઘર ભરપૂર ગાજતું હતું. માથે પડ્યું, વહુ-દીકરો ઢીલા પડ્યા. પસ્તાવા લાગ્યા. નવી માનો સ્વીકાર કર્યો. વિજયાબેનના મનમાં સ્વાર્થ ન હતો. એને પોતાને મોટી ઉંમરે કુટુંબ મળ્યું. વિનોદરાય જેવા નિખાલસ માણસનો સાથ મળ્યો. હવે વિનોદરાયનો સંસાર બહોળો થયો. એકલતા ટળી. વગર સહી સિક્કે, દીકરા-વહુ સાથે સંબંધ ફરી જોડાઈ ગયો.

હવે એવું બનવા લાગ્યું કે વિજયાબેન બાળગોપાળની મંડળીમાં ગુલ્તાન બની ગયા. એમની માયામાં લપેટાઈ ગયા. વિનોદરાય કરતાં વધુ કાળજી બોળકોની લેવા લાગ્યા. બાવાજીના લંગોટીની જેમ પળોજણ વધતી ચાલી. પણ એકંદરે સૌ રાજી રહેવા લાગ્યા.

આતમરામ

રઘુ અમારો ઝાડુવાળો. સોસાયટીના દરેક ફ્લેટ પરથી કચરો એકત્ર કરી જાય. મ્યુનિસિપાલિટીની ગાડી આવે ત્યારે કચરા કેન ખાલી કરી આવે. પછી ઝાડુ મારે, પોતું મારે ફીનાઇલનું. છેલ્લા ચાલીસ વર્ષથી સોસાયટીમાં ઝાડુવાળાની નોકરી કરે છે. પગાર તદ્દન સાધારણ. અમારી સોસાયટી નાની છે. ચાર માળની. આજુબાજુમાં રીડેવલપમેંટ થવાથી ૨૫-૩૦ માળના અદ્યતન સુવિધાવાળા મકાનો બંધાવા મંડ્યા છે. ત્યાં પગાર વધુ મળે પણ કામ વધુ કરવું પડે. રઘુ સંતોષી છે, હવે ઉંમર થઈ છે. વધુ કામ કરી શકે તેમ નથી. રઘુને એક માત્ર દીકરો છે, કેશવ. સોસાયટીના ફ્લેટધારકોએ કેશવનો ભણવાનો ખર્ચ ઉપાડી લીધો. સોસાયટીમાં પોતાની જગ્યાએ રઘુ દીકરાને નોકરએ લગાડી શકે. પણ પોતે આખી જીંદગી ઝાડુ મારવામાં વિતાવી છે. દીકરાને કોઈ કોર્પોરેટ સેક્ટરમાં કે ખાનગી ઓફિસમાં નોકરી મળી જાય, અથવા મ્યુનિસિપાલિટીની ઓફિસમાં ક્લેરિકલ જોબ મળી જાય તો સારું. કેશવ બી.એ. પાસ થઈ ગયો. કોમ્પ્યુટર જાણે છે. બહુ સારા માર્ક્સ આવ્યા છે. એણે અરજી કરી છે. ઓફિસમાં નોકરી માટે, ખાલી જગ્યા છે વીસ અને અરજદારો છે ૪૦૦. ઇન્ટરવ્યુની તારીખ નક્કી થઈ ગઈ હતી. તા. ૨૧-૫-૨૦૧૬. ૪૦૦ માણસના ઇન્ટરવ્યુ લેવાના અને પસંદ કરવાના છે માત્ર વીસ. બહુ કપરું કામ છે. આ તાવણી કરવાનું. કહે છે ઓફિસર બહુ કડક છે, લાંચ લેતાં નથી, પણ કોઈ માની શકતું નથી. સરકારી નોકરી મેળવવી હોય તો પૈસા ટેબલની નીચે આપવા જ પડે. ભ્રષ્ટાચારનો ભરડો બધે જ ફરી વળ્યો છે. સાહેબ જાતે પૈસા લેતા નથી, પણ પટાવાળો દરવાજે બેઠો જ હોય ને! શંકર સુધી પહોંચવા પોઠિયાને પ્રસન્ન કરવો પડે. પોઠિયા અને શંકર વચ્ચે અંદર અંદર સમજૂતી હોય જ. શંકર જાતે થોડા માંગી લે, પોઠિયા

મારફત જ વ્યવહાર કરે ને! ઇલેક્શન આવવાનું હોય. દરેક પક્ષના એજન્ટો મોટું ફંડ એકત્ર કરે. કરોડોના ફંડ વિના ઇલેક્શન જીતાય જ કેવી રીતે! એક-બે કરોડ તો ટિકિટ મેળવવા જ આપવા પડે. પછી ઇલેક્શનનો ખર્ચ. કરોડો ખર્ચા હોય તો દસ-વીસ કરોડ તો મેળવવા જ પડે ને! લાયસન્સ અપાવવાને બહાને, કામ કરાવી આપવાને બદલે કંઈક પ્રસાદી ધરવી જ પડે. આજકાલ કચકચ ચાલે છે કે ડૉક્ટર લોકો ચીરી નાંખે છે દર્દીને. બલિનો બકરો બની જાય છે બિચારો દર્દી? તમને ખબર છે કે મેડિકલ લાઇનમાં એડમીશન લેવા માટે કરોડો આપવા પડે છે.

પોલીસને ખુદને અમુક ખાસ એરિયામાં પોસ્ટ મેળવવા લાખો રૂપિયા વેરવા પડે છે. પછી એ દુકાનદારો પાસેથી પૈસા ન પડાવે તો શું કરે?

મકાન બાંધવું છે, પ્લાન પાસ કરાવવા, પરમીશન મેળવવી, મ્યુનિસિપાલિટી, પોલિટીક્સ પાર્ટી અનેક જગ્યાએ પૈસા વેરવા જ પડે. ઓક્યુપેશન સર્ટિફિકેટ મેળવતા નાકે દમ આવી જાય. વીજળીના કનેક્શન, ગેસના કનેક્શન લેવા પૈસા ધરાવવા જ પડે.

કેશવે મ્યુનિસિપાલિટીમાં કલેરીકલ જોબ માટે અરજી કરી છે. એ સવારથી લાઇનમાં આવીને બેઠો છે. સોલંકીના બાપા એના બાપાના મિત્ર હતા. આમ તો દરેક અરજદારોની સાથેસાથે કોઇને કોઇ સગું આવ્યું છે. બધા ઓફિસરને કંઈને કંઈ ઓફર કરી રહ્યા છે. આ તો ઓપન સિકેટ છે.

એક અરજદારે લખ્યું છે. આપણા દેશને સ્વચ્છ રાખવાનું અભિયાન ચલાવવા હું સરકારને મદદ કરવા ઇચ્છું છે. કોઇએ લખ્યું છે. મારું સમગ્ર જીવન હું મ્યુનિસિપાલિટી દ્વારા સમાજ સેવામાં ગુજારવા માંગુ છું. કોઇએ લખ્યું છે - હું કામમાં દિલચોરી નહીં કરું. લાંચ લેવી દેવી એ પાપ કર્મ છે. પ્રામાણિકતા અને ખંત અને દક્ષતાની વાતો લખી છે. કોઇએ પોતાની લાયકાતો-સર્ટિફિકેટ રજૂ કર્યાં. અઠવાડિયા પછીની મુદત આપવામાં આવી. ૪૦૦માંથી ફક્ત ૨૦ સભ્યોની વરણી કરીને.

આ અઠવાડિયા દરમિયાન સોલંકી સાહેબની ઓફિસની આસપાસ અનેક આગિયા ઝગમગવા લાગ્યા. જાત જાતની સિફારસ અને જાત જાતની લલાચ આપવામાં આવી. કોઇએ કાકલૂદી કરી, નોકરીની સખત જરૂરત જણાવી. આંકડા ઉર આંકડા આવવા માંડ્યા. સાહેબ, આ તો વહેવાર છે. તમે નોકરી આપો એક હાથે, બીજા હાથે કંઈક લો, સમજ્યાને સાહેબ. કોઇકોઇ તો સોલંકી સાહેબને બંગલે પણ પહોંચી ગયા. મીઠાઇના બોક્સ અને ફુટના કરંડિયા આવવા લાગ્યા. એમનો જે ભાવ બોલાય તે આપવા અરજદારો તૈયાર હતા. બધા જમાનાના ખાધેલા, પાકા ખેલાડી હતા. પાકા ન હોય તો પછી છોકરા રખડી પડે ને! એક વખત સરકારી નોકરી મળી જાય પછી જિંદગીભર ધી-કેળા. સહી કરવાનો પગાર મળે. સાઇડમાં બીજો બીઝનેસ ચાલુ કરી શકાય. બધાને ખબર છે કે નોકરીનો સમય પૂરો થાય. રીટાયર થતાં પહેલાં કડદો કરી લેવાનો. બાકી નકરી નોકરીમાં ધરખરચ નીકળે ક્યાંથી? ઝાડુવાળાના સંતાનો ઇંગ્લીશ મિડિયમમાં ભણે કેવી રીતે. ધીરે ધીરે ફૂલની પાંખડીઓ ખૂલતી જાય, પણ સોલંકી સાહેબ જુદી જ માટીના છે. એમને આવી બધી વાર્તા-અરજીઓમાંથી બદબુ આવે છે. બધાની વાત કરવાની ઢબ અલગ, પણ અંતિમ સૂર એક જ. તમારું નેવૈઘ તમે કહો તે સ્થળે, કહો તે રીતે, તમે પ્રસન્ન થાઓ તે રીતે ધરાવીશું. વિનંતીઓ હતી, ખુશામત હતી. લાંચ આપવી એ ખારી સિંગના પડીકાં ખોલવા જેવી સામાન્ય બીના બની ગઈ છે. બધી વાતનો વળ છેલ્લે - પૈસા.

કેવળ કેશવની અરજી સાથે અન્ય કોઇ ઓફર ન હતી, લાલચ ન હતી. સ્વાભાવિક છે. કોઇ વજન મૂકાયું ન હોય તેનો વારો છેલ્લે આવે, એવું માની લીધું કેશવે. કેશવને સમજાઈ ગયું લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું અઘરું કામ છે નોકરી મેળવવાનું. કેશવનો નંબર લાગ્યો. એ કેબીનમાં દાખલ થયો. નમસ્તે સાહેબ, કહી હાથ જોડી ઊભો રહ્યો. સોલંકી સાહેબે કોઇ પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો. કેશવના ચહેરાને જાણે માપી રહ્યા. પછી હળવે રહીને પૂછ્યું - કોઇને સાથે લઇને આવ્યા

છો, કોઈની ભલામણ ચિઠ્ઠી લાવ્યા છો? તમારે કોઈની ઓળખાણ નથી? બધાએ કંઈ ને કંઈ ઓફર કરી છે - તમારે કોઈ ઓફર કરવાની છે? તમે જાણતા નથી કે પૈસાની બધે બોલબોલા છે - પૈસા વિના કોઈ કામ થતું નથી?

કેશવે નમ્રતાપર્વક કહી દીધું - સાહેબ, પૈસા ન આપી શકીએ એટલા અમે ગરીબ નથી. મારે નોકરી જોઈએ છે, ઇમાનદારીથી કામ કરવા માટે. કામ કરીને પૈસા કમાવા છે. નોકરી માટેની સંપૂર્ણ લાયકાત ધરાવું છું. નોકરીની જરૂરત છે. વૃદ્ધ પિતાનું ઝાડુ મારવાનું કામ છોડાવવું છે. પણ પૈસા ખવરાવીને મારે નોકરી નથી મેળવવી.

પૈસા આપવામાં સંકોચ ન થાય તો પૈસા લેવામાં સંકોચ જ નહીં રહે. આ દેશમાં ભ્રષ્ટાચારના અનિષ્ટને ક્યાંક તો અટકાવવું પડશે. કોઈકે તો અટકવું પડશે. મારી લાયકાત પ્રમાણેની નોકરી અને એ પ્રમાણેનો પગાર મને મળી રહે, એટલું જ મારે જોઈએ છે. નોકરી કરી મારે ઘરના નળિયા ચળાવવા છે. ઘરમાં પાણી ન ગળે એટલી સુરક્ષિતતા જોઈએ છે. મારે ઘર સાથે સોનાના નળિયા ચડાવવા નથી.

સોલંકી સાહેબને કેશવનું ખમીર ગમ્યું, પૂછ્યું, છોકરા-ધાર કે તને ક્યાંય નોકરી ન મળી તો શું કરીશ? કેશવે બિન્ધાસ્ત કહી દીધું કે મારા બાપાની સોસાયટીમાં ઝાડુવાળા તરીકે નોકરી કરવાનું હું વધુ પસંદ કરીશ. ઝાડુવાળાના કામથી સંતોષ માણી લઈશ. સોલંકી સાહેબે આડું-અવળું પૂછી પૂછી પરીક્ષા લીધી. દરેક વાતનો સૂર એક જ હતો કે પૈસા વેરો નહીં તો કંઈ મળે નહીં.

કેશવ નિરાશ થઈ ગયો. આ નોકરી મળવાની કોઈ શક્યતા લાગતી નથી. કેશવને આત્મવિશ્વાસ છે કે તેને તેની લાયકાત મુજબ નોકરી મળી જ જશે. નોકરી જલ્દી મળે તો બાપાને જલ્દી રીટાયર કરી શકાય. બાપાનો બોજો હલકો કરી શકાય. કેશવ ઘરે આવ્યો, જમવાનું મન નથી, શરીરે અસુખ છે, કહીને સૂઈ ગયો. ઊંઘમાં પૈસાની કોથળીઓ દેખાય. જે પૈસા આપે તે નોકરી પડાવી જાય. આવા અનીતિના જમાનામાં નીતિ અને પ્રામાણિકતાને ટકાવી રાખવા એ કેટલું કપરું કામ છે?

બીજા દિવસે યોગાનુયોગે મંદિરમાં મળી ગયો જૂનો દોસ્ત, મોહન સોલંકી. એક જ સ્કૂલમાં સાથે ભણેલાં. બાળ ગોપાળની વાતો થઈ. મોહનને કહ્યું, મારો દીકરો કલેક્ટરની પોસ્ટ પર છે. મ્યુનિસિપાલિટીમાં - રઘુએ કહ્યું મારા દીકરા કેશવે અરજી કરી છે નોકરી માટે. ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયો છે. મોહનને દીકરાને ઘરે આવી વાત કરી. પૂછ્યું - કોઈ કેશવની અરજી આવી છે? એને ખાસ પ્રેફરન્સ આપવાનો. બહુ જ વફાદાર અને નેક કુટુંબ છે - એના બાપને ઓળખું ને! ભારે ટેકીલો!

સોમવારે ઓફિસ ખુલી. કેશવ લાઇનમાં આવીને શાંતિથી બેઠો હતો. ખુને હાક પાડી, 'કેશવ રઘુ!' બીજા ઉમેદવારો અરજી લઈ બેઠાં હતાં. ઉમેદ રાખીને. ઘંટડી વાગી. સોલંકી સાહેબે કેશવને કેબીનમાં બોલાવ્યો અને કહ્યું, ઇમાનદારીથી દેશની, સમાજની સેવા કરજો. નોકરીની નિમણૂકનો કાગળ કેશવને આપવામાં આવ્યો. એના પિતા મોહન સોલંકીએ રઘુની વાતો કરી હતી. ભલામણ કરી હતી. કેશવે ઘરે જઈ પિતા રઘુને પ્રણામ કર્યા. પેંડાનું પેકેટ ઠાકોરજીને ધર્યું. ઘરના સર્વ કોઈને ગળ્યું મોહું કરાવ્યું. સત્યનો વિજય થયો હતો. પ્રામાણિકતા અને નીતિનો સાથ ક્યારેય છૂટતો નથી. નીતિની કમાણીમાં જ બરકત રહે.

મી. સોલંકીના પિતા મોહનને દીકરાને નીતિના પાઠ ભણાવ્યા હતા. મોહન અને રઘુ બંને પુનિત ભજન મંડળમાં દર શનિવારે ભજન ગાતા. રઘુ પ્રામાણિક-નેક માણસ છે. એનો દીકરો પણ એના જેવો જ હશે, જેમ મારો દીકરો મારા જેવો પાક્યો છે. બાપ તેવા બેટા, અને વડ તેવા ટેટા. હરામની કમાણી પચે નહીં. પાણીનું પાણીમાં અને દૂધનું દૂધમાં. બદદાનત, ખોટી નીતિથી કમાયેલો પૈસો દવાદારમાં, ડૉક્ટરોના બીલ ભરવામાં વપરાઈ જાય. એના કરતાં નીતિથી કમાવું અને રીતિથી ખરચવું અને પ્રીતિથી ભજન કરવું તો આપણો આત્મરામ ખુશ.

સબ ધરતી

આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. નાનું અમથું કોઠારિયા ગામ. આશરે પચીસેક વાણિયાના ઘર. બાકી કુંભાર, લુહાર, સુતાર અને વસવાયા. ગામમાં મેટ્રીક સુધીની નિશાળ. કોઠારી કુટુંબમાં નગરશેઠાઈ. મોહનલાલ અને કસ્તુરીને ત્યાં દોમ દોમ સાલ્વબી. પણ કોઈ સંતાન નહીં. મોહનલાલનો કુટુંબી થાય કિસન, કોઠારી પરિવારમાં એક જ વારસદાર. મોહનલાલ કિસનના દીકરા અનુજને પોતાના દીકરા જેવો ગણે. કિસનની કમાણી સાધારણ. આજસુ ને કાયમનો દેવાદાર. એની પત્ની રાધા ભારે કામઢી. પચાસ-સો માણસની રસોઈ ધમાકેદાર બનાવી નાંખે. કોઈને યે ઘેર પ્રસંગ હોય, રાધાને બોલાવે, પ્રસંગ રંગેચંગે ઉકેલી જાય. ઘરના માણસો નિરાંતે પ્રસંગ માણે. અનુજ ભારે તરવરિયો અને હોશિયાર. મેટ્રીક પાસ થઈ ગયો. મોટા કાકા મોહનલાલે એને શહેરમાં ભણવા મોકલ્યો. કિસનની ઇચ્છા એવી કે અનુજ કામે લાગી જાય, પોતાને મદદરૂપ થાય. પણ મોહનલાલ પાસે એનું ચાલે નહીં. અનુજ મુંબઈ ભણવા ગયો. ડોક્ટર બની ગયો. આગળ ભણવા અમેરિકા મોકલવો એવું મોહનલાલનું સૂચન. કિસન તો મોટાભાઈ જે કહે તે મંજૂર અને અનુજને તો એટલું જ જોઈતું હતું. અમેરિકા જાય તો કેરિયર થઈ જાય. જિંદગી સુધરી જાય. કોઠારિયા જેવા નાના ગામડામાં ઉજ્જવળ ભવિષ્યના કોઈ આચાર નથી.

અનુજને વળાવવા એરપોર્ટ પર જાણે ટોળું ઊમટ્યું. કોઠારિયા ગામનો દીકરો અનુજ સૌ પ્રથમ અમેરિકા જઈ રહ્યો હતો. હારતોરા ને શુકનના નાણિયેર. લોકો કિસનને કહેતા રહ્યાં કે કિસન દીકરો હાથથી ગયો. મુર્ખાઈ કરી રહ્યો છે. અમેરિકા ગયેલું કોઈ પાછું આવતું નથી. ત્યાં કોઈ મડમડી મળી જશે. નોનવેજ ખાતો થઈ જશે, દારૂની બાટલી. છતે દીકરે ઘડપણમાં જુદારો અને ઝુરાપો ભોગવવો પડશે.

મા કસ્તુરીની એક જ વાત, અમારું જે થવું હશે તે થશે. દીકરો તો સુખી થશે ને! અનુજ અમેરિકા ગયો. ભણ્યો અને ગોરી મડમડી તો નહીં, પણ સાથે ભણતી પટેલ કોમની દીક્ષા સાથે ત્યાં જ પરણી ગયો, ત્યાંનો સીટીઝન બની ગયો. શરૂઆતમાં પાંચ વર્ષ ત્યાંની પરીક્ષાઓ આપવામાં અને ત્યાંનું સીટીઝન કાર્ડ મેળવવામાં ગયા. એ જમાનામાં આજની જેમ ટેલીફોન કૉલ સસ્તા ન હતા. મોબાઇલ ન હતાં. ટપાલ બે-ત્રણ મહિને મળતી. સાત વર્ષનો વનવાસ પૂરો થયો. સમાચાર આવ્યા દીકરો વહુ આવી રહ્યા છે. ગામ આખું ઘેલું થયું. કિસનનો દીકરો અનુજ દાકતર બની ગયો છે. દાકતરાણીને સાથે લઈને કોઠારિયા ગામમાં મા-બાપને મળવા આવી રહ્યો છે. કિસન-કસ્તુરીને મન સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો. લાપસીના આંધણ મૂકાયા.

મોહનલાલને એમ કે કિસનના નાના ઘરમાં અનુજ અને તેની વાઈફને નહીં ફાવે. અનુજના ઉતારા-રહેવાની બધી સગવડ કરી રાખી. અનુજ સૌ પ્રથમ મોટા કાકાને પગે લાગવા જરૂર ગયો. પણ રહેવાનુંતો પોતાના ઘરે જ. બધાને જોણું જોવું હતું કે પરદેશી પંખીડા - એમાં યે ખાસ કરીને પરદેશી દાકતરાણી મેડમ કેવા હશે. રાધા અને કિસનને મનમાં ધકધક થતું હતું કે કોઈ ભવાડો ન થાય તો સારું. ગામમાં કહેણું થઈ જાય.

અનુજ અને દીક્ષા મા-બાપને પગે પડ્યા. વહુરાણીએ અસલ ઇંડિયન ગુજરાતી સાડી પહેરી હતી. કપાળમાં ગોળ ચાંદલો. હાથ-પગ ધોઈ બધાને મળ્યા. બેગ ખોલી સૌને માટે લાવેલી ગીફ્ટ આપી. સાંજે રસોડામાં પહોંચી ગઈ. મા આજે ખાવાનું હું બનાવીશ. અનુજને અહીંનું તેલ મસાલાવાળું ખાવાનું નહીં ફાવે. કસ્તુરી સમસમી ગઈ. માના હાથનું ખાવાનું દીકરો આંગળા ચાટી ચાટીને ખાઈ જતો. દીકરો હવે પરાયો થઈ ગયો. વહુનું કહ્યું જ માનશે. કિસને ઇશારો કર્યો, એને ગમે એમ કરવા દો. અઠવાડિયું મા-બાપ સાથે રહી અનુજ અઠવાડિયા માટે બહારગામ ફરવા ગયો. પાછા જવાનો સમય થઈ ગયો. માને એમ કે દીકરાને પાપડ અથાણા બાંધી દઉં. દીકરા-વહુએ ચોખ્ખી ના

પાડી દીધી. કસ્તુરી માને ખરાબ લાગ્યું. પણ ચૂપ રહી. પાંચ વર્ષ દીકરો આવ્યો, પંદર દહાડા પણ સાથે રહ્યો નહીં. માના મનને ધરવ ક્યાંથી થાય? ચાર દિવસ ધમાધમ ફરી પાછું સૂનકાર.

છ મહિના પછી અનુજનો ફોન આવ્યો. શુભ સમાચાર છે. તમારી બંનેની ટિકિટ મોકલું છું. તરત જ આવી જશો. દીક્ષાની તબિયત સારી નથી. બેડ રેસ્ટ કરવો પડે તેમ છે. દીકરાને ઘેર દીકરો આવવાનો છે. મા-બાપનું હૈયું ઝાલ્યું થોડું રહે? સોનાની એક બંગડી વેચીને બાળક માટે પોંચી સાંકળી કરાવ્યા. અમેરિકા કેટલું રહેવું પડશે, કોને ખબર. ઘર બંધ કરી જવાનું છે. રાધા-કિસન અમેરિકા પહોંચી ગયા. ત્યાં ટ્રાન્સપોર્ટેશન હોય નહીં. ગાડી વિના ઘર બહાર જવાય નહીં. એક જાતની જેલ થઈ ગઈ. નોકર તો મળે જ નહીં. બધું કામ જાતે કરવાનું. ઘરમાં વેક્યુમ ફેરવવાનું, વાસણ ધોવાના.

જો કે અનુજ કલીનીંગ એજન્સીવાળાને ઘર સફાઈ કરવા બોલાવતો હતો. મા-બાપને અગવડ ન પડે, એનું ધ્યાન રાખતો. અમેરિકામાં દીકરો વહેલી સવારે જોબ પર નીકળી પડે. સવારે દાળ, ભાત, શાક, રોટલી કોઈ બનાવે નહીં. આગલા દિવસોનું left over ખાઈ લેવાનું. કિસનને તો ગરમાગરમ રોટલી, રસોઈ જોઈએ. વાસી ખાય તો ગેસ થઈ જાય.

અહીં બધું ઊંધું - ગાડીનો ડ્રાઇવર જમણી બાજુ બેસે, આપણી જેમ ડાબી બાજુ નહીં. લાઇટની સ્વીચ ઊંધી ફરે. સંડાસના ફ્લશનું હેંડલ જમણી બાજુ, કાર્પેટ એવી ચોખ્ખી ચણક કે પગ મૂકતા ડર લાગે, કે ગંદી થઈ જશે. રાધાએ બે મહિના વહુની તબિયત સાચવી લીધી. કિસન કચકચ કરે, પણ રાધાને તો દીકરાના દીકરાને રમાડવાની હોંશ હતી. પૂરે મહિને દીકરાને ત્યાં દીકરો જન્મ્યો. રાધા હરખપટ્ટી થઈ ગઈ. પૌત્રને ખોળામાંથી ઉતારવો ગમતો નથી. અહીંની સિસ્ટમ જુદી છે. નવજાત શિશુને કોઈ હાથ લગાડે, ચૂમી ભરે, ઇન્ફેક્શન થઈ જાય તો! જુદા રૂમમાં કીબમાં બાળકને એકલું સૂવડાવી દેવાનું. રાધા મન મનાવી લે. જેવા જે દેશના રિવાજ. સમાધાનવૃત્તિને કારણે રાધાનું

માન વહુ પાસે વધતું ચાલ્યું. દીક્ષાના મનમાં ભારતીય સાસુ માટે અલગ ખ્યાલ હતા. રાધા તો મા બનીને રહી, સાસુ તરીકે નહીં. શરૂઆતમાં દીક્ષાને લાગતું કે ભલે ને પડી રહે, વગર પગારના નોકરો મળ્યા. દીકરો સચવાઈ જશે.

બે-ત્રણ મહિના સાથે રહ્યા. દીકરો દાદા-દાદીનો હૈવાયો થઈ ગયો હતો. દીક્ષાનો જોબ ચાલુ થઈ ગયો તો. સાસુ-સસરાનો ઇંડિયા પાછા જવાનો સમય થઈ ગયો. દીક્ષાને માયા લાગી ગઈ. ધારણા કરતાં સાસુ-સસરા સાવ ભોળિયા અને મદદરૂપ થનારા નીકળ્યા. આગ્રહ કરી રોકી રાખ્યા.

રાધા-કિસનને ગામ યાદ આવતું પણ અહીં પૌત્ર પ્રત્યે રાગ હતો, મોહ હતો, પ્યાર હતો. દીકરો વર્ષો સુધી બહાર રહી ભણ્યો છે. દીકરા સાથે રહેવાની તક મળી છે, રડી પડ્યા. હવે અહીં ગમી ગયું છે.

સિનિયર સિટિઝન ક્લબના મેંબર થયા છે. સવારે ૮ વાગે ગાડી લેવા આવે. સાંજે ૭ વાગે મૂકી જાય. પીકનીક ને પાર્ટી, જાત્રા ને જલસા. ઇન્ડિયાથી અહીં સ્થાયી થયેલા મોટાભાગના યુવક-યુવતીઓ દેશમાંથી મા-બાપને બોલાવી લે છે. રાધા-કિસન જેવા ઘણાં દંપતિઓ એકત્ર થાય, સત્સંગ કરે, ભજનો ગાય. આ બધા હવે સિનિયર સિટિઝનો થઈ ગયા છે. મેડિકલ ટ્રીટમેન્ટ ફ્રી ઉપરથી ખાધા ખોરાકીના ડોલર્સ મળે. આખો દિવસ ઘરમાં રહી કોઈને નડતર રૂપ થવું નહીં.

ક્યારેક વતન યાદ આવે, અડોશી-પડોશીઓ યાદ આવે, સગાં-વહાલાને મીસ કરાય. અહીં એક વાતનું સુખ છે. કોઈ નવરું નથી. ગામગપાટા, ટીકા ટીપ્પણ કરનારું કોઈ નથી. સૌ પોતપોતાના અલગ-અલગ અસ્તિત્વ જાળવીને જીવે. કોઈ કોઈના જીવનમાં દખલગીરી કરતું નથી. ઇન્ડિયામાં દશેરા દિવાળીમાં હવે કોઈ કોઈને ઘેર જતું નથી. અહીં તો વીક એન્ડમાં કોઈને ઘેર જવાનું હોય અથવા આપણા ઘરે મહેમાન આવવાના હોય. બધા એકાદ ડીશ બનાવીને લાવે. છેક સુધી મદદ કરે. શનિ-રવિ રજામાં વસ્તી જ વસ્તી લાગે.

શિયાળો આવે - ઓક્ટોબર મહિનો આવે કે ઘરડાઓ દેશ ભેગા

થઈ જાય. અહીંની ઠંડી-બરફ સહન થાય નહીં. ફેબ્રુઆરી થાય કે બધા પાછા અમેરિકા ભેગા થવા લાગે. અહીંની સ્વચ્છતા, હવામાનમાં મોટે ભાગે માંદા પડાતું નથી. તબિયત સારી જ રહે છે અને ઘડપણમાં માંદા સાજા થયા, દીકરાને ઇન્ડિયા આવીને રોકાવાનો સમય મળવાનો નથી. અહીં રહે તો દીકરાને દીકરાનો પરિવાર નજર સમક્ષ તો ખરા. એક વાત ગાંઠે બાંધી લેવી પડે, કોઈને નડવું નહીં. દબલગીરી કરવી નહીં. તમે તમારી રીતે સ્વતંત્રપણે જીવો અને અમને અમારી રીતે જીવવા દો. સમાધાનવૃત્તિ કેળવી જમાનાને ઓળખીને જીવતા શીખીએ તો વૃધ્ધાવસ્થાના ઘણા બધા પ્રોબ્લેમ solve થઈ જશે. અમેરિકામાં સિનિયર સિટિજનોને જે સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ ભારતમાં થવાની નથી. અહીં ૮૦ સુધી તો લોકો નિરોગી રહી ટટ્ટાર પણ કામ કરતા હોય છે. ઘડપણના રોદણાં કોઈ રડતું નથી. અકાળે વૃધ્ધત્વ ભોગવતું નથી. સ્વીમીંગ, ટેબલટેનીસ, બ્રીજ કોઈને કોઈ હોબી કેળવી હોય છે, તેથી કંટાળી જવાને બદલે સૌ કોઈ બીઝી બીઝી જ રહે છે.

રાધા-કિસનને ઘડપણ વીતાવવાનો આવો સુંદર અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. અમેરિકા હવે તેમને પરાયું લાગતું નથી. ગમવા લાગ્યું છે. સબ ધરતી ગોપાલ કી.

સમાધાન

સરખે સરખી સહિયર સમી નંદિતા અને વંદિતા, મામા ફૂંઈની દીકરીઓ. વંદિતાની મમ્મી નમ્રતા, પપ્પા વિનાયક, પ્રેમલગ્ન કરેલા, મીઠો મધુરો સંસાર હતો. વિધાતાની ફૂર થપાટ લાગી. પપ્પા વિનાયક અકસ્માતમાં મૃત્યુ પામ્યા. નાની વંદિતાની આંગળી ઝાલી નમ્રતા ભાઈ કુમારને ત્યાં રહેવા આવી. ભાભી સુરુચિ પ્રેમાળ, વ્યવહારકુશળ. નણંદ અને તેની દીકરી ભાણેજને પ્રેમપૂર્વક સાચવી જાણ્યા. ભાઈ કુમારને એક દીકરી, ફોઈએ નામ પાડ્યું નંદિતા. નંદિતા અને વંદિતાની જોડી જામી. વંદિતા છ મહિના મોટી. બંને બહેનો એક જ સ્કૂલમાં અને એક જ કોલેજમાં ભણી. બંનેનો ઉછેર એક સરખો, એક સરખા વાતાવરણમાં થયો, નમ્રતાફોઈ અને સુરુચિ મામીની છત્રછાયામાં. ભાઈ કુમાર બે દીકરીઓના પગના ઝાંઝરથી કુમારના ઘરનું આંગણું ગાજતું રહેતું. સમય ક્યાં પસાર થઈ ગયો, બંને દીકરીઓ યુવાનીને આંગણે આવી ઊભી રહી. ષોડશી બની નંદિતા વીરરસ સમી, ભડબહાદુર અને વંદિતા વિસ્મય રસ સમી વિનયી, વિવેકી અને ડાહી ડમરી. સોલહ સાલની બાલી ઉંમર યુવાનીની મોહક મુગ્ધતા અને માદકતા. મામા કુમારે બંને દીકરીઓની સ્વીટ સીક્સટીન ઉજવી. નંદિતામાં તાજગીનું તોફાન, તરવરાટમાં તરબોળ, ચપળતા અને રમૂજથી તરબતર, પપ્પા વકીલ જેવી વાકપટુતા. વંદિતામાં એની મા નમ્રતા જેવી કોમળતા, ચારુતા.

યુવાનીમાં કંકુપગલાં પાડ્યા એ જાણે પ્રકૃતિનો ઉત્સવ. કહે છે સોળે સાન અને વીસે વાન. કુદરત નવયૌવન બક્ષી આપણા અસ્તિત્વને સંપૂર્ણપણે સજાવી દે છે. યુવાની એટલે વસંતની બ્રાન્ડ એમ્બેસેડર. સ્વીટ સીક્સટીન એટલે કળીની ફૂલ બનવાની અને ભ્રમરની પેઠે ફૂલના સૌંદર્યને નુકસાન કર્યા વિના એના આમંત્રણથી મધુરસ પીવાની

મોસમ. આ કમનીય કાળમાં ઝૂલો તો ડાળ અને ઊતરો તો ઢાળ.

વંદિતાના કંઠમાં કોયલે માળો બાંધ્યો. એના ગળાની લહેક અને ગહેક જાણે વૃંદાવનમાં કાનાએ રેલાવેલા વાંસળીના સૂર. ગોકુળિયામાં યૌવન ઉમેરાય તો ગામ ગાંડુ ગાંડુ થઈ જાય. વંદિતા રાસડો ગવરાવે ને ત્યારે તો રાસલીલાના રેશમી ઉજાગરાથી આંખોના ખૂણા અને ગાલ રતુમડાં થઈ જાય.

એ ગરબો ગવરાવે - કેવડિયાનો કાંટો મુજને વાગ્યો હો રામ રે - 'એક કાચી રે સોપારીનો કટ્ટકો રે, એક લીલું લવિંગડીનું પાન, એક વાંકી રે મોડલડીનો ઝટ્ટકો રે, એક ઝાંઝરનું ઝીણું તોફાન. એક અલ્લડ આંખલડીનો ખટ્ટકો રે, એક હેયામાં ઉઘલતી જાન' (વિનોદ જોશી)

એના લટકા ને ઝટકા જાણે અમથા અમથા અડ્યાં ને અમને રણઝણ ઝીણાં ચડ્યા. હાસ્યના કુવારાઓ ઉડાડતી જાય, જાણે કેફ ચડી જાય, અને હરિયાળી મોસમ ઉઘડી જાય. આવો કેફ ચડી ગયો મધુકરને, કિશોરાવસ્થાનો ઉન્માદક પ્રેમ, જાણે અલગારી આલમ.

કવિ પિતાનો વારસો જીન્સમાં મળ્યો વંદિતાને. એના ઉરમાં ઊગ્યા કોયલના ટહુકા અને એના પગમાં વસ્યું મોરલાનું નર્તન. વંદિતા કાચી માટીના કુંભ જેવી, રસિકા, પ્રેમિકા અને દરિયાદિલ. દિલ ફાડીને પ્રેમ કર્યો મધુકરને. પરિણય અને પ્રેમ અને પછી પરણી ગયા બંને. પ્રેમવત્સલ મધુકર અને એની પ્રેમવેલીને આવ્યા મધુર બે ફળ - કુણાલ અને કીર્તિ. સાધારણ પણ સંયુક્ત પરિવાર, ખુશખુશાલ.

મધુકર સ્વતંત્ર ધંધો કરે, કમાય, પૈસા ભેગા કરે, પૂરા પરિવાર સાથે ભારતના વિવિધ જોવાલાયક સ્થળોના પ્રવાસે નીકળી પડે. મારુતિ ગાડી. માબાપને તીર્થયાત્રા કરાવે. આખા વર્ષના ખર્ચનું બજેટીંગ કરી જાણે વંદિતા. પૈસો પૈસો ગણત્રીપૂર્વક વાપરવાનો. બાળકો વિનયી વિવેકી. બાળકો મોટા થયા, જાતે ભણતા થઈ ગયા. ઘરમાં દાદા દાદીનું વહાલ પામે. વંદિતા મધુકરને ધંધામાં મદદ કરવા જવા લાગી. બાર વાગે સૌને જમાડીને જાય. સાંજે પાંચ વાગે ગમે ત્યાંથી પાછી ફરી જ જાય.

વંદિતાના સાલસ સ્વભાવનું તેજ એના મોં પર લહેરાય. એ

બનીઠનીને મધુકર સાથે કાર્યક્રમોમાં જાય, ત્યારે સાસુ ખુદ કહે, 'વહુજી સોળ સજી શણગાર તમે નીકળ્યા ઘરતી બહાર, ક્યાંક અમારી જ નજર ન લાગી જાય.' સમજણ જ્ઞાનવૃક્ષના ફળ ખાઈ ખાઈ વંદિતા પતિ સાંનિધ્યમાં સુખમાં માસુમિયતથી વિહરવા લાગી. મધુકર પાછળ ગાંડી થઈ ફરે વંદિતા અને વંદિતા પાછળ ઘેલો ઘેલો થઈ ફરે મધુકર. પાળા તોડીને છલકાતા જાય, નવયૌવનના જામ.

મધુકરનો મનખો વંદિતાને ઘબકારે ઘમરોળાય, પવનપાંદડી પહેરીને આભ જાણે હેલીએ ચડે અને ગુલાબી સપનામાં લીંબુડા રોપાઈ જાય. પાંદડે પાંદડું મલકે અને મધુકરને મન જાણે વંદિતાનું હૈયું એટલે આસમાની ઝાંચવાળું મોતી, એની લટકતી ઝુલ્ફો જાણે ચાંદનીમાં ચમકે. હજુ યે એવી જ મુગ્ધતા વંદિતાએ જાળવી રાખી છે. ચાલીસીમાં પણ એનો ચહેરો સદાયે કુલગુલાબી અને ગુલાબી પાંદડીઓનો ઉઘાડ. કોણ પાગલ ન બને? તેની તરૂણાઈમાં માટીના અત્તરની ભીની સુવાસ. મધુકર જેવો રસિક પતિ પોતાની જાતને ભાગ્યવાન ગણાવે. કયો અભાગીયો મુક્ત રહી શકે આવી કામણગારી પત્નીથી? 'લવ ઇઝ નેવર કોલ્ડ ઓર ઓલ્ડ, લવ ઇઝ ઓલવેયઝ સીક્સટીન' આવી પ્રિયતમા હોય તો પંખીની જેમ આકાશમાં ઊડવા પ્રિયતમને પાંખો ફૂટે જ ફૂટે. યૌવન એટલે સ્ત્રીનું ઉત્તમ આભુષણ. કોઈ નશાકારક પીણા વિનાનો મદીલો પ્યાલો, મુગ્ધાવસ્થા જાળવી જાણી છે વંદિતાએ. જ્યાં રહસ્યનો રોમાંચ હોય ત્યાં પ્રેમ સદાકાળ ખીલવો જ રહે, પાંગરતો રહે.

વંદિતા એના બાપની અસલ દીકરી. બાપ તેવી બેટી અને વડ તેવી ટેટી. એના પિતા કુમારની જેમ એ ભણવામાં તેજસ્વી, વકીલાતનું ભણી, લંડન ભણવા ગઈ, બાર એટ લો થઈ. બેરીસ્ટર બની પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી. લંડનમાં જ બોર્ન એન્ડ બોટઅપ વિકાસ સાથે પ્રેમ કરી, કોર્ટ મેરેજ કરી ને આવી. વિકાસના માતાપિતા નાની ઉંમરમાં મૃત્યુ પામેલા, લંડનમાં અથડાતો કુટાતો વિકાસ બણ્યો. વંદિતાનો સાથ મળ્યો. સસરાજી કુમારે ભાવી જમાઈ દીકરીને ભણાવ્યા, એનો અહેસાન હતો વિકાસ પર. એ પ્રેમનો ભૂખ્યો હતો. એની ગરજનો લાભ લીધો કુમારે

અને નંદિતાએ. પોતાના હાથમાં રમશે, જમાઈ અને દીકરી પર નજર રહેશે એ ગણતરી મંડાઈ હતી. આ એક ધંધાકીય સોદાબાજી હતી, ગરજનો લાભ ઉઠાવવાની ગણતરી હતી. કુમારે દીકરી જમાઈને વકીલાતના ધંધામાં સેટ કરી દીધા. દુનિયાભરમાં ઠેકઠેકાણે ધંધો વિકસાવ્યો, ઓફિસો ખોલી. જમાઈ વિકાસ ફર્યા કરે ધંધાર્થે. મોટે ભાગે બહાર ફરતો રહે. નંદિતા જલસા કરે. ક્લબ લાઇફ માણે. ઘર જાણે હોસ્ટેલ કે હોટેલ. એનું મગજ ધંધાદારી. પરિવાર ભાવના નહીં. પતિ અને પત્ની વચ્ચે સહચાર જેવું સહજીવન નહીં. જાણે ધંધાદારી ભાગીદારી. એક દીકરી થઈ જુલી. જુલીને પંચગીનીની હોસ્ટેલમાં ભણવા મૂકી દીધી. પૈસા એના એકાઉન્ટમાં જોડાયાં તેટલા મોકલાવાઈ જાય. માબાપની જવાબદારી પૂરી. જુલી મુંબઈ આવે, બાપ ધંધાર્થે બહાર હોય, મા પણ ફરતી હોય, વંદિતા માસી અને મધુકર માસા તેની દીકરીની જેમ સંભાળ લે.

એ કહ્યા કરે, "I miss you mom, I miss you dad too-much."

એ માબાપના વહાલ માટે તરસી મરે, તરફડ્યા કરે, પણ નંદિતાને મન કેરિયર એજ સર્વસ્વ. એક જ માહોલમાં એક જ સાથે ઉછરેલ બંને બહેનોના આચરણ, સ્વભાવમાં આભ-જમીનનું અંતર.

હવે વિકાસ થાક્યો છે, ઘર છોડી આખો વખત ધંધાર્થે, પૈસાર્થે બહાર ફર્યા કરવાનું એને ફાવતું નથી. એ ઇંડિયા સ્થાયી થવા આવ્યો હતો, પરિવારના પ્રેમની ઝંખના હતી. અહીં તો પૈસા જ પૈસા. પરિવાર પ્રેમનું એનું સ્વપ્ન ચૂર ચૂર થઈ ગયું. એસીડીટી અને ડાયાબીટીસ - જાતજાતના રોગ લાગુ પડ્યા. થાકી ગયો રઝળપાટથી. હવે એને ઠરીઠામ થવું છે. હોમ સ્વીટ હોમના અરમાન છે. પણ નંદિતાને ઠરીઠામ થઈ બેસી રહેવું પસંદ નથી. ઊડતી તીતલી જેવો એનો સ્વભાવ. એને વિકાસની વિચારધારા પસંદ નથી. પાશ્ચાત્ય દેશની રહેણી કરણી, વિચારસરણીની એ હિમાયતી છે. એડજસ્ટમેન્ટ એના સ્વભાવમાં નથી. માઈટ ઇજ રાઈટ. હું કહું તેમ જ કરવું પડે. વિકાસને મેં અને પપ્પાએ ભણાવ્યો છે. જાણે એનું સન્માન પણ વેચાતું લઈ લીધું છે. એણે હું કહું એ રીતે જ જીવવું પડે. વિચારભેદ, વર્તનભેદ, મનભેદ -

પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગયા. વિકાસ પાસે કોઈ ઉપાય બચ્યો નથી. નથી કોઈ એને ઘરબાર, નથી કોઈ સ્વજન. ક્યાં જવાનો ?

નંદિતાએ વિકાસ ઉપર છૂટાછેડા લેવા માટે નોટીસ મોકલી. શું કરે બિચારો વિકાસ. લાચાર છે. દીકરી જુલી પર અઢળક પ્રેમ છે. પણ નંદિતા જુલીને મળવા પણ નથી દેતી. હોસ્ટેલમાં જણાવી દીધું છે, મનાઈ કરી દીધી છે વિકાસને જુલીને મળવા જવાની. ઝનુને ચડી છે નંદિતા - એને નિકંદન કાઢવું છે વિકાસનું. મારું કહ્યું ન માને તો હું એને ક્યાંયનો રહેવા નહીં દઉં. ધોળે દિવસે તારા દેખાડી દઈશ. નંદિતા તારીખ ઉપર તારીખો પાડ્યે જાય છે. વિકાસને હેરાનપરેશાન કરી મૂકવામાં પાશવી આનંદ માણે છે. એના માથે લટકતી તલવાર રાખી છે. ઊભો બાળવો છે વિકાસને. છૂટાછેડા મળી જાય તો બીજે પરણી શકે ને વિકાસ ?

મા અને બાપના સંઘર્ષ વચ્ચે પીસાઈ રહી છે જુલી. ડીપ્રેશન આવી ગયું છે એને. ભણવામાં ચિત્ત ચોંટતું નથી. માયગ્રેનથી પીડાવા લાગી જુલી. હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવી પડી, માસી વંદિતા અને મધુકર ચોવીસ કલાક કાળજી લઈ રહ્યા છે. નંદિતા અને વિકાસને સમાચાર મોકલ્યા. આવી પહોંચ્યો વિકાસ તુરત જ પણ નંદિતા આવી શકી અઠવાડિયા પછી. એ ટુરમાં હતી. પથારીમાં પડેલી પ્યારી દીકરી જુલીને જોઈ પિતાનું હૈયું દ્રવી ઊઠ્યું. એ રાતદિવસ દીકરીની સેવામાં લાગી ગયો.

નંદિતા આવી પહોંચી, વંદિતાને ઘેર. બંને બહેનો વર્ષો પછી મળી. નંદિતાની આંખમાં આભાર વ્યક્ત થતો જોયો વંદિતાએ. દીકરી માટે ચિંતા છલકાતી જોઈ. હોસ્પિટલમાં ગયા. ચાર દિવસમાં જુલી સાજી થઈ ઘરે આવી. બધા વચ્ચે મૌન પથરાઈ રહ્યું હતું. જુલી આંખોથી માને કહી રહી હતી, મા તું હવે ક્યાંય જતી નહીં, મને મૂકીને. ખરેખર નંદિતા પણ હવે થાકી હતી, મૃગજળની પાછળ દોડી દોડીને. એશોઆરામ, ઐશ્વર્ય હતા પણ અશાંતિ હતી. ક્યાંયે નિરાંત ન હતી. સુખચેન ન હતા.

નંદિતા અનુભવતી રહી કે વંદિતા મધ્યમ વર્ગીય ગૃહિણી બની રહી છે, એણે સંસાર સાચવી જાણ્યો છે. વંદિતા અને મધુકરનો ઘરસંસાર

ખુશમિજાજી છે. ઘરમાં સ્નેહનું વાતાવરણ છલકાય છે. એક જ સરખા ઉછેર છતાં યે બંને બહેનો સામસામે છેડે છીએ. સમાંતરે લગ્ન ગ્રંથિથી જોડાયેલા હોવા છતાં વંદિતાને પક્ષે છલોછલ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને વિશ્વાસ છે. લાગણીની નિર્મળ સરવાણી વહી રહી છે. જ્યારે પોતાના પક્ષે અવિશ્વાસ, ગણતરીપૂર્વકની ચાલબાજી, સતત એકબીજાને નીચા જોવડાવવાપણું, બીજાને હરાવી, આગળ નીકળી જવાની હરિફાઈ, આપવા કરતાં મેળવવાની અપેક્ષાઓ, પરિણામે કલહ, કંકાસ, પોતે પ્રેમ આપી શકી નથી, પ્રેમ મેળવી શકી નથી. પતિપત્ની વચ્ચે અણદીઠી દિવાલ ચણાઈ રહી છે. ખરી રીતે કોઈનો યે પ્યાર ઓછો હોતો નથી. અપેક્ષાઓ વધુ હોય છે, તેથી જ દુઃખી થઈ જતા હોઈએ છીએ.

નંદિતાને વિકાસ સમજાવતો કે તું આંખ કરતાં મોટા સપના જોઈ રહી છે. જીદી, સ્વકેન્દ્રી, અસંતોષી હોવાને કારણે ક્યાંયે સમાધાન સાધી રહી શકતી નથી. એકની એક દીકરી ઉપર વહાલ વરસાવી શકતી નથી. વિકાસ અંતર્મુખી હતો અને નંદિતા સુખ શોધવા બહાર ભટકતી રહે, ક્યાંથી મેળ મળે ?

નંદિતાના મનમાં ક્રોધ અને વેરભાવનાનો જવાળામુખી ધધકતો રહેતો. વિકાસને હેરાન કરવાની કોઈ તક જતી કરવી નથી.

વર્ષો પછી નંદિતાને વંદિતા સાથે રહેવાની તક મળી. વંદિતાની ગૃહસ્થી જોઈ જોઈ નંદિતા જાતે આત્મનિરીક્ષણ કરવા લાગી. પોતે સમજદારી દાખવી શકતી નથી. વંદિતાની પ્રેમાળ સારવાર, કાળજી થકી પોતાની દીકરી જુલી બચી ગઈ. માબાપ વચ્ચે સતત તણાવા ઝરતાં હોય તો બાળક એની આગમાં ભુંજાયા કરે, એની હૈયાની ધરતી શુષ્ક બની જાય, એક મા થઈને એની સમજમાં કેમ ન આવ્યું ?

વંદિતાને લાગ્યું કે હવે નંદિતાના હૈયાની શુષ્ક ધરતી પર ખેડાણ થઈ રહ્યું છે. લાગણીની ભીનાશ હૈયાને ભીંજવી રહી છે. હવે શિખામણની અસર થઈ શકે એવી ભૂમિકા તૈયાર થઈ શકી છે. વંદિતાએ સમજાવ્યું કે સ્વજન સાથે આંટીઘૂંટીથી વર્તન ન કરાય. વિકાસને સજા કરવામાં તને આનંદ મળે છે એવું તૈં ધારી લીધું છે પણ અંદરને અંદર

તું વિષાદને ઘૂંટી રહી છો. જે તને જ ખાઈ જશે. એને દંડવા જતા તું પોતે દંડાઈ રહી છે, તમારી દીકરી વગર વાંકે દંડાઈ રહી છે. છૂટા પડવું જ છે, તો સમજદારીથી પડી જા, છૂટાછેડા આપી દે. એ એને રસ્તે, તું તારે રસ્તે. પણ જે માર્ગ તૈં અપનાવ્યો છે, તે તમારા ત્રણે માટે ખતરનાક છે. વિકાસને બીજા સાથે ફાવે છે, તને જ નથી ફાવતું એનો અર્થ એ છે કે ખામી ક્યાંક તારામાં છે. વિકાસને ઓળખવામાં તું ક્યાંક થાપ ખાઈ રહી છે. વકીલાત તારો ધંધો છે. પણ એને આપણા ઘરમાં ધૂસવા ન દેવાય. જીવનમાં અમુક વ્યક્તિ સાથેનું જોડાણ, સંજોગો, સ્વાર્થ, સમજ, સમયના આધારે જાળવી રાખવું પડે. પાંચ દસ વર્ષે છૂટાછેડા મળી જશે. તને થશે કે મેં વિકાસને સજા કરી, પણ પછી તારી દીકરીને તારા માટે માન નહીં રહે. તારી જિંદગીમાં એકલતાનો અંધકાર ફરી વળશે. પછી બચવાનું શું ? હજુ વધુ મોડું થઈ જાય એ પહેલાં પાછી ફરી જા.

કદાચ તને લાગશે એક બેરીસ્ટરને અક્કલ, સમજ આપનારી વંદિતા કોણ ? તારા અહંને ઠેસ લાગશે પણ તારો અહં જ તારા દુઃખનું કારણ બની રહ્યો છે. ખોટું લાગે તો માફ કરજે. આઈ એમ મોર પ્રેક્ટીકલ. સંસાર પાસેથી મેં આવી સમજ કેળવી છે. બીજાને ખબર પાડી દેવાની વેરવૃત્તિ આપણને ખબર પડવા નથી દેતી કે વાસ્તવમાં એ આપણને જ વધુ ખબર પાડી રહી છે. જીવન જીવવાની સાચી કળા એ જ છે કે કદિ નાના મોટા કોઈથી ન રાખવું વેર. આ તો મને લાગ્યું તે કહ્યું, તારો સંસાર બચાવી લેવાનું હવે તારા હાથમાં છે, ડૂબવું છે કે તરી જવું છે એ નિર્ણય તારે જાતે લેવાનો છે.

જુલીની તબિયત સુધરતી ગઈ. વંદિતા નંદિતા વચ્ચે વિચારોની આપલે ઓછી થઈ પણ વંદિતાના ઘરનું સુમેળભર્યું વાતાવરણ નંદિતાને ઘણું બધું સમજાવી ગયું. એ સમજણ નંદિતાને એક ચોક્કસ દિશાસૂચન કરી ગઈ. અને એણે એક સારો શુભ નિર્ણય કરી લીધો, વિકાસ સાથે સમાધાન સાધી, પોતાનું લગ્નજીવન સુધારી લેવાનો.

સંબંધોમાં જતું કરવાની શિખામણ સૌ આપે, પણ ક્યારેક એવા

સંજોગો ઊભા થઈ જાય. વ્યવહારમાં અયોગ્ય વર્તન, છેતરપિંડી, સ્વાર્થ, વિશ્વાસઘાત, વધુ પડતી નકારાત્મકતા, મતભેદ, મનભેદ થાય, ત્યારે એક વ્યક્તિ નંદિતા જેવી સંબંધો તોડી ફોડી નાંખવા માંગે, ત્યારે વિકાસ જેવો લાગણીસભર માણસ ધૂમરાય કે મારો શો વાંક કે મારા પ્રત્યે નંદિતાને કેમ લાગણી થતી નથી. મનોમન પ્રશ્નો પૂછી પૂછી એ જાતને નિયોવી નાંખતો. અનુભવતો કે અમારા સંબંધોમાંથી ઉખા કેમ ગુમાવી બેઠા? સામી વ્યક્તિ આવી રીતે લાગણીશૂન્ય બની કેમ રીબાવી શકતી હશે? વિકાસને મનમાં ધીરજ હતી કે જો સામી વ્યક્તિને મારા માટે સાચી લાગણી હશે, આદરભાવ હશે તો જ એક વ્યક્તિ તરીકે એ મારું સારું મૂલ્ય આંકી શકશે. તમારી સાથે લાગણીથી જોડાયેલી ક્યારેય દૂર થઈ શકે નહીં. મતભેદો, ગેરસમજો વચ્ચે પણ સંબંધોને અભડાવા દેવા નથી. ઝગડા, રીસામણાં, મનામણાં, બોલાચાલી, માથાકૂટ થયા કરે, પણ સંબંધોમાંથી ઉચાળા ભરી અલગ થવું નથી. અંદરથી ખાલી થઈ જઈ સંબંધોને ખોખલા કરી મૂકવા નથી. સામી વ્યક્તિ બીજાઓ સાથે સારી હોઈ શકે. કદાચ મારી અને એની વચ્ચે જોડાણ ન થઈ શકે, મારું ને એનું પટતું નથી, મારામાં કોઈ દોષ હોઈ શકે. એવા અપરાધભાવથી વિકાસ પીડાતો હતો. નંદિતા સાથે સંબંધ જાળવવા એ આત્મસન્માન સુદ્ધાં જવા દેવા તૈયાર હતો. એને એ પણ સમજ હતી કે નંદિતાને યેનકેન પ્રકારેણ વળગી રહેવામાં માલ નથી જો એને સંબંધો તોડવા જ હોય તો! પોતાની નિયતમાં ક્યાંય ખોટ નથી ને! આત્મમંથન બંને જણા કરે તો નિખાલસતાપૂર્વક, ઉદારતાપૂર્વક એકબીજાનો સ્વીકાર કરી શકે અને તો જ પછી નિષ્ઠાપૂર્વકના પ્રયાસોથી સંબંધોમાં સ્થિરતા લાવી શકાય. સંબંધોમાં મજબુત જોડાણ દેખાવ પરથી નહીં પણ પરસ્પરની સંવેદના ઉપર આધાર રાખે છે.

શતરંજ

શું કરવું, શું ન કરવું?
શું ખાવું, શું ન ખાવું?
શું પહેરવું, શું ન પહેરવું?
કોને પસંદ કરું, કોને નાપસંદ કરું?

ગીવન ધી ચોઈસ, વ્યક્તિ દ્વિધામાં પડી જાય. ઓથેલોની જેમ - માણસને ઘણી બધી ચોઈસ આપવામાં આવી છે. કયા માબાપને ત્યાં જન્મ લેવો અને ક્યારે અને કેવી રીતે મૃત્યુ પામવું એ બે ચોઈસ ઇશ્વરે માણસને આપી જ નથી. એ ચોઈસ ઇશ્વરે પોતાના હાથમાં રાખી છે. ત્યાં માણસ બેબસ છે. બેખબર છે. એટલે જ તો ઇશ્વરને માનીએ છીએ, નહીં તો ઇશ્વરને પણ કોણ માનવાનું હતું?

બાવન પાનાની કેટ, રમો રમત રમવી હોય તે, તમારી રીતે, બાજી જીત પર હોય, હુકમના પાના ઇશ્વરે પોતાના હાથમાં રાખ્યા છે. એવી રીતે હુકમનો ઉપયોગ કરશે કે તમારી જીતની બાજી પળભરમાં હારમાં પલટાઈ જશે. તમારી બધી ચાલાકી ધૂળમાં મળી જશે. શતરંજ-ચોપાટની રમત માંડી બેસો - તમારી કુકરી પાકવા લાગી હોય અને એવા પાસા પડવા માંડે કે જીત હારમાં પલટાઈ જાય. માણસ સંજોગો સામે લડે, માંડ માંડ બાજી સવળી ગોઠવાય અને નિયતિ પલટાઈ જાય. હાય રે કુદરત!

વિદાતાએ લખ્યા લેખ છટ્ટીએ લલાટમાં
તકદીર કેદ કરી લીધું મેં મારી મુઠ્ઠીમાં.
જીવન મારું છે, જીવવું મારી રીતે
તદબીર અજમાવી લઈશ મારી રીતે
આંખોમાંથી વરસે અશ્રુ, ધરી દઈશ ખોળો
નયનનાં નીરને પાલ બાંધી દઈશ મુઠ્ઠીમાં

આદિવાસી માનવ પાસે પસંદગી જેવું કંઈ હતું નહીં. વલ્કલ-વૃક્ષની છાલ પહેરી લજ્જા ઢાંકવામાં આવતી. રોટી, કપડાં, મકાન એ જીવનની ત્રણ પ્રાથમિક જરૂરિયાતો. રોટી, અન્ન તદ્દન પ્રાથમિક જરૂરિયાત. પેટની કોઠી ભરો ભરો તો યે ખાલી. પેટ કરાવે વેઠ. પશુ પંખી પણ પોતાના બચ્ચાઓ માટે ચણ લેવા નીકળી પડે, શિકાર કરે તો માણસ પોતાનું પેટ ભરતા પહેલાં સંતાનોનું પેટ ભરવા, એમનું પાલનપોષણ કરવા પરિશ્રમ કરે, ખેતી કરે, ઘરમાં કોઠી ભરે. સ્ત્રી એટલે અન્નપૂર્ણા, ઘરની વ્યક્તિઓના ગમા અણગમા, સ્વાસ્થ્યની સંભાળ રાખે. ‘વહાણું વાતા રે, મારે રાંધવાની રામાયણ’. પંજાબી લોકો પરાઠા, નાન, છોલે ભતુરા ખાય. સાઉથ ઇન્ડિયનો ઇડલી, ઢોસા, અને ગુજરાતી લોકો દાળ, ભાત, શાક, રોટલી, રોટલા, થેપલાં, ઢોકળાં, પાતરા, મુઠિયા ને મીઠાઈ. બધાના મેનુ લગભગ ફીક્સ હતા. પાટલા પર જમવા બેસો થાળીમાં જે પીરસાય, પ્રેમથી આરોગવાનું. ઘરની રસોઈ, આરોગ્યપ્રદ હોય. એમાં માના હાથની મમતા ભળેલી હોય. ભોજન સ્વાદિષ્ટ લાગે.

હવે જમાનો બદલાયો છે, શનિ-રવિ ઘરમાં રસોઈ કરવાની જ નહીં. બહાર હોટલ, રેસ્ટોરન્ટમાં ખાવાનું, થાઈ ને ચાઈનીઝ, ઇટાલીયન અને મંચુરિયન. કાંદા લસણ, ગરમ મસાલા, ચીઝ ને પનીર. પેટ ભલે ને પચાવી ન શકે. ફેશન છે ભાઈ. ગુજુ રસોઈ રોજ રોજ ન ભાવે અમે સુધરેલા છીએ. સુધરેલા દેખાવા પેટ અને તબિયત બગાડી રહ્યા છીએ તેનું શું ?

રોટી પછી આવે કપડાંની વાત. આવું જ કપડાંની બાબત - ઋતુ અનુસાર વસ્ત્રો પહેરવા પડે. ઉનાળામાં સુતરાઉ, શિયાળામાં ઊનના, પ્રસંગો પ્રમાણે કપડાં પહેરવા પડે. શોકસભામાં સફેદ, લગ્નપ્રસંગે પહેલાં બનારસી શેલા ખરીદાતા હવે તો દરેક પ્રસંગે નવા કપડાં, એકના એક રીપીટ ન કરાય. જરી કામ, જ્યોર્જેટ, નેટના કપડાં, ડીઝીઇનર્સ સાડી કે સલવાર કુરતા. આઉટફીટસ જાતજાતના. વોર્ડરોબમાં કપડાંની ભરમાર. કીટી ક્લબમાં - પાર્ટીમાં અલગ રેન્જ,

મેરેજમાં અલગ પ્રકારના. કુટુંબના મોભા પ્રમાણે, પ્રસંગને અનુરૂપ કપડાં પહેરવા પડે. કહે છે એક નુર આદમી, હઝાર નર કપડાં - ફેન્ડઝ સર્કલમાં જઈએ, વટ પડવો જોઈએ. લોકો ઇમ્પ્રેસ થવા જોઈએ. અવનવા વસ્ત્રાભુષણો ખરીદ્યા કરવાના અને વોર્ડરોબ ઠસાઠસ ભરી દેવાના. શરીર વધી જાય. ચોઈસનો પાર નથી. એટલે મૂંઝવણનો પાર નથી. બ્રાન્ડેડ કપડાં મોંઘાડાટ ખરીદી. અમેરિકા અંડરવેર-આર્મર નાઈક. બીજો ઊનાળો કે શિયાળો આવે ત્યાં કાઠું વધી જાય. કપડાં બે વખત પહેરાય ત્યાં ટૂંકા પડી જાય.

હવે તો ખરીદી ઓનલાઇન થઈ શકે છે. કેડીટ કાર્ડથી ખરીદી કરો. રોકડ લીધા વગર પણ કેડીટ કાર્ડથી વસ્તુઓ ખરીદી શકાય. ફ્લીપકાર્ટ અને સ્નેપડીલ ને એમેઝોન વેબસાઇટ પરથી માહિતી મળી જાય, કયા સ્ટોરમાં, કઈ આઈટમ, કેટલી રકમમાં મળી શકે તેમ છે. સ્ત્રીઓ શોપીંગની શોખીન હોય છે. બે નંબરી પૈસો લઈ નીકળી પડે શોપીંગ કરવા. શોપીંગનો મેનીયા થઈ જાય. ઇન્કમટેક્સની રેડ પડે. મોટી ખરીદી પર. એની ક્યાં એને પડી હોય છે. પત્નીનો આવો મેનિયા પતિને ક્યારેક ભારે પડી જાય. બેરાને તો ચડસાચડસી અને દેખાદેખી, વટ પડવો જોઈએ. બજારમાં રોજેરોજ કંઈક નવીન આવ્યા કરે. ખરીદીની આદત ક્યારેક આર્થિક બરબાદી નોતરે. ભોતિક વસ્તુઓ અને સુખને કોઈ સીધો સંબંધ નથી. જીવન જરૂરી વસ્તુ અને વૈભવી ખરીદીમાં તફાવત હોય છે. લોકો ખરીદે છે એવા પૈસાથી જે એની પાસે નથી. ખરીદે છે એવી ચીજવસ્તુઓ જે જરૂરી નથી. ફક્ત વટ પાડવા માટે ખરીદી કરવી એ પાગલપન નથી તો બીજું શું છે ?

સૌ જાણીએ છીએ કે ભોજન કે વસ્ત્રો બધું જ ક્ષણજીવી છે. પહેરીએ, ખાઈએ એટલું જ સુખ. લગ્નપ્રસંગમાં જઈ આવીએ ભારે વસ્ત્રો, આભુષણો ઉતારી નાંખીએ ત્યારે જ હળવાશ અનુભવાય. સાદગીમાં જે આનંદ છે તે ઠઠારામાં નથી.

અમેરિકા જેવા દેશમાં અતિ શ્રીમંત લોકોને ત્યાં જેટલા માણસો તેથી અધિક બેડરૂમ, એટલા બાથરૂમ, એટલી જ ગાડી અને નોકરો. શ્રીમંતાઈનો

ઠઠારો. ગેરેજમાં ત્રણ ચાર સાયકલો, ટ્રેડમીલ, જીમમાં જઈ વજન ઉતારવા કસરત કરવાની અને પેટને ટાયર જેવું થતું અટકાવવા ડાયટેશીયનની સલાહ લેવાની. સલાહ અને સુપથી પેટથી ભરવાનું. કહે ડાયેટીંગ કરીએ છીએ. અને પાર્ટીમાં ચીઝવાળી મસાલેદાર વાનગીઓ ઝાપટવાના. જાતજાતના આઈસક્રીમ તો ખરાં જ.

છોકરાઓના રૂમમાં, વોર્ડરોબમાં કપડાંના ઢગલેઢગલા છોકરાઓને બ્રાન્ડનેમનાં કપડાં અને શુઝ પહેરવા જોઈએ. સેલ્ફ ઇમેજની સભાનતા સતત પજવ્યા કરે. હું કેવી લાગું છું? બીજાને પૂછવાની શી જરૂર? મીરરમાં જોઈ લો, જાતને જ પૂછી લો. ગાંધીજી પોતડીમાં પણ સુંદર લાગતા હતા. જ્યારે શરમાતા ન હતા! તમારી પ્રતિભા તમારા ગુણોથી જ તમે ઓળખાઈ જવાના. ઠઠારા કે ભપકાથી કોઈ પણ બે પણ અંજાઈ જાય. કપડાં આપણી મરજીથી પહેરીએ. આપણે આપણી મોજમાં રહેવું. કહે છે ખાઈએ મન ભાવતું પણ પહેરીએ જગ ભાવતું. ગમ તે પહેરો, ચહેરા પર પ્રસન્નતા હોય, ચપળ ચિત્ત હોય. આત્મવિશ્વાસથી છલકાતો ચહેરો જોઈ લોકો પ્રભાવિત થઈ જશે. તમે પાંચ માણસની વચ્ચે એન્ટ્રી મારે! લોકો તમને વીંટળાઈ વળશે. જિંદગી આપણી જ છે. મસ્તીમાં જીવવાનું. લઘરવઘર રહેવું નથી. બહારની દુનિયામાં છાપ પાડવાની છે. ખુદની ખુશીને મારીને, સતત બીજાને ખુશ રાખવા પહેરવા ઓઢવાનું નથી. મનને ગમે તેવું જ પહેરવું, ખાવું ચમચીથી, સળીથી, કાંટા છરીથી ખાતા ન ફાવે તો આંગળા ચાટીને પણ ખાવું, ટેસ્ટથી ખાવું. આપણી પર્સનાલીટી, આપણી સ્કીનને મેચ થાય એવાં જ કપડાં પહેરવા. બીજાના અભિપ્રાયોના ગુલામ થઈને નહીં જ. આપણે ફેશન શોમાં રેમ્પ ઉપર ચાલવા જવાના નથી. સેલીબ્રીટીઝ કરે એવું આપણે કરવું નથી. સીરીયલોમાં જોવા મળે એવાં કપડાં દાગીના પહેરવા નથી. આપણી પાસે રાજમહેલો રહેવા માટે ક્યાં છે જ? સોળ શણગારો સજો, ફેસીયલ કરાવો, સ્નો પાવડર-કેમીકલ્સ. ચહેરાની અસલી કાંતિ છીનવાઈ જાય.

મેચીંગનો જમાનો છે. શુઝ, વોચ, જવેલરી, ડ્રેસ, પર્સ, બધું મેચીંગનું જોઈએ. શોખ હોવો જોઈએ પણ ગજા ઉપરનો શોખ શા કામનો?

ખીસાને પરવડે, ફેમીલી બજેટ જળવાઈ જાય, એવી રીતે જ ખાવાપીવાનું, એવી રીતે જ પહેરવા ઓઢવાનું. ઘરને મ્યુઝીયમ બનાવી દેવાનું નથી. આઉટ ડેટેડ થઈ જાય એવા વસ્ત્રો ખરીદવા નહીં. વર્તમાનમાં જીવવું. સ્ટાઇલથી જીવવું પણ જીવનમાં બે ચીજો યાદ રાખવી. મમત્વ વિના આત્મભાવે જૂના વસ્ત્રો કોઈને આપી દેવા. નવું ખરીદવું હોય તો જુનું કોઈને આપતા જવું.

બે કારણ. એક ઉપયોગીતા અને કપડાં પહેરવાથી મળતો આનંદ. પોતીકી સ્ટાઇલથી જ વ્યક્તિત્વ વિકસાવી શકાશે. વોર્ડરોબમાં લટકતા કપડાં જોઈ જોઈ માંડ કમાયેલા રૂપિયાની નોટો લડકતી હોય એવી લાગણી થશે.

આખાને આખા શોરૂમ ખરીદી શકાય એટલો પૈસો હોય તો યે મનમાં અધૂરપ નહીં જાય. વધુ શ્રીમંતાઈ વધુ નમ્રતા, સાદાઈ આવવી જોઈએ.

દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ

બુરા દેખન મેં ચલા, દેખા તો મુઝસે બુરા ન કોઈ.

સૌ પહેલાં અપની ગિરહબાનીમાં ઝાંખીએ. તુલસીદાસ કહે છે - મો સમ કૌન કુટિલ ખલ કામી, જિન તનુ દિયો તાહી બિસરાયો, એસો નોન (નમક) હરામી.

હંમેશા માણસજાત કોઈની બુરાઈ શોધવાનો પ્રયાસ કર્યા કરે. બીજાના અવગુણ શોધવા સહેલા છે. પોતાનો વાંક દેખાતો નથી. દેખાય તો એને ઢાંકી દેવાનો પ્રયાસ કરીએ. માણસની ભૂલ થઈ જાય, ભૂલ થઈ, કબૂલ કરીએ. સુધારવાના પ્રયાસ કરીએ, એના બદલે માણસ પ્રપંચ કરે, પોતાની ભૂલ બીજાને માથે થોપી દે. બીજાના કારણે આવું પરિણામ આવ્યું. હું તો આવું કરું જ નહીં. સારું પરિણામ આવ્યું, કામનો જશ આપણે લેવા માંગીએ, ખરાબ થયું, ભૂલ બીજાની થઈ છે.

રાજાએ કહ્યું, ‘આખા ગામમાંથી સુંદર બાળક શોધી લાવો.’ પ્રધાન નીકળ્યા. ગામના બધા બાળકોમાં કોઈ સુંદર ન લાગ્યું. બધામાં કાંઈને કાંઈ ખામી દેખાઈ - ઘરે આવ્યા, રસ્તામાં પોતાનું બાળક મળ્યું, ગંદુ ગોબરું હતું. તેડી લીધું, ગંદુ ગોબરું હતું છતાં પોતાનું બાળક એને સુંદર લાગ્યું. સીદીભાઈને સીદકા વહાલા. એમ જે કંઈ મારું છે તે સારું છે - બીજાનું ખરાબ. આપણા મનની સારખ અને આપણા મનની ઓછપ-બુરાઈ આપણને બહાર દેખાશે.

પોતાના દોષ માણસને દેખાતા નથી. દીવાની નીચે અંધારું હોય, ઉપર પ્રકાશ ફેલાય. આપણી ભીતર, આપણા અંચળા નીચે છુપાયેલા દોષ આપણને દેખાવાના નથી. બીજાના ગુણ આપણે જોઈ શક્તા નથી. કારણ આપણી દૃષ્ટિ ગુણગ્રાહી નથી. બીજાની ભૂલને ગાઈ વગાડીને પ્રગટ કરીએ, જાહેરમાં લાવીએ. પોતાના અવગુણોને

ઢાંકીએ, એ માણસની પ્રકૃતિ છે.

આપણા ઘરના વડીલો પોતાની રીતે જ જીવવા માંગે છે. ઘરના બધા-પત્ની, બાળકો, નોકરો સૌ પોતાને અનુકૂળ થઈ રહે એવી એમની માન્યતા હોય છે. હું ઘરનો મોભી બધાએ મારી આજ્ઞા માનવી જોઈએ. મને સલાહ દેવાવાળા એ લોકો કોણ? વડીલ જક્કી બની અક્કડ રહે. વહુ-દીકરાને ફાવે તો સાથે રહે નહીં તો અલગ રહેવા જાય. અલગ થશે ત્યારે ખબર પડશે કે એક તાવડી તેર વાના માંગે. અત્યાર સુધી બાપને પૈસે તાગડ ધિત્તા કર્યા.

દીકરો વહુ ભણેલા છે, જમાનો બદલાયો છે, વિચારો, માન્યતાઓ બદલાયા છે. બાપાના જૂનવાણી વિચારો આજના જમાનામાં અર્થહીન છે. નવો ફ્લેટ લેવો છે. છોકરાને ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં ભણવા મૂકવો છે. બેંક હપ્તા ભરવાના છે. પતિ-પત્ની બંને કમાશે તો જ પ્રગતિ સાધી શકાશે. ચાલી સીસ્ટમમાં રહેવું ફાવે તેમ નથી.

સાંજ પડે સગાંવહાલાને ત્યાં ખબર કાઢવા જવાની ફરસદ નથી. ઓફિસમાંથી દરરોજ ગૂટલી મારી ન શકાય. કુટુંબમાં મરણ થયું, રોજ બેસવા જવાનો ટાઈમ નથી. જેના ઘરમાં મરણ થયું એ લોકો ખુદ પ્રાર્થનાસભા પછી કામે ચડી ગયા છે. શ્રાધ્ધ ક્રિયા અને સજ્જા પૂરવી એવા રિવાજો પાળવા નથી. સૂતક પાળવાનું ફાવે તેમ નથી. માસિક પાળવાનું પરવડે તેમ નથી. ઘરનું કામ કોણ કરે? ઓફિસે જવું જ પડે. ગ્રહણ થાય, પાળવાનું ફાવવાનું નથી, એમાં માનતા પણ નથી. વિધવાને ખૂણો પાળવો પરવડે તેમ નથી. જમાનો બહુ આગળ નીકળી ગયો છે. છોકરાઓ કહેશે બા-બાપાની બુદ્ધિ તો બહેર મારી ગઈ છે. એમને બદલાવું નથી અને એમને શિખામણ આપ્યા કરવી છે. વડીલોએ બહુ કર્યું, હવે ખસી જાઓ, અમારી રીતે એમને ઘર ચલાવવા દો. એમની મરજાદ પાળી શકાય તેમ નથી. તેવી મરજાદનો હવે કોઈ અર્થ રહ્યો નથી. યુવાનોની આંખમાં સ્વપ્નો છે. એમની પાંખમાં જોમ છે. છોડી મૂકો એમને મુક્ત આકાશમાં ઉડવા દો, એમનામાં ક્ષમતા હોય એટલું. ઘરડાઓની અનુભવની આંખ અને

યુવાનોની જુવાનીની પાંખ એ બેનો સમન્વય સધાય તો ઊંચી ફાળ ભરી શકાય.

યુવાની દીવાસ્વપ્નો જોવાનો કાળ છે. એ વખતે જોશ હોય, મનમાં ઉમંગ હોય, આખી દુનિયાને બદલી નાંખવાનો, ખબર પડે કે દુનિયા બદલવી તો દૂરનું કામ છે, પોતાના રાષ્ટ્રને બદલી શકાય તેમ નથી. ચોમેર ભ્રષ્ટાચાર, દુરાચાર વ્યાપેલો છે. નાક ફાટી જાય, એવી દુર્ગંધ - બદબુ બધે પ્રસરેલી છે. રાજકારણમાં જઈ કોલસાની ખાણમાં કાળા થવું નથી. પછી પોતાના ગામને, પોતાની ન્યાતને બદલવાનો વિચાર આવે. કમ સે કમ આટલું તો કરી જ શકાશે. પણ ગામમાં કોઈ તમારી વાત માનવાનું નથી. બધા ઘરથી થોડે દૂર કચરો ફેંકી આવે છે. આપણે પોતે પણ ન્યાતના રિવાજો બદલવા આચારસંહિતા ઘડી લગ્ન, મરણ પ્રસંગના ખોટા ખર્ચાઓ, રિવાજો બંધ કરાવવા કમર કસી. પણ પોતાને ઘરે પ્રસંગ આવ્યા, હોશ થઈ, બધું જ કર્યું. ચલતી કા નામ ગાડી. બધા વિચારે છે કે સુધારો કરવો જરૂરી છે, પણ પોતાનાથી શરૂઆત કોઈને કરવી નથી. હાર્યા, થાક્યા પછી જ્ઞાન આવ્યું કે દુનિયાને સુધારવી સહેલી નથી. બધાને સુધારવાના ધખારા છોડી દઈએ - આપણી જાતને સુધારી લઈએ. આપણે જ બધા સાથે એડજસ્ટમેન્ટ કરતા શીખી જઈએ. બહાર ફૂંકાતા પવનને રોકવા, ઘરના બારી-બારણાં બંધ કરવા પડે, તો બહારના પવનથી બચી શકાય. પંખો ચાલુ કરો, પવનથી વસ્તુઓ ઊડી ન જાય એ માટે પેપર ઉપર વજન મૂકવું પડે. ઘરમાં ચોર ઘૂસી ન જાય એ માટે દરવાજે તાળું મારવું પડે. પરિસ્થિતિ ઉપર કાબુ રાખવા સાવચેત રહેવું પડે.

એક મા પોતાના બાળકને મહાત્મા પાસે લઈ ગઈ, કહે એને શિખામણ આપો કે ગળ્યું ખાવાનું બંધ કરે. મહાત્મા કશું બોલ્યા નહીં, અઠવાડિયા પછી આવવાનું કહ્યું અને ત્યારે બાળકને સમજાવ્યું કે ગળ્યું ખાવાથી નુકસાન થશે. મા કહે ગયે અઠવાડિયે કેમ આ શિખામણ ન આપી. મહાત્માએ કહ્યું હું ખુદ ગળ્યું ખાતો હતો. હું જો છોડી ન શકું તો શિખામણ આપવાનો મને અધિકાર ન હતો. હું સંયમ પાળી ન

શકું એ બીજા પાસે પળાવી ન શકું.

આપણું આચરણ શુદ્ધ હોય તો જ બીજાને એની અસર થાય. બાળકને શીખવીએ કે સત્ય બોલવું અને પછી મહેમાન આવે ત્યારે કહી દેજે કે પપ્પા ઘરમાં નથી. બાળક શું શીખવાનું? જેવું ઘરમાં જુએ એવું અનુકરણ કરશે. આપણે સત્યનું, નિયમનું પાલન ન કરીએ, તો બીજાને ઉપદેશ આપવાનો કોઈ અર્થ નથી. આપણે જ્યાં ત્યાં થૂંકીએ અને બાળકને થૂંકવાની ના પાડીએ, તો બાળક શું શીખશે? મા એની સાસુ-દાદી સાથે જ ઝઘડે છે અને પછી શિખામણ આપે કે વડીલોને માન આપવું. બાળકને આ વાત શી રીતે ગળે ઉતરવાની. એ તો જેવું જોશે એવું આચરશે. તમે જે ઠામણાંમાં મા-બાપને ખાવાનું આપો છો, એને એ સાચવી રાખશે, તમને ઘડપણમાં આપવા એને કામ આવશે.

સૌથી પહેલો સુધારો પોતાની જાત ઉપર કરવાનો. પોતે સદ્વિચાર, સદ્વાંચન, સદ્વર્તન કરીશું, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે દયા ભાવથી વર્તીશું. તો બાળક પણ એ જ શીખશે. પહેલાં ઘરના લોકોનો સથવારો, સાથ-સહકાર લઈશું તો સમાજના લોકો પણ સહકાર આપશે. ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે ને પડોશીને આટો. એ ન ચાલે. સૌ પ્રથમ ઘરના લોકોને સંતોષ આપીએ, પછી પડોશીને અને પછી ન્યાતને કે સમાજને. દરેક સુધારો સૌ પ્રથમ જાત સુધારણાથી કરાય. પછી ઘરનાની અને પછી બહારનાની.

આપણે આપણા હઠાગ્રહ, રૂઢ માન્યતાઓ છોડવી નથી ને બીજાને સલાહ આપવા નીકળીએ તો કોણ આપણને અનુસરે? બીજા બધા બુદ્ધિ વગરના છે, જડ છે, સમજતા જ નથી. એવો બળાપો કરતાં પહેલાં આપણી અંદર દૃષ્ટિ કરીએ કે આપણે કેટલું બદલાયા? માન્યતાઓની બેડીના ગુલામ છીએ. બંધનો છોડવા નથી ને બડબડ કર્યા કરવું છે. આપણે આપણા જ વિચારોના, માન્યતાઓના કેદી છીએ. આપણું આત્મ સન્માન જાળવવું એ આપણા હાથની વાત છે - મનની સંકીર્ણતાનો ત્યાગ કરીએ, બહાનાબાજી ન ચાલે. મારે તો

દીકરા-દીકરીના લગ્ન સાદાઇથી કરવા છે, પણ સામા પક્ષવાળાના આગ્રહને બાન આપવું પડે, પ્રેક્ટીકલ થવું પડે. પોતાની નબળાઇ ઢાંકવા બીજા ઉપર દોષનો ટોપલો સહેલાઇથી ઢોળી દેવાનું આવડી ગયું છે આપણને. હું તો સૂતકમાં માનતો નથી, પણ મા-બાપનું કહ્યું માનવું પડે. મા-બાપની ઇચ્છા હતી, તેથી બાપાનું શ્રાધ્ધ કરવું પડે. આવી બહાનાબાજી કરી બચાવ કરીએ, બીજા ઉપર વાંક ઢોળી દઇએ.

બધે અહં ટકરાય છે. વડીલોનો અહં બાળકો સાથે, બોસનો અહં નોકરો સાથે, આપણો વટ જળવાઇ રહેવો જોઇએ. આપણા મન ઉપર આપણી માન્યતાઓ, આપણી જીવ સવાર થઇ બેઠા હોય છે. આપણે દુર્બુધ્ધિના દાસ બની બેસી ગયા છીએ, પછી પરિણામ વિપરિત આવે. સૌથી મોટી વાત આપણે બધા ઉપર ભરોસો રાખીએ છીએ, પણ ખુદ આપણી જાત ઉપર ભરોસો રાખી શક્તા નથી. આપણી એ મોટામાં મોટી કમજોરી છે.

સૌ પ્રથમ ખરી વાત એ છે આપણે માણસ તરીકે ભલે જન્મ્યા, આપણે માણસ રહી શક્યા નથી, બની શક્યા નથી. તો પછી ભરોસાપાત્ર માણસ શી રીતે બની શકવાના? આપણે સૌ આપણી બુધ્ધિને ધર્મગુરુઓને ચરણે ધરી બેઠા છીએ. ધરમના પૂતળા બની મંદિરની ઘંટડીઓ વગાડવામાં એવા વ્યસ્ત બની ગયા છીએ કે સાચો ધરમ શું છે - એની વ્યાખ્યા જ ભૂલી બેઠા છીએ. પોતાના પુરુષાર્થ પર વિશ્વાસ નથી. પોતાને ફરજ બજાવવી નથી. ભગવાન ભરોસે જીવવું છે. ભગવાન કહે હું નવરો છું તે તારું કામ કરું, જ્યાં તું જ તારું કામ કરવા તૈયાર નથી?

ગ્લાસમાં પાણી ડહોળાયેલું છે, પહેલેથી એમાં નવું પાણી ઉમેર્યાં કરો, પાણી ડહોળાયેલું જ રહેશે. સૌ પ્રથમ ગ્લાસ ચોખ્ખો કરો, પછી એમાં શુદ્ધ પાણી ઉમેરો, તો એ પાણી પીવા લાયક બનશે. સૌ પહેલાં આપણું અંતઃકરણ શુદ્ધ કરીએ. એમાં જ્યાં સુધી મારું-તારું વિષય વાસનાઓ, ગંદકી ભર્યા હશે ત્યાં સુધી કોઇ આપણો ઉધ્ધાર કરી

શકાશે નહીં. સૌ પહેલાં પોતાના અંતરમાં પ્રસન્નતા અનુભવો તો પછી જગતને પ્રસન્નતાની લહાણી કરી શકશો.

ગમે ત્યાં હોઇએ, શાળામાં, ઘરમાં કે ઓફિસમાં - તમારું કર્તવ્યસ્થાન જ તમારું મંદિર બની રહેવું જોઇએ. આપણું દૈનિક જીવન એ આપણું મંદિર, એના પૂજારી પણ આપણે અને પૂજાપો પણ આપણે. સ્તુતિ આપણે અને યજ્ઞકુંડનો અગ્નિ પણ આપણે. આપણી આસપાસનું વાતાવરણ પવિત્ર બનાવીએ પછી જગત આખું સુંદર અને પવિત્ર બની જશે. જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ.

સેવા ધરમ

અમદાવાદના ઘણા ખરા લોકો ડાકોરજી પૂનમ ભરવા જાય. કોઈ સંઘમાં જોડાય. કોઈ પગપાળાં જાય. કોઈ ગાડીઓ લઈને જાય. ચૌદશના દિવસથી યાત્રાળુઓ ડાકોરજી જવા રવાના થાય. ડાકોરના રણછોડરાયનો મહિમા ભારે. ડાકોર ગામમાં ભજન ધૂન થઈ, થઈ રે ડાકોર ગામમાં. ગોમતી નદીને કિનારે મેળો ભરાય. ગીરદી એટલી થાય કે ગાડી તો ક્યાંની ક્યાં પાર્ક કરવી પડે. તહેવારોના દિવસોએ ગામમાં ગાડીઓની પ્રવેશબંધી થઈ જાય.

મારા નાના ભાઈનો નાનો દીકરો, લગભગ ત્રણ વર્ષનો. એને ટાઈફોઇડ થયો. બચવાની કોઈ આશા નહીં. માએ માનતા લીધી કે દીકરો સાજો સારો થઈ જાય, તો ડાકોરજી સંઘ લઈ જઈને યાત્રા કરીશું. અમે લગભગ વીસ પરિવારજનો ચૌદશને દિવસે ડાકોર જવા રવાના થયા. ટ્રાફિક જામ હતો. ડાકોર પહોંચતા રાત પડી ગઈ. લગભગ બધી હોટલો ફૂલ. અમે પાંચ રૂમ લખાવી હતી. મોડા પડ્યા તેથી હોટલવાળાએ પાંચે રૂમ અન્ય યાત્રાળુને આપી દીધી. સાથે દાદા દાદી, એમનાથી બહુ ચલાય નહીં. નાના બાળગોપાળ પણ ખરા. હવે ક્યાં જવું ?

મંદિરમાં વહેલી સવારે કેસરસ્નાનનો મનોરથ લખાવેલો. મંદિરની નજીક હોટલમાં જગ્યા બુક કરાવેલી. ત્યાંથી જાકારો મળ્યો, ગલી ગલી ફર્યા. એક રીક્ષાવાળાએ કહ્યું, નદી કિનારે એક રાજસ્થાની ધર્મશાળા છે. ત્યાં જગ્યા મળી જશે. ધર્મશાળા નામ સાંભળી બધાએ મોં મચકોડ્યા. પણ હવે બીજો કોઈ ઉપાય ન હતો. ક્યાંય જગ્યા ખાલી ન હતી. રાત્રે દસ વાગે બધી હોટલો બંધ થઈ ગઈ હતી. ખાવા ક્યાં જવું ? ધર્મશાળાના મેનેજર આવ્યા, કહે, ગરમાગરમ વાળુ કરાવું, તમારે શું ખાવું છે, તે કહી દો, ભૂખ તો લાગી જ હતી. કહ્યું, ખીચડી

મૂકી દો, અને બટાટા ટામેટાનું રસાવાળું શાક.

અમે ફેશ થયા, એટલીવારમાં તો મેનેજર ધનુકાકાએ બૂમ મારી, રસોઈ તૈયાર છે, ડાઈનીંગ રૂમમાં જમવા આવો. ગરમાગરમ ખીચડી ઉપર ઘરનું ઘી, અને ભાખરી. મજા પડી ગઈ. જો કે ભૂખ લાગી હોય તો બધું જ ભાવી જાય.

રસોડામાંથી ધનુકાકાની દીકરી ગરમાગરમ ભાખરી બનાવી લાવી. બધાને આગ્રહ કરી જમાડ્યા. ખાસ કરીને બધી સ્ત્રીઓ-લેડીઝને આગ્રહ કર્યા કરે. અમે તો આશા રાખી ન હતી કે આટલા મોડે મોડે કોઈ ગરમાગરમ જમાડશે.

ધનુકાકાએ ખુલાસો કર્યો કે મારી દીકરી અન્નપૂર્ણા છે. નાની ઉંમરમાં પરણાવી દીધેલી. ભરયુવાન વયમાં વૈધવ્ય ભોગવવાનું નસીબમાં લખ્યું હતું. સાસરિયા ફૂર હતા. દીકરીને ખૂબ ત્રાસ આપતા હતા. દીકરીનું ઉપરાણું લેવાવાળી મા હયાત ન હતી. હિંમત કરી દીકરીને ઘરે પાછી લઈ આવ્યો. બાપ દીકરી ડાકોરજી દર્શન કરવા આવ્યા હતા. આ ધર્મશાળામાં ઊતર્યા હતા. અહીંના મેનેજર મૃત્યુ પામ્યા હતા. અમને બાપ દીકરીને અહીં ગમી ગયું. રણછોડરાયની ઇચ્છા હશે એમ માની અહીં જ ટકી ગયા. દીકરીનું નામ અન્નપૂર્ણા. મા બનીને પ્રેમથી ભોજન કરાવે છે. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ પુરુષોને જમાડી વધું ઘટ્યું ખાય. એને ગરમાગરમ રોટલી-રોટલા-ભાખરી કોણ જમાડે ? એટલે ખાસ સ્ત્રીઓને આગ્રહ કરી દીકરી પ્રેમથી જમાડે છે. અન્નદેવતા તો બ્રહ્મ કહેવાય. આમ અમે યાત્રાળુઓની સેવા કરીએ છીએ. સાથે સાથે રણછોડરાયના ધામમાં વસવાનું પુણ્ય પણ કમાઈએ છીએ.

અમને થયું આ તો ખુદ રણછોડરાય જ આપણી ઉપર પ્રસન્ન થયા. આવા સુંદર ભાવિક બાપબેટીની મુલાકાત કરાવી, જે સેવા ધરમ બજાવી રહ્યા છે.

